ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY MASOFAVIY KONFERENSIYASI

innopublication.com

“ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI” nomli Respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026

Ushbu to’plamda “ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI” nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasining 2026-yil 4-soniga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

“Zamonaviy ilmiy yondashuvlar va texnologik taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlari” nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi ilm-fan va texnologiyalar sohasida ilg‘or yondashuvlar, innovatsion ishlanmalar hamda ustuvor rivojlanish yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Konferensiya materiallari tegishli soha mutaxassislari tomonidan ko‘rib chiqilgan original ilmiy maqolalar va tezislardan iborat bo‘lib, unda professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, magistrantlar, iqtidorli talabalar, turli soha mutaxassislari hamda mustaqil tadqiqotchilar ishtirok etishlari mumkin.

Konferensiya har oyda bir marotaba tashkil etilib, barcha ishtirokchilarga **sertifikat, maqola pdfi, DOI raqami** hamda **konferensiya to‘plami** taqdim etiladi.

“INNOVATIVE PUBLICATION”- ILMIY TADQIQOTLARNI QO’LLAB-QUVVATLASH MARKAZI

ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO’PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION

http://innopublication.com

Regional private universities prospects

Rahimov Sardor Uralovich
Director General of IPU
max0088.sr@gmail.com,
Orcid- 0009-0000-9107-6200

Annotation

This article examines the specifics of economic support for private higher education institutions in the Kashkadarya Region based on quarterly data for 2022–2025. The analysis focuses on revenue, student enrollment, and equity capital, reflecting the financial stability of the non-state higher education sector. To empirically test these relationships, an econometric multiple linear regression model is proposed, in which revenue is considered the dependent variable, and student enrollment and equity capital are considered factors characterizing the universities' ability to expand educational activities. The results indicate a steady increase in the scale of private universities' activities, particularly in 2024–2025. However, the trend remains uneven, indicating the need for targeted state and institutional support. The article formulates proposals for improving financing mechanisms, stimulating demand for educational services, and strengthening the investment base of private universities.

Key words

private universities, economic support, economic mechanism, revenue, own funds, students, regression.

Introduction. The development of the non-state higher education sector is becoming an important element in the modernization of the regional economy and human capital. Amid growing demand for educational services, private universities perform a dual function: they expand access to higher education while simultaneously

creating new channels for investment, employment, and innovation. This issue is particularly pressing for the Kashkadarya region, as the region needs to strengthen its human resources and diversify its sources of socioeconomic growth.

Economic support for private universities can be provided in various forms: through student subsidies, tax incentives, support for infrastructure projects, simplification of regulatory procedures, and development of partnerships with businesses. International and national approaches to financing private higher education demonstrate that the sustainability of such institutions depends not only on market demand but also on the institutional environment. In this context, an analysis of the financial performance of private universities in the Kashkadarya region allows us to identify real constraints and areas for growth.

The purpose of this article is to assess economic development trends at private universities in the Kashkadarya region and justify their economic support options based on quarterly data for 2022–2025. The objectives of the study include: analyzing revenue, student enrollment, and equity dynamics; constructing an econometric model; interpreting factors influencing financial stability; and developing practical recommendations.

Methods. The empirical basis of the study includes 13 quarterly observations at private universities in the Kashkadarya region for the period from the fourth quarter of 2022 to the fourth quarter of 2025. Three indicators were used: gross revenue, student enrollment, and equity. These indicators simultaneously reflect the scale of demand, resource base, and internal financial stability of the organizations. For the analysis, a multiple linear regression model of the following type is proposed:

$$Revenue_t = \beta_0 + \beta_1 Students_t + \beta_2 OwnFunds_t + \beta_3 Trend_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Where: $Revenue_t$ – is revenue in quarter t,

$Students_t$ - is the number of students,

$OwnFunds_t$ - is equity,

$Trend_t$ – is a linear time trend,

and ε_t - is a random error term.

This model was chosen because the data have a time structure and reflect the dynamics of a single region over time; a regression approach for quarterly observations is methodologically appropriate. A linear trend allows for accounting for the overall growth trajectory, and the inclusion of two financial and organizational factors enhances the meaningfulness of the interpretation. With further refinement of the article a basic multiple regression is quite sufficient.

Results. Analysis of the table shows that private universities in the Kashkadarya region underwent a phase of rapid expansion between 2022 and 2025. Student enrollment increased from 5,276 in the fourth quarter of 2022 to 58,186 in 2025, a more than 11-fold increase. This indicates a significant increase in market demand for private higher education services.

Revenue also demonstrates a general upward trend, although fluctuations are observed within the period. Significant revenue increases are observed in 2023 and especially in 2024, which may be due to student enrollment growth, changes in pricing policies, program expansion, or organizational structure improvements. At the same time, equity capital increased from 10,587,341 million sums in 2022 to 218,022,471 million sums in 2025, confirming the accumulation of internal financial potential. The table below systematizes the initial data and shows that student growth was accompanied by resource growth, but not always linearly. Particularly notable is the year 2024, when student enrollment reached 26,100 and remained at that level for four quarters, while

revenue fluctuated significantly. This points to the influence of pricing, institutional, and possibly seasonal factors.

Table 1. Data on Gross revenue of non-government universities in the Kashkadarya region

Period	Gross revenue, mil. sum	Number of students, people	Equity, mil. sum
Q4 2022	40173103	5276	10587.341
Q1 2023	40180000	5277	198550.486
Q2 2023	40190000	6200	198550.486
Q3 2023	40200000	12500	198550.486
Q4 2023	57032062	18700	198550.486
Q1 2024	57818840	26100	254934.586
Q2 2024	13393926	26100	254934.586
Q3 2024	27380000	26100	254934.586
Q4 2024	287543356	26100	254934.586
Q1 2025	32000000	58186	218022.471
Q2 2025	35000000	58186	218022.471
Q3 2025	40000000	58186	218022.471
Q4 2025	443035283	58186	218022.471

Based on these data, we can expect a positive correlation between student enrollment and revenue, as well as between equity and revenue. In economic terms, this means that enrollment growth facilitates revenue growth, while accumulated equity creates the conditions for scaling infrastructure, hiring faculty, and improving the quality of the educational process. However, the presence of quarterly fluctuations suggests that this correlation is not entirely mechanical and requires accounting for seasonality and internal management decisions.

Discussion. These results confirm that economic support for private universities should not be one-off, but systemic. If the state's goal is to increase the private sector's contribution to personnel training, then support should be aimed at increasing revenue predictability and reducing investment risks. To achieve this, measures that simultaneously stimulate demand and strengthen the supply of educational services are important.

Practical tools that can be proposed include: targeted educational grants for students at private universities, co-financing of digital and laboratory infrastructure, preferential lending for campus development projects, and subsidies for programs that are in demand by the regional economy. This approach is consistent with the rationale for private higher education funding, where state support is often focused on students and institutional conditions, rather than solely on the direct upkeep of universities.

From an econometric perspective, for a more rigorous analysis in the next study, it would be appropriate to use a model with quarterly dummy variables or an autoregressive component to separate the seasonal effect from the stable trend. However, even a basic regression model already demonstrates that student enrollment growth and increased endowment are key predictors of revenue expansion. This makes private universities potentially sustainable, but only if they have a properly designed support policy.

Conclusion. Private, non-government universities in the Kashkadarya region demonstrated significant growth across all key parameters from 2022 to 2025: revenue, student enrollment, and endowment. This indicates that the non-state higher education market in the region has matured and has potential for further expansion.

At the same time, the dynamics of these indicators are uneven, meaning the sector remains sensitive to financial and organizational risks. The most rational model of

economic support is a combination of targeted student aid, infrastructure incentives, and institutional simplification for universities themselves. Therefore, public policy should aim not simply to increase the number of private universities, but to improve their financial sustainability and the quality of their educational products.

Literature.

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26.12.2025.

2.Farmonovich, Omanov Rustam. "Understanding Financial Performance: Key Metrics AND How to Calculate Them." *European Journal of Business Startups and Open Society* 4.3: 330-333.

3.Raximov S.U. “The impact of regional investment policy on economic growth”. Modern American Journal of Business, Economics and Entrepreneurship 1.9: 370-374.

4.Raximov S.U. “Экономическая поддержка частных высших учебных заведений в Кашкадарьинской области”. Science abd education in agriculture 12.12: 260-264.

5.Raximov S.U. “Hududiy iqtisodiy mexanizmning mintaqada ta’limga va ijtimoyi-iqtisodiy rivojlanishga ta’siri”. ICARHSE-International conference on advance research in humanities, applied sciences and education, hosted from Berlin, Germany, 27-december 2025, 28-30

The Influence of Social Media on English Language Learning: Opportunities and Challenges

Maxamatismoilova Umidaxon Isroiljon qizi
Student, BA Applied English Faculty of Humanities
Sharda University Uzbekistan, Andijan

ABSTRACT

Social media has become an important supplementary environment for English language learning because it gives learners continuous access to authentic input, interactive communication, multimedia resources, and online communities. This review article examines the influence of social media on English language learning by analyzing both its educational opportunities and its limitations. Drawing on second language acquisition theory, sociocultural theory, and research on digital learning, the article discusses how platforms such as YouTube, Instagram, TikTok, Facebook, LinkedIn, and X can support vocabulary development, listening practice, writing, communicative competence, learner motivation, and autonomous learning. The article also considers challenges such as distraction, exposure to non-standard language, unreliable content, information overload, unequal access to technology, and limited digital literacy. The review argues that social media should not replace classroom instruction but can enrich English language learning when used purposefully and guided by teachers. The article concludes that effective use of social media requires clear learning objectives, critical digital literacy, responsible online behavior, and a balanced relationship between informal digital exposure and formal academic language learning.

Keywords

English language learning; social media; second language acquisition; digital literacy; communicative competence; learner autonomy; learner motivation

INTRODUCTION

The rapid development of social media has changed the ways people communicate, access information, and learn languages. Platforms such as YouTube, Instagram, TikTok, Facebook, LinkedIn, and X have moved beyond social networking and now function as spaces for informal learning, knowledge sharing, and intercultural communication. For English language learners, these platforms provide access to authentic language materials and opportunities to interact with diverse users beyond the classroom.

English occupies an important role in higher education, international communication, business, research, and digital media. As a result, students increasingly seek flexible and engaging ways to improve their English proficiency. Social media can support this process by exposing learners to real-life vocabulary, pronunciation, idioms, accents, written interaction, and multimedia content. It can also increase motivation because learners often engage with topics that match their interests. However, social media use is not automatically educational. Its entertainment-oriented design can distract learners, and informal language can affect academic writing if students do not understand register differences. Online content also varies in quality and accuracy. Therefore, the role of social media in English language learning must be examined carefully. This article reviews the opportunities and challenges of social media-assisted English learning and proposes pedagogical recommendations for students and teachers.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

This article adopts a qualitative literature review approach. Relevant literature on second language acquisition, sociocultural learning, mobile-assisted language learning, learner motivation, and digital literacy was reviewed thematically. The analysis focuses on vocabulary development, authentic communication, learner autonomy, motivation, digital literacy, and risks associated with social media use.

Krashen’s Input Hypothesis suggests that language acquisition is supported when learners receive meaningful and comprehensible input that is slightly above their current level (Krashen, 1985). Social media can provide such input through videos, captions, podcasts, posts, comments, and discussions. Krashen’s Affective Filter Hypothesis also emphasizes that anxiety can limit acquisition. Informal online environments may reduce anxiety for some learners by allowing them to practice without the immediate pressure of face-to-face performance.

Vygotsky’s Sociocultural Theory explains language learning as a socially mediated process (Vygotsky, 1978). From this perspective, social media supports learning when students participate in meaningful interaction, receive feedback, and collaborate with others. Constructivist approaches also view learners as active participants who build knowledge through experience and reflection. Social media can support learner-centered education, but its effectiveness depends on purposeful learning behavior and teacher guidance.

SOCIAL MEDIA-ASSISTED ENGLISH LANGUAGE LEARNING: BENEFITS AND CHALLENGES

Social media offers learners access to authentic English in varied forms. Videos, reels, podcasts, posts, livestreams, comments, and online discussions expose students to language as it is used in everyday contexts. This exposure can improve vocabulary, listening comprehension, pronunciation awareness, and familiarity with different accents and communication styles. Unlike textbooks, social media content is frequently updated and often reflects contemporary language use.

Vocabulary development is one of the strongest benefits of social media-assisted learning. Learners encounter idioms, collocations, phrasal verbs, academic expressions, and informal conversational phrases in context. When students repeatedly meet words

across videos, comments, captions, and discussions, they are more likely to understand meaning and usage. However, vocabulary learning is most effective when learners record new words, check meanings from reliable sources, and practice them in appropriate contexts.

Social media can also strengthen communicative competence. Language exchange groups, educational channels, comment sections, and online communities allow learners to write, respond, ask questions, and participate in discussions. These interactions can build confidence and intercultural awareness. For learners who have limited opportunities to communicate with English speakers in their local environment, social media can create additional spaces for authentic practice.

Another important benefit is learner autonomy. Social media allows students to choose content that matches their interests and proficiency levels. For example, learners can follow educational channels, listen to short English explanations, watch interviews, read posts, or join language communities. This flexibility encourages learning beyond classroom hours and supports lifelong learning. Reinders and Benson (2017) emphasize the importance of language learning beyond the classroom, and social media provides one practical setting for such learning.

Despite these benefits, social media presents serious challenges. The most common problem is distraction. Notifications, entertainment content, endless scrolling, and multitasking can reduce concentration and lead to unproductive use of time. Students may begin with the intention of learning English but quickly shift to unrelated entertainment. Therefore, purposeful use is necessary. Learners should set specific goals, choose reliable educational accounts, and limit distractions during study time.

Another challenge is exposure to informal, non-standard, or inaccurate language. Social media communication often includes abbreviations, slang, emojis, incomplete

sentences, code-mixing, and grammar errors. While such language can help learners understand real-life digital communication, excessive dependence on it may weaken formal writing if students cannot distinguish between informal and academic English. Digital literacy is therefore essential. Learners must evaluate the credibility of content, identify register differences, and avoid adopting inaccurate language forms.

The quality of online materials is also uneven. Some content creators provide useful explanations, while others may give oversimplified or incorrect information. Teachers can support students by recommending reliable resources and designing activities that connect social media content with learning objectives. For example, students may analyze a short video for vocabulary, compare formal and informal expressions, summarize a podcast, or write a reflective response to an online discussion. In this way, social media becomes a structured learning tool rather than an uncontrolled source of distraction.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Social media has considerable potential to enrich English language learning by providing authentic input, opportunities for interaction, learner autonomy, and increased motivation. It can support vocabulary development, listening, writing, communication, and intercultural awareness when used purposefully. At the same time, its benefits are limited by distraction, unreliable content, informal language, information overload, and unequal access to technology.

Social media should be treated as a supplementary tool rather than a replacement for formal instruction. Teachers should guide students in selecting reliable content, evaluating online information, and distinguishing between informal and academic language. Students should set clear learning goals, engage with high-quality educational content, and balance online learning with structured classroom study. Educational

institutions should promote digital literacy and responsible use of technology. Future research may investigate the long-term impact of social media on English proficiency, learner motivation, and intercultural competence across different educational contexts.

REFERENCES

Dörnyei, Z. (2001). Motivational strategies in the language classroom. Cambridge University Press.

Ellis, R. (2015). Understanding second language acquisition (2nd ed.). Oxford University Press.

Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. Language Learning & Technology, 22(3), 1-17.

Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. The Modern Language Journal, 70(2), 125-132.

Krashen, S. D. (1982). Principles and practice in second language acquisition. Pergamon Press.

Krashen, S. D. (1985). The input hypothesis: Issues and implications. Longman.

Reinders, H., & Benson, P. (2017). Research agenda: Language learning beyond the classroom. Language Teaching, 50(4), 561-578. https://doi.org/10.1017/S0261444817000192

UNESCO. (2023). Global education monitoring report 2023: Technology in education: A tool on whose terms? UNESCO.

Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

Warschauer, M. (2006). Laptops and literacy: Learning in the wireless classroom. Teachers College Press.

SCIENTIFIC AND PRACTICAL ASPECTS OF MECHANISMS FOR ENHANCING INVESTMENT ATTRACTIVENESS BASED ON THE GREEN ECONOMY IN THE ACTIVITIES OF MINING INDUSTRY ENTERPRISES

Zikrillayev Nusratilla Nurullayevich
Independent Researcher, Tashkent State Technical University

Abstract

This article analyzes mechanisms for increasing the investment attractiveness of mining industry enterprises in Uzbekistan based on green economy principles. The specific features of environmentally sustainable investment activities in the mining sector, efficient resource utilization, implementation of "green" technologies, international experiences and possibilities for their application in the national context, as well as methods for assessing investment attractiveness based on sustainable development criteria are examined.

Key words

mining industry, green economy, sustainable development, investment attractiveness, ESG management, renewable energy, environmental investments.

KONCHILIK SANOATI KORXONALARI FAOLIYATIDA YASHIL IQTISODIYOT ASOSIDA INVESTITSION JOZIBADORLIKNI OSHIRISH MEXANIZMLARINING ILMIY-AMALIY JIHATLARI

Zikrillayev Nusratilla Nurullayevich
Mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistondagi konchilik sanoati korxonalarining yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida investitsion jozibadorligini oshirish mexanizmlari

tahlil qilingan. Konchilik sohasidagi ekologik barqaror sarmoyaviy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari, resurslardan samarali foydalanish, "yashil" texnologiyalarni joriy etish, xalqaro tajribalar va milliy kontekstda qo'llash imkoniyatlari, shuningdek, barqaror rivojlanish mezonlari asosida investitsion jozibadorlikni baholash usullari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: konchilik sanoati, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, investitsion jozibadorlik, ESG-menejment, qayta tiklanadigan energiya, ekologik sarmoyalar.

Аннотация: В данной статье анализируются механизмы повышения инвестиционной привлекательности предприятий горнодобывающей промышленности Узбекистана на основе принципов зеленой экономики. Рассмотрены особенности экологически устойчивой инвестиционной деятельности в горнодобывающей отрасли, эффективное использование ресурсов, внедрение «зеленых» технологий, международный опыт и возможности его применения в национальном контексте, а также методы оценки инвестиционной привлекательности на основе критериев устойчивого развития.

Ключевые слова: горнодобывающая промышленность, зеленая экономика, устойчивое развитие, инвестиционная привлекательность, ESG-менеджмент, возобновляемая энергия, экологические инвестиции.

Konchilik sanoati O'zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmog'i hisoblanadi va mamlakat yer qa'rida oltın, kumush, mis, uran va boshqa ko'plab qimmatbaho mineral resurslar mavjud [1]. Biroq, an'anaviy konchilik faoliyati ko'pincha ekologik muammolarni keltirib chiqaradi: yer va suv resurslarining ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, iqlim o'zgarishiga ta'sir qiluvchi issiqxona gazlari emissiyasining ortishi kabi muammolar shular jumlasidandir. Zamonaviy sharoitda yashil iqtisodiyot

tamoyillariga asoslangan konchilik faoliyatini yo'lga qo'yish va shu asosda tarmoqning investitsion jozibadorligini oshirish global tendensiyaga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishi strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-son qarori [2] hamda 2021-yil 6-iyuldagi "Geologiya va kon-metallurgiya sanoatini innovatsion rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5180-son qarorlari [3] konchilik sohasida yashil texnologiyalarni joriy etish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan muhim huquqiy hujjatlar bo'ldi.

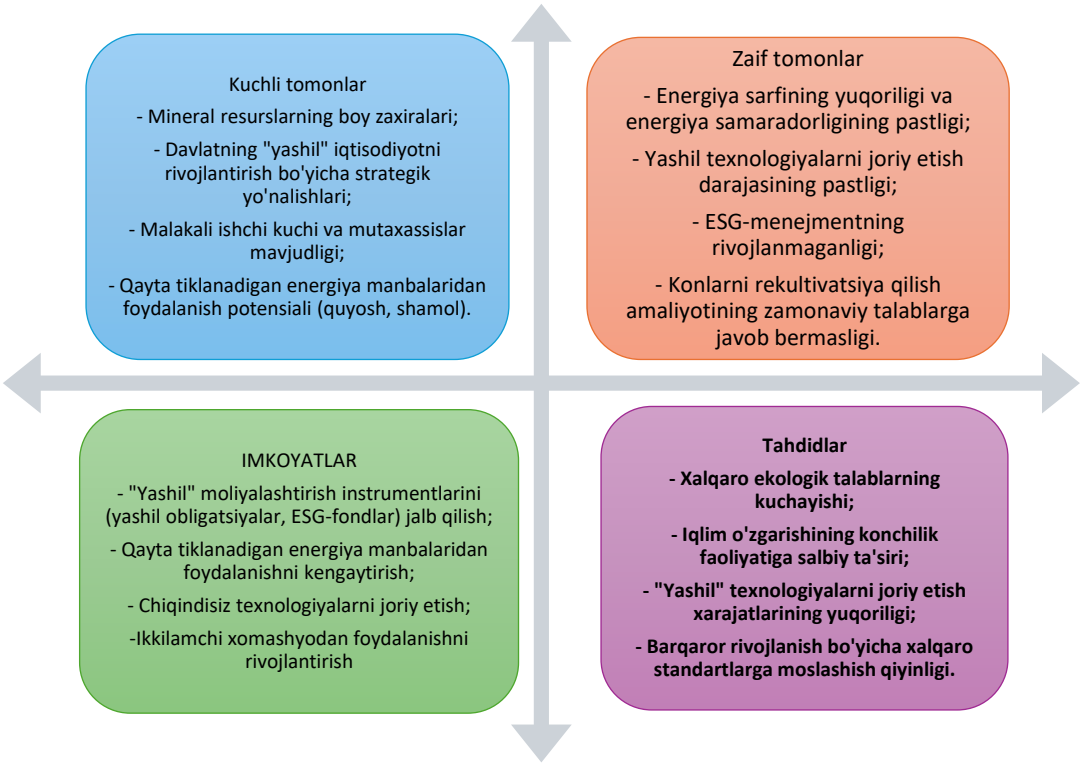
Konchilik sanoati korxonalarining barqaror rivojlanishi va yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida investitsion jozibadorligini oshirish masalalari ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, Prno J. va Slocombe D.S. konchilik sohasida ijtimoiy litsenziyalash konsepsiyasini taklif etgan va bu orqali korxonalarning mahalliy jamoalar bilan munosabatlarini yaxshilash hamda barqaror rivojlanishni ta'minlash mumkinligini ko'rsatib bergan [4]. Azapagic A. konchilik korxonalari uchun barqaror rivojlanish indikatorlarini ishlab chiqqan va ularni baholash metodikasini taklif etgan [5]. O'zbekistonlik olimlardan Nurbekov O.Sh. o'z tadqiqotlarida konchilik korxonalarining yashil iqtisodiyot sharoitida investitsion salohiyatini baholash usullarini taklif etgan [6]. Boboyev A.X. tomonidan konchilik korxonalarida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishga yo'naltirilgan investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari o'rganilgan [7].

Xalqaro tashkilotlar tomonidan ham konchilik sohasida barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish bo'yicha turli tadqiqotlar olib borilgan. UNEP (BMTning Atrof-muhit dasturi) ning "Green Economy Initiative" dasturi doirasida konchilik sanoatida resurslardan samarali foydalanish va ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan [8]. Jahon banki tomonidan "Climate-

Smart Mining" tashabbusi doirasida konchilik korxonalariga "yashil" investitsiyalarni jalb qilish va iqlim o'zgarishiga moslashish mexanizmlari taklif etilgan [9].

Konchilik sanoati korxonalari faoliyatining yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida investitsion jozibadorligini belgilaydigan omillarni ekologik, ijtimoiy, boshqaruv va iqtisodiy guruhlarga bo'lish mumkin. Ekologik omillarga resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash, issiqxona gazlari emissiyasini qisqartirish, biologik xilma-xillikni saqlash; ijtimoiy omillarga mehnat xavfsizligini ta'minlash, mahalliy jamoalar bilan hamkorlik; boshqaruv omillariga korporativ boshqaruv sifati, ochiqlik va hisobdorlik; iqtisodiy omillarga esa moliyaviy ko'rsatkichlar, texnologik innovatsiyalar kiradi [10].

O'zbekiston konchilik sanoati korxonalarining yashil iqtisodiyot kontekstida investitsion jozibadorligining SWOT-tahlili quyidagi natijalarni ko'rsatdi (1-rasm).

1-rasm. O'zbekiston konchilik sanoati korxonalarining yashil iqtisodiyot kontekstida investitsion jozibadorligining SWOT-tahlili

Manba: Muallif ishlanmasi.

Tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston konchilik sanoati korxonalarining yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida investitsion jozibadorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarda mexanizmlarni takomillashtirish zarur:

1. Ekologik mexanizmlar;
2. ESG-menejment mexanizmlari;
3. Yashil moliyalashtirish mexanizmlari;
4. "Yashil" innovatsion texnologiyalarni joriy etish mexanizmlari.

Konchilik sanoati korxonalarining yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida investitsion jozibadorligini oshirishda yashil moliyalashtirish mexanizmlari muhim rol o'ynaydi:

- "Yashil" obligatsiyalar chiqarish. "Yashil" obligatsiyalar ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun mo'ljallangan qimmatli qog'ozlar hisoblanadi. 2020-yilda Rossiyaning RUSAL kompaniyasi 200 million dollarlik "yashil" obligatsiyalarni chiqarib, alyuminiy ishlab chiqarishda karbonat angidrid emissiyasini kamaytirish loyihalarini moliyalashtirgan [11]. O'zbekistonda ham konchilik korxonalari tomonidan "yashil" obligatsiyalarni chiqarish amaliyotini rivojlantirish zarur.
- ESG-fondlar bilan hamkorlik. ESG-mezonlar asosida investitsiyalarni amalga oshiruvchi institutsional investorlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish. BlackRock, Vanguard kabi yirik fondlar investitsiya portfellarida ESG-mezonlarga mos keluvchi kompaniyalar ulushini oshirib bormoqda [12].
- Barqaror rivojlanish bo'yicha xalqaro moliya institutlari mablag'larini jalb qilish. Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC), Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD)

kabi tashkilotlar yashil iqtisodiyot loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus moliyaviy instrumentlarni taklif etadilar [13].

Konchilik sanoati korxonalarining investitsion jozibadorligini oshirishning muhim yo'nalishi – "yashil" innovatsion texnologiyalarni joriy etish:

• Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish. Konchilik korxonalari faoliyatida quyosh, shamol va boshqa qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish ekologik ta'sirni kamaytiradi va operatsion xarajatlarni qisqartiradi. Chili va Avstraliyada joylashgan konchilik korxonalari quyosh elektr stansiyalari va shamol generatorlari orqali o'z energiya ehtiyojlarining sezilarli qismini qoplamoqda. Masalan, Chilida joylashgan Collahuasi mis koni 2025-yilga kelib, o'z energiya ehtiyojlarining 80% ini qayta tiklanadigan manbalar hisobiga ta'minlashni rejalashtirmoqda [14].

• Chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish. Konchilik jarayonida hosil bo'ladigan chiqindilarni qayta ishlash va ulardan qo'shimcha mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini rivojlantirish. Masalan, tog' jinslaridan qurilish materiallari ishlab chiqarish, rudadan ajratib olingan qo'shimcha elementlardan foydalanish, kolchedan kuyindisidan temir-o'g'it ishlab chiqarish kabi texnologiyalar nafaqat ekologik muammolarni hal qilishga, balki qo'shimcha daromad olishga ham imkon beradi [15].

• Raqamli "yashil" texnologiyalarni joriy etish. "Aqlli kon" va "Raqamli kon" konsepsiyalarini joriy etish orqali resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va ekologik ta'sirni kamaytirish. McKinsey Global Institute tadqiqotlariga ko'ra, raqamli texnologiyalar konchilik korxonalari faoliyatida CO_2 emissiyasini 30% gacha qisqartirish imkonini beradi [16].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat geologiya va mineral resurslar qo'mitasi. "O'zbekiston Respublikasi mineral-xomashyo bazasi holati to'g'risida hisobot". Toshkent, 2023. – 112 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishi strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-son qarori. 2019-yil 4-oktabr.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Geologiya va kon-metallurgiya sanoatini innovatsion rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5180-son qarori. 2021-yil 6-iyul.

4. Prno J., Slocombe D.S. Exploring the origins of "social license to operate" in the mining sector: Perspectives from governance and sustainability theories // Resources Policy. 2022. Vol. 37. Issue 3. – P. 346-357.

5. Azapagic A. Developing a framework for sustainable development indicators for the mining and minerals industry // Journal of Cleaner Production. 2021. Vol. 12. Issue 6. – P. 639-662.

6. Nurbekov O.Sh. Konchilik sanoati korxonalarining yashil iqtisodiyot sharoitida investitsion salohiyatini baholash usullarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun diss. avtoreferati. – Toshkent: TDIU, 2023. – 56 b.

7. Boboev A.X. Konchilik sohasidagi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishga yo'naltirilgan loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlari. Monografiya. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2022. – 176 b.

8. UNEP. Green Economy Report: Mining. United Nations Environment Programme, 2022. – 45 p.

9. World Bank. Climate-Smart Mining: Minerals for Climate Action. Washington: World Bank Group, 2021. – 112 p.

10. Yakovleva N., Kotilainen J., Toivakka M. Reflections on the opportunities for mining companies to contribute to sustainability in the Arctic // Journal of Cleaner Production. 2021. Vol. 220. – P. 1091-1101.

11. EY. Top 10 business risks and opportunities for mining and metals in 2023. Ernst & Young Global Limited, 2023. – 24 p.

12. Boutilier R., Thomson I. Modelling and Measuring the Social License to Operate: Fruits of a Dialogue Between Theory and Practice. Quebec: International Mine Management, 2021. – 10 p.

13. RUSAL. Sustainability Report 2022. Moscow: RUSAL, 2023. – 212 p.

14. Collahuasi Mining Company. Renewable Energy Strategy 2025. Santiago: Collahuasi, 2022. – 34 p.

15. Lottermoser B.G. Mine Wastes: Characterization, Treatment, and Environmental Impacts. Berlin: Springer, 2021. – 400 p.

16. McKinsey Global Institute. The Net-Zero Transition: What it would cost, what it could bring. McKinsey & Company, 2022. – 224 p.

ROBOTICS AS A STEAM MODULE

Axmedova Gulrux Rustam qizi
Second-Year Student, Faculty of Preschool and Primary Education, Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Abstract

This article examines the application of educational robotics in preschool education as the core and integrated module of the modern STEAM approach.

Keywords

STEAM module, integrated education, educational robotics, preschool age, project method, interdisciplinary synthesis, divergent thinking, team competence.

ROBOTOTEXNIKA – STEAM MODULI SIFATIDA

Axmedova Gulrux Rustam qizi - Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika institute Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’limda ta’limiy robototexnikani zamonaviy STEAM yondashuvining yadrosi va integratsiyalashgan moduli sifatida qo‘llash masalalari tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: STEAM moduli, integratsiyalashgan ta’lim, ta’limiy robototexnika, maktabgacha yosh, loyiha metodi, fanlararo sintez, divergent tafakkur, jamoaviy kompetensiya.

Аннотация. В данной статье исследуются вопросы применения образовательной робототехники в дошкольном образовании как ядра и интегрированного модуля современного STEAM-подхода.

Ключевые слова: модуль STEAM, интегрированное образование, образовательная робототехника, дошкольный возраст, проектный метод, междисциплинарный синтез, дивергентное мышление, командная компетенция.

Kirish. Maktabgacha ta’lim tizimida ta’lim mazmunini integratsiyalash bugungi kun pedagogikasining eng muhim talablaridan biridir. Bolaning atrof-muhit haqidagi tasavvurlari parchalangan emas, balki yaxlit xarakterga ega bo‘lgani bois, darslarni alohida-alohida fan shaklida o‘tish kutilgan samarani bermaydi. So‘nggi yillarda ta’lim amaliyotiga kirib kelgan STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) tizimi aynan shu muammoning yechimi bo‘lib xizmat qilmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida (MTT) ushbu tizimni mukammal va real hayotga bog‘liq holda ishlatish uchun esa robototexnika eng qulay "birlashtiruvchi modul" (yadro) vazifasini o‘taydi.

Robototexnika faqatgina texnik konstruktor yig‘ish to‘garagi emas. Uni STEAM kontseptsiyasining maxsus moduli sifatida ta’lim jarayoniga kiritish bolaga beshta yo‘nalish bo‘yicha bilimlarni bir vaqtning o‘zida, o‘yin va amaliyot orqali o‘zlashtirish imkonini beradi. Bu yondashuvda bola tayyor shakllarni shunchaki takrorlamaydi, balki ma’lum bir muammoni hal qilish uchun loyihalar ustida ishlaydi.

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy bolalar axborot va raqamli texnologiyalar qurshovida o‘smoqda. Ularning smartfon yoki planshet ekranlariga bog‘lanib qolishi ko‘p hollarda passiv iste’molchilikni keltirib chiqarmoqda. Robototexnika modulining STEAM tarkibida qo‘llanilishi aynan shu jihatdan dolzarbki, u raqamli vositalarni zararli ermakdan foydali va rivojlantiruvchi qurolga aylantiradi.

Ushbu modul maktabgacha yoshdagi bolalarda XXI asr ko‘nikmalari deb ataluvchi tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va jamoada ishlash qobiliyatlarini uyg‘unlikda rivojlantirishga xizmat qiladi. Milliy ta’lim standartlarimiz va "Ilk qadam" davlat dasturida belgilangan bolaning bilish faolligini oshirish vazifasini bajarishda mazkur yo‘nalish eng istiqbolli mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Robototexnika o‘z tabiati ko‘ra mantiqiy-texnik va ijodiy yo‘nalishlar kesishmasida joylashgan. U STEAM tizimining har bir qismini quyidagi tartibda bir butunlikka birlashtiradi:

Science (Tabiat va ilm-fan). Bolalar robotlar bilan ishlash davomida atrof-muhitdagi fizik hodisalarni jonli kuzatishadi. Masalan, g‘ildirakli robot yordamida harakat, tezlik, kuch hamda silliq va g‘adir-budir yuzalardagi ishqalanish kuchi kabi murakkab tushunchalarni oddiy tajribalarda tushunib yetishadi.

Technology (Texnologiya). Bu bosqichda bolalar texnik qurilmalarning ishlash mexanizmlari bilan tanishadilar. Robot tarkibidagi datchiklar (masofa, rang, yorug‘lik datchiklari) insonning ko‘rish va his qilish a’zolariga o‘xshashligini anglab, texnologik savodxonlikning ilk poydevorini qo‘yadilar.

Engineering (Muhandislik). Har bir darsda bolalar haqiqiy konstruktor-muhandis rolini bajarishadi. Ular detallarni o‘zaro mustahkam biriktirish, tishli g‘ildiraklar (shesternyalar) yordamida harakatni uzatish va turli shakldagi modellarning turg‘unligini (muvozanatini) ta’minlash qoidalarini amaliy sinovdan o‘tkazishadi.

Art (San’at va dizayn). Robototexnika faqat sovuq texnikadan iborat emas. Modul tarkibiga san’at elementlarining kiritilishi bolalarga o‘zlari yig‘gan mexanizmlarni rangli qog‘ozlar, chizilgan rasmlar va qo‘lbola ashyolar yordamida bezash imkonini beradi. Robot ma’lum bir ertak qahramoniga yoki jonivorga aylantirilishi bolaning estetik didini o‘stiradi.

Mathematics (Matematika). Darslarning har bir daqiqasi matematik hisob-kitoblarga tayanadi. Konstruktor bo‘laklarini shakli va o‘lchamiga ko‘ra saralash, simmetriya yaratish, robot yuradigan yo‘lning uzunligini yoki qadamlarini o‘lchash orqali bolalarda fazoviy va matematik tafakkur tabiiy holda, hech qanday majburlovsiz shakllanadi.

Robototexnika modulini mashg’ulot jarayoniga kiritishda eng samarali yo‘l - loyiha uslubidir. Mashg‘ulotlar quruq qoidalar emas, balki bolaga qiziqarli bo‘lgan muayyan vaziyat (keys-stadi) asosida tashkil etiladi. Buni amaliy misolda ko‘rib chiqamiz:

Mavzu: “Aqlli va toza shahar loyihasi”

Muammoli vaziyat: Tarbiyachining bolalarga shaharda chiqindilar ko‘payib ketgani va ularni yig‘ish uchun maxsus aqlli mashina kerakligi haqidagi hikoyasi (Ekologik tarbiya va nutq o‘stirish).

Konstruksiyalash bosqichi: Bolalar guruhlarga bo‘linib, konstruktor detallaridan chiqindi yig‘uvchi yuk mashinasi modelini qurishadi (Muhandislik va motorika).

Dasturlash va mantiq bosqichi: Maxsus bloklari yoki tugmalar yordamida robot-mashinaning “ko‘chalar” bo‘ylab yurib, chiqindi qutilariga borish yo‘li (traektoriyasi) chiziladi (Matematika va algoritm).

Taqdimot bosqichi: Guruh a’zolari o‘z robotlari qanday ishlashini guruhdoshlariga tushuntirib berishadi (Ijtimoiy moslashuv va nutq).

Bunday integratsiyalashgan mashg’ulotlarda bola shunchaki o‘yinchoq yig‘maydi, balki muayyan ijtimoiy va texnik muammoning yechimini o‘zi kashf etadi. Xato qilgan taqdirda esa (masalan, robot burilishda adashib ketsa), vaziyatni tahlil qilib, muqobil yechimlarni qidirishni (divergent fikrlashni) o‘rganadi.

Robototexnikani STEAM moduli sifatida qo‘llash an’anaviy darslardan ko‘ra bir qancha afzalliklarga ega. Birinchidan, u bolada shaxsiy motivatsiyani kuchaytiradi. Bola o‘z faoliyatining natijasini (robotning yurishi, ovoz chiqarishi yoki chiroqlari yonishini) darhol ko‘rgani uchun darsga bo‘lgan qiziqishi so‘nmaydi.

Ikkinchidan, u hamkorlik madaniyatini shakllantiradi. Kichik guruhlarda rollar taqsimlanadi: kimdir muhandis, kimdir dasturchi, kimdir dizayner bo‘ladi. Bu jarayon bolalarni bir-biri bilan kelishishga, o‘zaro yordam berishga va umumiy g‘alaba

quvonchini his qilishga o‘rgatadi. Tarbiyachi esa bu yerda faqat yo‘naltiruvchi vazifasini bajaradi, bu esa zamonaviy shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuviga mos keladi.

Xulosa. Ta’limiy robototexnika maktabgacha ta’lim muassasalarida shunchaki qo‘shimcha mashg‘ulot emas, balki butun boshli STEAM tizimini harakatga keltiruvchi markaziy moduldir. Uni ta’lim jarayoniga tizimli ravishda singdirish orqali bolalarda fanlarning o‘zaro bog‘liqligi haqidagi ilk dunyoqarash shakllanadi. Robototexnika moduli bolani passiv tinglovchidan faol ijodkor, tadqiqotchi va muhandis darajasiga ko‘taradi. Ushbu metodikani MTTlarda keng ommalashtirish kelajakda innovatsion va mustaqil fikrlaydigan, texnologik asr bilan hamqadam ulg‘ayadigan barkamol avlodni tarbiyalashda muhim poydevor bo‘ladi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2019.

2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. Toshkent, 2022.

3. Papert, S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. New York: Basic Books. 1980.

4. *Выготский Л. С.* Воображение и творчество в детском возрасте. М.: Просвещение,1991. - 93 с.: ил./ Психол. очерк: Кн. для учителя. - 3-е изд. - ISBN 5-09-003428-1

5. Пиаже, Жан. Речь и мышление ребенка / Пиаже Жан; [перевод с французского]. Москва: Издательство АСТ, 2020.

6. Sullivan A., Bers M. U. Robotics in the early childhood classroom: Learning outcomes from an 8-week curriculum. // Journal of Technology Education, Vol. 27, No. 1, 2016. - Pp. 18-35.

THE TRANSFORMATION OF TURKEY’S FOREIGN POLICY WITHIN NATO AS A FORM OF STRATEGIC AUTONOMY

Abdurakhimov Orifxon Shokir oglu

ANNOTATION

This article examines Turkey’s foreign policy within NATO through the concept of strategic autonomy. The study analyzes Turkey’s position within the Alliance, the mechanisms of foreign policy decision-making based on national interests, the development of the defense industry, and the impact of geopolitical changes on foreign policy. Particular attention is paid to Turkey’s efforts to maintain cooperation with NATO while expanding its capacity for independent foreign policy action.

Keywords

NATO, Turkey, strategic autonomy, foreign policy, international relations, geopolitics, security, defense industry, alliance, national interests.

NATO ICHIDA STRATEGIK AVTONOMIYA SIFATIDA TURKIYA TASHQI SIYOSATINING ALYANS DOIRASIDAGI TRANSFORMATSIYASI

Abdurakhimov Orifxon Shokir oglu

abdurahimovorifxon0217@gmail.com **+99899 406-02-17**

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada Turkiyaning NATO doirasidagi tashqi siyosati strategik avtonomiya konsepsiyasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Turkiyaning alyans ichidagi o‘rni, milliy manfaatlarga asoslangan tashqi siyosiy qarorlar qabul qilish mexanizmlari, mudofaa sanoatining rivojlanishi hamda geosiyosiy muhitdagi o‘zgarishlarning mamlakat tashqi siyosatiga ta’siri o‘rganiladi. Shuningdek, Turkiyaning NATO bilan hamkorlikni saqlagan holda mustaqil tashqi siyosiy kursni shakllantirishga intilishi va ushbu jarayonning alyans ichidagi siyosiy muvozanatga ta’siri baholanadi. Tadqiqot natijalari Turkiyaning strategik avtonomiya modeli

zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida o‘rta qudratli davlatlar tashqi siyosatining muhim namunalaridan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: NATO, Turkiya, strategik avtonomiya, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar, geosiyosat, xavfsizlik, mudofaa sanoati, alyans, milliy manfaatlar.

Аннотация: В статье анализируется внешняя политика Турции в рамках НАТО через призму концепции стратегической автономии. Исследуются механизмы принятия внешнеполитических решений, развитие оборонной промышленности и влияние геополитических изменений на внешнюю политику страны. Особое внимание уделяется стремлению Турции сочетать союзнические обязательства с расширением пространства для самостоятельных внешнеполитических действий.

Ключевые слова: НАТО, Турция, стратегическая автономия, внешняя политика, безопасность, геополитика, оборонная промышленность.

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida strategik avtonomiya tushunchasi davlatlarning tashqi siyosiy faoliyatini tahlil qilishda muhim nazariy va amaliy kategoriya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Global siyosiy tizimdagi o‘zgarishlar, geosiyosiy raqobatning kuchayishi va xavfsizlik muhitining murakkablashuvi ko‘plab davlatlarni tashqi siyosiy strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishga undamoqda [3, 41].

Bunday sharoitda NATOga a’zo davlatlar orasida Turkiya Respublikasi alohida e’tiborga loyiq hisoblanadi. Mamlakatning geostrategik joylashuvi, harbiy salohiyati va mintaqaviy ta’siri uni alyansning eng muhim a’zolaridan biriga aylantirgan [5, 52–54]. Shu bilan birga, Turkiya tashqi siyosatida kuzatilayotgan o‘zgarishlar mamlakatning NATO doirasidagi an’anaviy rolini qayta talqin qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Turkiya tashqi siyosatining o‘ziga xos jihatlaridan biri milliy manfaatlarga asoslangan mustaqil qarorlar qabul qilishga intilish bilan bog‘liqdir. Mamlakatning

mudofaa sanoatini rivojlantirish, mintaqaviy mojarolarda faol diplomatik siyosat yuritishi hamda ko‘p vektorli tashqi siyosatni amalga oshirishi strategik avtonomiya konsepsiyasining amaliy ifodasi sifatida namoyon bo‘lmoqda [12, 35–39].

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, Turkiyaning NATO doirasidagi strategik avtonomiya siyosati nafaqat mamlakat tashqi siyosatining transformatsiyasini, balki zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida o‘rta qudratli davlatlarning o‘z manfaatlarini himoya qilish mexanizmlarini ham tushunishga imkon beradi [20, 611–615].

maqolada tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, tarixiy-komparativ yondashuv, geosiyosiy tahlil va siyosiy prognozlash metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, NATOning strategik konsepsiyalari, Turkiya Respublikasi tashqi siyosatiga oid rasmiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi [9, 7–10].

Strategik avtonomiya tushunchasi xalqaro munosabatlar nazariyasida davlatning tashqi siyosat va xavfsizlik masalalarida mustaqil qaror qabul qilish salohiyatini ifodalaydi. Ushbu konsepsiya dastlab Yevropa xavfsizlik siyosati doirasida qo‘llanilgan bo‘lsa-da, keyinchalik alohida davlatlarning tashqi siyosiy faoliyatini o‘rganishda ham keng qo‘llanila boshlandi [3, 41–45].

Neorealistik maktab vakili Kennet Uolts xalqaro tizimning anarxik tabiatini asoslab, davlatlarning asosiy maqsadi milliy xavfsizlikni ta’minlashdan iborat ekanligini ta’kidlaydi [1, 118–121]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, strategik avtonomiya davlatlarning o‘z xavfsizlik manfaatlarini mustaqil ravishda amalga oshirishga xizmat qiluvchi muhim siyosiy vosita hisoblanadi.

Turkiya misolida strategik avtonomiya tashqi siyosatni milliy manfaatlar asosida shakllantirish, mudofaa sanoatini rivojlantirish, harbiy-texnik mustaqillikni ta’minlash va xalqaro maydonda ko‘p vektorli diplomatiyani amalga oshirish orqali namoyon bo‘lmoqda [13, 22–23].

Turkiya NATOning geosiyosiy jihatdan eng muhim a’zolaridan biri hisoblanadi. Mamlakatning Yevropa va Osiyo qit’alari tutashgan hududda joylashganligi unga xalqaro xavfsizlik tizimida alohida mavqe beradi. Qora dengiz, O‘rta Yer dengizi, Kavkaz va Yaqin Sharq mintaqalari bilan bog‘liq xavfsizlik masalalarida Turkiya strategik ko‘prik vazifasini bajaradi.

Turkiyaning geostrategik ahamiyati nafaqat uning geografik joylashuvi, balki harbiy salohiyati bilan ham belgilanadi. Mamlakat NATOning eng yirik qurolli kuchlaridan biriga ega bo‘lib, alyansning kollektiv mudofaa tizimida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, Qora dengiz mintaqasidagi xavfsizlik masalalari, energetik kommunikatsiyalar va xalqaro transport yo‘laklari nuqtai nazaridan Turkiyaning roli tobora ortib bormoqda.

Xalqaro munosabatlar nazariyasida geosiyosiy mavqe davlatlarning tashqi siyosiy imkoniyatlarini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, Turkiya o‘zining geografik joylashuvi orqali NATO, Yevropa, Rossiya, Kavkaz, Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq davlatlari bilan bir vaqtning o‘zida faol hamkorlik yuritish imkoniyatiga ega [6, 184–187].

Mamlakatning geosiyosiy ahamiyati ayniqsa energetika xavfsizligi masalalarida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Turkiya Yevropa va Osiyo o‘rtasidagi muhim energetik tranzit markazlaridan biri bo‘lib, xalqaro energetika siyosatida muhim o‘rin egallaydi [8, 143–147]. Bu holat uning xalqaro maydondagi siyosiy ta’sirini kuchaytiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Shu sababli Turkiya NATO tarkibidagi oddiy a’zo davlat emas, balki alyansning strategik barqarorligi va mintaqaviy xavfsizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynovchi geosiyosiy markaz sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Strategik avtonomiya Turkiya tashqi siyosatida tasodifiy yuzaga kelgan hodisa emas. U xalqaro tizimdagi o‘zgarishlar, mintaqaviy xavfsizlik muammolari hamda

mamlakatning milliy manfaatlari bilan bog‘liq holda shakllangan murakkab siyosiy jarayon hisoblanadi.

Birinchi omil sifatida xalqaro tizimdagi kuchlar muvozanatining o‘zgarishini ko‘rsatish mumkin. Sovuq urush tugaganidan so‘ng yuzaga kelgan bir qutbli tizim asta-sekin ko‘p qutbli shaklga o‘ta boshladi. Natijada davlatlar tashqi siyosatda ko‘proq manevr qilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar [1, 121–125].

Ikkinchi muhim omil mintaqaviy xavfsizlik muhitining murakkablashuvi bilan bog‘liq. Yaqin Sharqdagi mojarolar, terrorizm tahdidlari va noqonuniy migratsiya oqimlari Turkiyaning xavfsizlik siyosatini qayta ko‘rib chiqishga majbur qildi [7, 67–72].

Uchinchi omil sifatida mudofaa sanoatining rivojlanishini ko‘rsatish mumkin. Harbiy texnologiyalar ishlab chiqarishdagi yutuqlar mamlakatning tashqi siyosiy mustaqilligini oshirdi. Tashqi qurol bozorlariga qaramlikning kamayishi Turkiyaga xalqaro maydonda mustaqilroq harakat qilish imkonini berdi [14, 44–49].

To‘rtinchi omil mintaqaviy liderlik konsepsiyasi bilan bog‘liqdir. Turkiya o‘zini faqat NATOning a’zosi sifatida emas, balki Yaqin Sharq, Kavkaz, Bolqon va Markaziy Osiyo mintaqalarida ta’sirga ega bo‘lgan mustaqil siyosiy markaz sifatida ko‘rmoqda [18, 305–310].

Beshinchi omil ko‘p vektorli diplomatiya siyosatining shakllanishi bilan bog‘liq. Turkiya bir vaqtning o‘zida NATO, Yevropa davlatlari, Rossiya, Osiyo mamlakatlari va turkiy davlatlar bilan hamkorlikni rivojlantirishga intilmoqda [19, 14–18].

Mazkur omillar yig‘indisi mamlakat tashqi siyosatida strategik avtonomiya konsepsiyasining mustahkamlanishiga olib keldi.

Suriya mojarosi Turkiya tashqi siyosatidagi transformatsiyaning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu mojaro mintaqaviy xavfsizlik tizimiga jiddiy ta’sir ko‘rsatibgina qolmay, NATO ichidagi ayrim siyosiy qarashlar tafovutini ham yuzaga

keltirdi [7, 74–76].

Turkiya Suriya hududidagi qurolli guruhlar faoliyatini o‘z milliy xavfsizligiga tahdid sifatida baholadi. Shu sababli mamlakat o‘z chegaralari xavfsizligini ta’minlash maqsadida qator harbiy va diplomatik choralarni amalga oshirdi [10, 21–24].

Mazkur jarayonda Anqara va ayrim NATO davlatlari o‘rtasida mintaqaviy siyosat bo‘yicha qarashlar farqi yuzaga keldi. Biroq Turkiya o‘z harakatlarini xalqaro huquq tamoyillari hamda milliy xavfsizlik manfaatlari bilan asoslab keldi.

Suriya mojarosi natijasida Turkiya tashqi siyosatida mustaqil qaror qabul qilish tendensiyasi yanada kuchaydi. Bu holat mamlakatning strategik avtonomiya siyosatini amaliy jihatdan mustahkamlashga xizmat qildi.

Turkiya tashqi siyosatidagi strategik avtonomiya konsepsiyasining eng muhim ko‘rinishlaridan biri Rossiya bilan harbiy-texnik hamkorlikning rivojlanishi bo‘ldi [16, 842–847].

Xususan, S-400 havo mudofaasi tizimlarining xarid qilinishi xalqaro siyosiy doiralarda keng muhokamalarga sabab bo‘ldi. Ayrim NATO davlatlari mazkur qarorni alyans ichidagi harbiy integratsiya tamoyillariga mos kelmasligini ta’kidlagan bo‘lsalar, Turkiya ushbu qarorni milliy xavfsizlik ehtiyojlari bilan izohladi [17, 510–516].

Mazkur holat Turkiyaning tashqi siyosatida muhim tendensiyani namoyon etdi. Ya’ni mamlakat alyans majburiyatlarini saqlab qolgan holda milliy manfaatlar nuqtai nazaridan mustaqil qarorlar qabul qilishga tayyor ekanligini ko‘rsatdi.

S-400 masalasi xalqaro munosabatlar nazariyasi nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Chunki u ittifoqchilik munosabatlari bilan strategik avtonomiya o‘rtasidagi murakkab muvozanatni yaqqol namoyon etadi.

Turkiyaning strategik avtonomiyasini tushunishda mudofaa sanoatining rivojlanishiga alohida e’tibor qaratish zarur. Zamonaviy xalqaro munosabatlarda harbiy-

texnologik salohiyat davlatlarning tashqi siyosiy mustaqilligini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi [14, 44–49].

So‘nggi yillarda Turkiyada uchuvchisiz uchish apparatlari, raketa tizimlari, harbiy kemalar, zirhli texnikalar va zamonaviy elektron tizimlar ishlab chiqarish bo‘yicha katta yutuqlarga erishildi [11, 15–22].

Mudofaa sanoatidagi taraqqiyot mamlakatning xalqaro maydondagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Harbiy mahsulotlar eksportining ortishi Turkiyaning iqtisodiy va siyosiy ta’sirini kengaytirib, uni mintaqaviy xavfsizlik masalalarida muhim aktorlardan biriga aylantirmoqda.

Rossiya–Ukraina mojarosi zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi eng muhim geosiyosiy jarayonlardan biri sifatida NATOga a’zo davlatlarning tashqi siyosiy yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishga sabab bo‘ldi. Mazkur vaziyat Turkiyaning strategik avtonomiya siyosatini amaliy jihatdan namoyon etgan muhim sinov maydoniga aylandi.

Turkiya mazkur mojaro davomida bir tomondan Ukrainaning hududiy yaxlitligini qo‘llab-quvvatladi, ikkinchi tomondan esa Rossiya bilan diplomatik va iqtisodiy aloqalarni saqlab qoldi. Bunday yondashuv Anqaraning ko‘p vektorli tashqi siyosat konsepsiyasiga mos ravishda shakllandi.

Xalqaro munosabatlar nazariyasi nuqtai nazaridan qaralganda, Turkiyaning mazkur siyosati “muvozanatlashtiruvchi diplomatiya” modeli sifatida tavsiflanishi mumkin. Ushbu model davlatning qarama-qarshi geosiyosiy markazlar bilan bir vaqtning o‘zida hamkorlik qilish orqali milliy manfaatlarini maksimal darajada ta’minlashga qaratilganligini anglatadi.

Turkiyaning vositachilik tashabbuslari ham xalqaro hamjamiyat tomonidan ijobiy baholandi. Mamlakat mojaro tomonlari o‘rtasida muloqotni yo‘lga qo‘yish hamda

mintaqaviy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan diplomatik sa’y-harakatlarni amalga oshirdi.

Mazkur holat Turkiyaning NATO doirasidagi faoliyatini cheklamagan holda, uning mustaqil tashqi siyosiy aktor sifatidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qildi. Shu sababli Rossiya–Ukraina mojarosi Turkiya strategik avtonomiyasi samaradorligini namoyon etuvchi muhim misollardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Turkiya tashqi siyosatidagi transformatsiya NATO doirasidagi siyosiy rolning ham o‘zgarishiga olib keldi. Agar ilgari mamlakat asosan alyans siyosatining faol ijrochilaridan biri sifatida qaralgan bo‘lsa, bugungi kunda u NATO ichidagi muhim siyosiy qarorlarning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi aktor sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Turkiyaning yangi siyosiy roli bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, mamlakatning geostrategik mavqei NATOning janubiy qanoti xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, Turkiya mintaqaviy mojarolarni tartibga solishda faol vositachi sifatida ishtirok etmoqda. Uchinchidan, mudofaa sanoatining rivojlanishi va harbiy salohiyatning ortishi uning alyans ichidagi siyosiy ta’sirini kuchaytirmoqda.

Shu bilan birga, Turkiya NATO doirasidagi faoliyatini milliy manfaatlar bilan uyg‘unlashtirishga intilmoqda. Bu esa mamlakatning tashqi siyosiy strategiyasida ittifoqchilik va mustaqillik tamoyillarining o‘zaro uyg‘unlashuviga olib kelmoqda [15, 30–31].

Mazkur tendensiyalar NATO ichidagi siyosiy munosabatlarning yangi shaklini yuzaga keltirmoqda. Turkiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy xalqaro munosabatlarda alyansga a’zo davlatlar o‘z ittifoqchilik majburiyatlarini saqlagan holda ham nisbatan mustaqil tashqi siyosat yuritish imkoniyatiga ega.

maqola davomida quyidagi natijalarga erishildi:

Birinchidan, strategik avtonomiya Turkiya tashqi siyosatining muhim konseptual asosiga aylangani aniqlandi. Mamlakat NATO bilan hamkorlikni saqlab qolgan holda milliy manfaatlarga asoslangan mustaqil tashqi siyosat yuritishga intilmoqda.

Ikkinchidan, Turkiya tashqi siyosatidagi transformatsiya xalqaro tizimdagi o‘zgarishlar, mintaqaviy xavfsizlik muammolari, mudofaa sanoatining rivojlanishi hamda geosiyosiy raqobatning kuchayishi bilan bog‘liq ekanligi asoslandi.

Uchinchidan, mudofaa sanoati va strategik avtonomiya o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi. Harbiy-texnologik mustaqillik tashqi siyosiy qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiruvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

To‘rtinchidan, Turkiyaning ko‘p vektorli diplomatiyasi xalqaro siyosatda muvozanatlashtiruvchi yondashuv sifatida shakllanganligi va bu model mamlakatning geosiyosiy mavqeini mustahkamlashga xizmat qilayotganligi isbotlandi.

– Turkiyaning strategik avtonomiyasi NATOdan uzoqlashish emas, balki alyans doirasida milliy manfaatlarga asoslangan mustaqil siyosiy manevr maydonini kengaytirish strategiyasi sifatida talqin qilindi;

– Turkiya tashqi siyosatidagi transformatsiyaning asosiy siyosiy, harbiy va geosiyosiy omillari tizimlashtirildi;

– Mudofaa sanoati rivojlanishi va tashqi siyosiy avtonomiya o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy asosda ochib berildi;

– Turkiyaning NATO doirasidagi faoliyati strategik avtonomiya konsepsiyasi nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilindi;

– Alyans ichidagi siyosiy mustaqillik va ittifoqchilik majburiyatlari o‘rtasidagi muvozanatning Turkiya modeli asoslab berildi.

maqola natijalari shuni ko‘rsatadiki, Turkiya NATO tarkibidagi eng muhim geosiyosiy aktorlardan biri sifatida xalqaro xavfsizlik tizimida alohida o‘rin egallaydi. Mamlakat tashqi siyosatida kuzatilayotgan transformatsiya strategik avtonomiya konsepsiyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u milliy manfaatlarga asoslangan mustaqil tashqi siyosat yuritish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

Turkiyaning geostrategik mavqei, mintaqaviy ta’siri, mudofaa sanoatidagi yutuqlari hamda ko‘p vektorli diplomatiyasi uning xalqaro maydondagi mavqeini mustahkamlovchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu bilan birga, mamlakat NATO bilan hamkorlikni saqlab qolgan holda mustaqil tashqi siyosat yuritishga intilmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Turkiyaning strategik avtonomiya siyosati zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida o‘rta qudratli davlatlarning tashqi siyosiy faoliyatini o‘rganishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tajriba kelgusida xalqaro xavfsizlik, ittifoqchilik munosabatlari va mintaqaviy siyosat masalalarini tadqiq etishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aras B. Autonomy Seeking in Turkish Foreign Policy // Foreign Policy Analysis. – 2024. – Vol. 20. – No. 2.

2. Aydınlı E. Middle Powers and Strategic Autonomy: The Turkish Case // Security Dialogue. – 2022. – Vol. 53. – No. 6.

3. Dal E. Turkey’s Strategic Autonomy and the Future of NATO Relations // International Affairs. – 2023. – Vol. 99. – No. 4.

4. Duran B. Turkish Foreign Policy in the New Era. – Ankara: SETA Publications, 2023.

5. Gürcan M. Turkey’s Defence Industry and Strategic Autonomy // Middle East Policy. – 2023. – Vol. 30. – No. 1.

6. Kardaş Ş. Turkey’s Strategic Autonomy and NATO Relations in a Multipolar World // Insight Turkey. – 2024. – Vol. 26. – No. 2.

7. Keyman E.F. Turkey’s Foreign Policy Activism and NATO // Mediterranean Politics. – 2021. – Vol. 26. – No. 3.

8. Kutlay M., Öniş Z. The Limits of Turkey’s Strategic Autonomy // Third World Quarterly. – 2022. – Vol. 43. – No. 8.

9. Larrabee F. Turkey as a U.S. Security Partner. – RAND Corporation, 2008.

10. Morgenthau H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. – New York: McGraw-Hill, 2006.

11. NATO. Strategic Concept 2022. – Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2022.

12. Oğuzlu T. Turkey and NATO: Political and Strategic Challenges. – Ankara, 2024.

13. Presidency of Defence Industries of Türkiye. Annual Defence Industry Reports. – Ankara.

14. Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. Turkish Foreign Policy Reports. – Ankara.

15. Sayari S. Turkish Politics and Foreign Policy in the Twenty-First Century. – London: Routledge, 2021.

16. Taşpınar Ö. Strategic Autonomy and Turkish Security Policy // Journal of Strategic Studies. – 2023. – Vol. 46. – No. 5.

17. Waltz K. Theory of International Politics. – New York: McGraw-Hill, 1979.

18. Yılmaz S. Strategic Autonomy in Turkish Foreign Policy: Continuity and Change // Journal of Balkan and Near Eastern Studies. – 2024. – Vol. 26. – No. 3.

IMPROVING THE LINK BETWEEN PHYSICAL ACTIVITY AND SELF-CONFIDENCE IN UNIVERSITY STUDENTS

Botirova Gulbaxor Musurmon qizi
Asia International University, 1st year master's student

Annotation

This thesis examines the relationship between students' physical activity and their level of self-confidence. Physical activity is an important factor in strengthening human health, increasing the functional capacity of the body, ensuring psychological stability, and developing social activity. In particular, for students at higher education institutions, regular physical exercise not only improves physical fitness but also increases their self-confidence, initiative, determination, and social adaptability. The student period is an important stage in a person's intellectual, physical, and psychological formation. During this period, young people's adherence to a healthy lifestyle, active participation in sports activities, and meaningful organization of their free time have a positive effect on their overall development. Through physical activity, students develop qualities such as recognizing their own capabilities, setting goals, striving for results, overcoming failure, and acting as part of a team. The thesis theoretically analyzes the relationship between students' physical activity and their level of self-confidence, and also demonstrates the importance of physical education classes, sports clubs, and health-improvement activities in the development of a student's personality.

Keywords

student, physical activity, self-confidence, sport, physical education, healthy lifestyle, motivation, psychological stability, personal development.

TALABALARNING JISMONIY FAOLLIGI VA O‘ZIGA ISHONCH DARAJASI

UNIVERSITET TALABALARI JISMONIY FAOLLIGI VA O‘ZIGA BO‘LGAN ISHONCHI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIKNI TAKOMILLASHTIRISH

УКРЕПЛЕНИЕ СВЯЗИ МЕЖДУ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТЬЮ И УВЕРЕННОСТЬЮ У СЕБЕ У СТУДЕНТОВ УНИВЕРСИТЕТА

Osiyo Xalqaro Universiteti, 1-kurs magistratura talabasi

Азиатский международный университет, студент 1-го курса магистратуры

Annotatsiya. *Mazkur tezisda talabalarning jismoniy faolligi va o‘ziga ishonch darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasi yoritilgan. Jismoniy faollik inson salomatligini mustahkamlash, organizmning funksional imkoniyatlarini oshirish, ruhiy barqarorlikni ta’minlash hamda ijtimoiy faollikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar uchun muntazam jismoniy mashg‘ulotlar nafaqat jismoniy tayyorgarlikni yaxshilaydi, balki ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, tashabbuskorligi, qat’iyati va ijtimoiy moslashuvchanligini ham oshiradi. Talabalik davri shaxsning intellektual, jismoniy va psixologik jihatdan shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda yoshlarning sog‘lom turmush tarziga amal qilishi, sport mashg‘ulotlarida faol ishtirok etishi hamda bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishi ularning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy faollik orqali talabalarda o‘z imkoniyatlarini anglash, maqsad qo‘yish, natijaga intilish, muvaffaqiyatsizlikni yengib o‘tish va jamoada harakat qilish kabi sifatlar rivojlanadi. Tezisda talabalarning jismoniy faolligi va o‘ziga ishonch darajasi o‘rtasidagi munosabat nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari, sport to‘garaklari va sog‘lomlashtirish tadbirlarining talaba shaxsini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar: talaba, jismoniy faollik, o‘ziga ishonch, sport, jismoniy tarbiya,

sog‘lom turmush tarzi, motivatsiya, ruhiy barqarorlik, shaxsiy rivojlanish.

Аннотация. *В данной работе рассматривается вопрос взаимосвязи между физической активностью студентов и уровнем их уверенности в себе. Физическая активность является важным фактором укрепления здоровья человека, повышения функциональных возможностей организма, обеспечения психической устойчивости, а также развития социальной активности. В частности, для студентов высших учебных заведений регулярные физические занятия не только улучшают физическую подготовку, но и повышают их уверенность в себе, инициативность, решительность и социальную адаптивность. Студенческий период является важным этапом в интеллектуальном, физическом и психологическом становлении личности. В этот период соблюдение молодыми людьми здорового образа жизни, активное участие в спортивных занятиях, а также содержательная организация свободного времени положительно влияют на их общее развитие. Благодаря физической активности у студентов развиваются такие качества, как осознание собственных возможностей, постановка целей, стремление к результату, преодоление неудач и умение действовать в команде. В работе теоретически анализируется взаимосвязь между физической активностью студентов и уровнем их уверенности в себе, а также показана значимость занятий физической культурой, спортивных секций и оздоровительных мероприятий в развитии личности студента.*

Ключевые слова: студент, физическая активность, уверенность в себе, спорт, физическое воспитание, здоровый образ жизни, мотивация, психическая устойчивость, личностное развитие.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida talabalarni har tomonlama barkamol,

sog‘lom, faol va mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Talabalarning bilim olishi bilan bir qatorda ularning jismoniy rivojlanishi, ruhiy barqarorligi, ijtimoiy faolligi va o‘ziga bo‘lgan ishonchini shakllantirish ham ta’lim jarayonining ajralmas qismi sanaladi. Shu jihatdan jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari talabalarning nafaqat sog‘lig‘ini mustahkamlash, balki ularning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. So‘nggi yillarda yoshlar orasida kamharakatlilik, uzoq vaqt kompyuter yoki telefon qarshisida o‘tirish, ruhiy zo‘riqish, charchoq va motivatsiyaning pasayishi kabi holatlar ko‘proq uchramoqda. Bu holatlar talabalarning nafaqat jismoniy holatiga, balki ularning o‘ziga ishonchi, muloqotga kirishish qobiliyati va ijtimoiy faolligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida talabalarning jismoniy faolligini oshirish masalasi dolzarb ahamiyatga ega [1].

Jismoniy faollik deganda insonning kundalik hayotida bajaradigan harakatlari, sport mashg‘ulotlari, jismoniy tarbiya darslari, mustaqil mashqlar, piyoda yurish, yugurish, sport o‘yinlari va boshqa harakat faoliyatlari tushuniladi. Bunday faoliyat organizmning ish qobiliyatini oshiradi, mushaklar faoliyatini yaxshilaydi, yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, jismoniy faollik inson ruhiyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Mashg‘ulotlardan keyin kayfiyatning ko‘tarilishi, stressning kamayishi, o‘zini yengil his qilish va ichki ishonchning ortishi kuzatiladi. O‘ziga ishonch esa shaxsning o‘z kuchi, qobiliyati, bilimi va imkoniyatlariga nisbatan ijobiy munosabatidir. Talabalarda o‘ziga ishonch yuqori bo‘lsa, ular dars jarayonida faolroq ishtirok etadi, mustaqil fikr bildiradi, yangi tashabbuslar ko‘rsatadi va turli qiyinchiliklarni yengib o‘tishga intiladi. Aksincha, o‘ziga ishonch past bo‘lgan talabalar ko‘pincha tortinchoq, sust, tashabbussiz va ijtimoiy muloqotda passiv bo‘lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, talabalarning jismoniy faolligi va o‘ziga ishonch darajasi

o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Chunki jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari orqali nafaqat sog‘lom tana, balki kuchli iroda, qat’iyat, muloqot madaniyati, liderlik va o‘z imkoniyatlariga ishonch kabi muhim sifatlarni ham shakllantirish mumkin [2].

Asosiy qism. Talabalarning jismoniy faolligi ularning kundalik hayot tarzi, sog‘lig‘i, o‘quv faoliyati va psixologik holati bilan bevosita bog‘liq. Oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlar ko‘p vaqtini auditoriya mashg‘ulotlari, mustaqil ta’lim, kompyuterda ishlash va o‘quv vazifalarini bajarish bilan o‘tkazadi. Natijada harakat faolligi yetarli darajada bo‘lmasa, organizmda charchoq, sustlik, ortiqcha zo‘riqish va diqqatning pasayishi kuzatilishi mumkin. Jismoniy mashg‘ulotlar esa bunday salbiy holatlarning oldini olishga yordam beradi. Muntazam sport bilan shug‘ullanish talabalar organizmining chidamliligini oshiradi, mushaklar faoliyatini kuchaytiradi, qomatni to‘g‘ri shakllantiradi, tana vaznini me’yorida saqlashga ko‘maklashadi. Bundan tashqari, jismoniy faollik talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligini ham oshiradi. Chunki sog‘lom va faol talaba o‘zini tetik his qiladi, diqqatini jamlay oladi va o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishishga ko‘proq intiladi [3].

Jismoniy faollikning muhim jihatlaridan biri shundaki, u shaxsda ijobiy psixologik o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. Sport mashg‘ulotlarida ishtirok etayotgan talaba asta-sekin o‘z jismoniy imkoniyatlarini anglay boshlaydi. U avval bajara olmagan mashqni bajarishga erishadi, o‘z natijasini yaxshilaydi, raqobat muhitida qatnashadi va muvaffaqiyat hissini boshdan kechiradi. Ana shu jarayonlar talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. O‘ziga ishonchning shakllanishida muvaffaqiyat hissi muhim o‘rin tutadi. Masalan, talaba yugurish masofasini avvalgidan yaxshiroq bosib o‘tsa, sport o‘yinida faol qatnashsa yoki jamoasiga foyda keltirsa, unda “men ham qila olaman” degan ijobiy fikr paydo bo‘ladi. Bu fikr keyinchalik nafaqat sport faoliyatida, balki

o‘qish, muloqot va ijtimoiy hayotda ham namoyon bo‘ladi. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari jamoaviylikni rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega. Sport o‘yinlari, musobaqalar, guruhli mashqlar talabalarni bir-biri bilan muloqot qilishga, hamkorlikda harakat qilishga, mas’uliyatni his etishga va jamoa manfaatini tushunishga o‘rgatadi. Bu esa talabalarning ijtimoiy faolligi va o‘zini erkin tutish qobiliyatini rivojlantiradi. Talabalarning o‘ziga ishonch darajasiga jismoniy faollikning quyidagi omillari ta’sir ko‘rsatadi: mashg‘ulotlarning muntazamligi, mashq turining qiziqarliligi, o‘qituvchining rag‘batlantiruvchi yondashuvi, guruhdagi ijobiy muhit, shaxsiy natijalarning baholanishi va talabaning o‘zgarishni his qilishi. Agar mashg‘ulotlar majburlash asosida emas, balki qiziqish va motivatsiya asosida tashkil etilsa, ularning samaradorligi yanada ortadi [4].

Shuningdek, talabalarda jismoniy faollikni oshirish uchun mashg‘ulotlarni faqat an’anaviy uslubda emas, balki zamonaviy, interfaol va motivatsion yondashuvlar asosida tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Sport o‘yinlari, fitnes mashg‘ulotlari, estafeta, sog‘lomlashtiruvchi gimnastika, yurish va yugurish mashqlari, kichik guruhli musobaqalar talabalarning qiziqishini oshiradi.

Quyidagi jadvalda jismoniy faollik shakllarining talabalarda o‘ziga ishonch darajasiga ta’siri umumlashtirilgan.

№	Jismoniy faollik shakllari	Talabaga ta’siri	O‘ziga ishonchga ta’siri
1	Jismoniy tarbiya darslarida muntazam qatnashish	Harakat ko‘nikmalari, chidamlilik va intizom rivojlanadi	Talaba o‘z jismoniy imkoniyatlarini anglaydi va o‘zini erkinroq his qiladi
2	Sport to‘garaklarida ishtirok etish	Qiziqish, maqsadga intilish va mas’uliyat	O‘z kuchiga ishonch, qat’iyat va natijaga intilish

		kuchayadi	ortadi
3	Jamoaviy sport o‘yinlari	Hamkorlik, muloqot va jamoada ishlash ko‘nikmalari shakllanadi	Talaba o‘zini guruhning muhim a’zosi sifatida his qiladi
4	Mustaqil jismoniy mashqlar bajarish	O‘zini nazorat qilish, tartib va mas’uliyat rivojlanadi	Talabada mustaqillik va o‘z imkoniyatiga ishonish kuchayadi
5	Sport musobaqalarida qatnashish	Raqobat, iroda, jasorat va stressga chidamlilik rivojlanadi	G‘alaba yoki ishtirok tajribasi orqali ichki ishonch ortadi
6	Sog‘lomlashtiruvchi mashg‘ulotlar	Kayfiyat yaxshilanadi, stress kamayadi, umumiy holat barqarorlashadi	Ruhiy barqarorlik va ijobiy o‘zini baholash shakllanadi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, jismoniy faollikning har bir shakli talabalarning shaxsiy rivojlanishiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy tarbiya darslarida muntazam qatnashish talabalarni harakatga o‘rgatadi, ularda intizom va mas’uliyatni shakllantiradi. Bu jarayonda talaba o‘z tanasini boshqarish, mashqlarni to‘g‘ri bajarish va jismoniy imkoniyatlarini baholashni o‘rganadi. Natijada unda o‘ziga bo‘lgan ijobiy munosabat kuchayadi. Sport to‘garaklarida ishtirok etish esa talabaning qiziqishlarini rivojlantiradi. Talaba o‘zi yoqtirgan sport turi bilan shug‘ullanganda, mashg‘ulotga nisbatan ichki motivatsiyasi kuchayadi. Bu esa uning o‘z ustida ishlashiga, natijasini yaxshilashga va muvaffaqiyatga intilishiga sabab bo‘ladi. Bunday holat o‘ziga ishonchni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Jamoaviy sport o‘yinlari talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda alohida ahamiyatga ega. Futbol, voleybol, basketbol, gandbol kabi sport turlarida talaba o‘z jamoasi bilan birga harakat qiladi, sheriklari bilan muloqotga kirishadi, vaziyatga

qarab tez qaror qabul qiladi. Bu jarayon talabaning o‘z fikrini bildirish, mas’uliyat olish va jamoada o‘z o‘rnini topishiga yordam beradi. Mustaqil jismoniy mashqlar esa talabaning o‘zini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Har kuni yoki haftada bir necha marta mustaqil mashq bajarish uchun ichki intizom, reja va iroda zarur bo‘ladi. Talaba o‘z rejasi asosida harakat qilsa va natijani sezsa, unda o‘ziga nisbatan ishonch yanada ortadi [5]. Sport musobaqalarida qatnashish talaba uchun muhim psixologik tajriba hisoblanadi. Musobaqa jarayonida u hayajon, raqobat, mas’uliyat va natija uchun kurashish holatlarini boshdan kechiradi. Bunday tajriba talabaning jasoratini, qat’iyatini va stressga chidamliligini oshiradi. Hatto g‘alaba qozonmagan holatda ham musobaqada ishtirok etishning o‘zi talaba uchun katta tajriba bo‘lib, keyingi faoliyatida o‘ziga ishonchni mustahkamlaydi. Sog‘lomlashtiruvchi mashg‘ulotlar, xususan, yengil gimnastika, yurish, yugurish, cho‘zilish mashqlari, fitnes va boshqa mashqlar talabalarning ruhiy holatini yaxshilashga xizmat qiladi. Bunday mashg‘ulotlar stressni kamaytiradi, kayfiyatni ko‘taradi va talabaning umumiy hayot sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ruhiy barqarorlik esa o‘ziga ishonchning muhim asoslaridan biridir. Umuman olganda, jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, jismoniy faollik talabalarda o‘ziga ishonchni shakllantirish va rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Bunda mashg‘ulotlarning mazmuni, o‘qituvchining yondashuvi, talabaning qiziqishi va jamoaviy muhit muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, talabalarning jismoniy faolligi ularning o‘ziga ishonch darajasi bilan uzviy bog‘liqdir. Muntazam jismoniy mashg‘ulotlarda qatnashish talabalarning sog‘lig‘ini mustahkamlash bilan birga, ularning ruhiy holati, ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va shaxsiy sifatlarini rivojlantiradi. Jismoniy faollik jarayonida talaba o‘z imkoniyatlarini anglaydi, o‘z tanasini boshqarishni o‘rganadi, maqsad qo‘yadi va natijaga intiladi. Bu esa unda o‘ziga bo‘lgan ishonchni kuchaytiradi.

Ayniqsa, jamoaviy sport o‘yinlari, sport to‘garaklari, mustaqil mashqlar va musobaqalarda ishtirok etish talabalarning o‘zini namoyon qilishiga, ijtimoiy muhitga moslashishiga va shaxs sifatida rivojlanishiga yordam beradi.

Oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini zamonaviy, qiziqarli va motivatsion usullar asosida tashkil etish talabalarni sportga kengroq jalb qilish imkonini beradi. Mashg‘ulotlarda har bir talabaning jismoniy imkoniyatini hisobga olish, ularni rag‘batlantirish, kichik yutuqlarini e’tirof etish va ijobiy muhit yaratish o‘ziga ishonchni rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, talabalarning jismoniy faolligini oshirish masalasi faqat sog‘lom turmush tarzini shakllantirish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon ularning o‘ziga ishonchi, ijtimoiy faolligi, mustaqil fikrlashi va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarligini ham mustahkamlaydi. Demak, jismoniy faollik talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Weinberg R.S., Gould D. Foundations of Sport and Exercise Psychology. – Champaign: Human Kinetics, 2019.
2. Bandura A. Self-efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman, 1997.
3. Fox K.R. The influence of physical activity on mental well-being. Public Health Nutrition. – 1999. – Vol. 2(3a). – P. 411–418.
4. Tremblay M.S., Warburton D.E.R., Janssen I. Physical activity and health benefits in youth. Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism. – 2011. – Vol. 36(1). – P. 36–46.
5. Biddle S.J.H., Mutrie N., Gorely T. Psychology of Physical Activity: Determinants, Well-being and Interventions. – London: Routledge, 2015.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PHYSICAL ACTIVITY AND ACADEMIC ACHIEVEMENT AMONG STUDENTS

Arabova Nargiza Husanqizi

Asia International University, 1st year master's student

Annotation

This thesis examines the relationship between students' physical activity and academic achievement. Today's education process aims not only to raise students' knowledge but also to ensure their physical, mental, and social well-being. A healthy, active, and mentally stable student participates more actively in lessons, absorbs information faster, concentrates better, and achieves higher results in academic tasks. Physical activity strengthens the body, improves cardiovascular and respiratory function, and develops the musculoskeletal system, while also positively affecting mental performance. Regular exercise develops attention, memory, thinking speed, discipline, responsibility, and self-management skills in students, which serve as important factors of academic success. The thesis analyzes the impact of physical activity on students' learning activity, classroom engagement, motivation, social adaptation, and psychological stability, and demonstrates ways to positively influence students' academic achievement by increasing physical activity in school settings.

Keywords

student, physical activity, academic achievement, educational process, physical education, attention, memory, motivation, healthy lifestyle, school.

O'QUVCHILARDA JISMONIY FAOLLIK VA AKADEMIK MUVAFFAQIYAT O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Osiyo Xalqaro Universiteti, 1-kurs magistratura talabasi

Азиатский международный университет, студент

1-го курса магистратуры

Annotatsiya. *Mazkur tezisda o'quvchilarda jismoniy faollik va akademik muvaffaqiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalasi yoritilgan. Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchilarning faqat bilim darajasini oshirish emas, balki ularning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan sog'lom rivojlanishini ta'minlash ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki sog'lom, faol va ruhiy jihatdan barqaror o'quvchi dars jarayonida faol ishtirok etadi, ma'lumotlarni tezroq qabul qiladi, diqqatini jamlay oladi va o'quv topshiriqlarini bajarishda yuqori natijalarga erishadi. Jismoniy faollik o'quvchilarning organizmini chiniqtirish, yurak-qon tomir va nafas olish tizimi faoliyatini yaxshilash, mushak-skelet tizimini rivojlantirish bilan birga, ularning aqliy mehnat qobiliyatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Muntazam jismoniy mashqlar o'quvchilarda diqqat, xotira, fikrlash tezligi, intizom, mas'uliyat va o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa akademik muvaffaqiyatning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tezisda jismoniy faollikning o'quvchilarning o'quv faoliyatiga ta'siri, darsdagi faollik, motivatsiya, ijtimoiy moslashuv va ruhiy barqarorlik bilan bog'liq jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maktab sharoitida jismoniy faollikni oshirish orqali o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi.*

Kalit so'zlar: *o'quvchi, jismoniy faollik, akademik muvaffaqiyat, ta'lim jarayoni, jismoniy tarbiya, diqqat, xotira, motivatsiya, sog'lom turmush tarzi, maktab.*

Аннотация. *В данных тезисах рассматривается вопрос взаимосвязи между физической активностью учащихся и их академической успеваемостью. Сегодня образовательный процесс предполагает не только повышение уровня знаний учащихся, но и обеспечение их физического, психического и социального здоровья. Здоровый, активный и психически устойчивый учащийся активно участвует в*

уроке, быстрее усваивает информацию, лучше концентрирует внимание и достигает высоких результатов в учебных заданиях. Физическая активность укрепляет организм учащихся, улучшает работу сердечно-сосудистой и дыхательной систем, развивает опорно-двигательный аппарат, а также положительно влияет на умственную работоспособность. Регулярные физические упражнения развивают у учащихся внимание, память, скорость мышления, дисциплину, ответственность и навыки самоконтроля, что является важным фактором академической успеваемости. В тезисах анализируется влияние физической активности на учебную деятельность учащихся, активность на уроках, мотивацию, социальную адаптацию и психологическую устойчивость, а также показаны возможности положительного влияния на академическую успеваемость учащихся посредством повышения физической активности в условиях школы.

Ключевые слова: *учащийся, физическая активность, академическая успеваемость, образовательный процесс, физическое воспитание, внимание, память, мотивация, здоровый образ жизни, школа.*

Kirish

Bugungi kunda umumta'lim maktablarida o'quvchilarning bilim sifati va akademik muvaffaqiyatini oshirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, o'quvchilarning sog'lom rivojlanishi, jismoniy faolligi va ruhiy barqarorligini ta'minlash ham ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi sanaladi. Chunki o'quvchining jismoniy holati uning aqliy faoliyati, darsga bo'lgan qiziqishi, diqqatni jamlash qobiliyati va o'quv natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy sharoitda o'quvchilar hayotida kamharakatlilik holati tobora ko'proq kuzatilmoqda. Uzoq vaqt partada o'tirish, kompyuter va telefonlardan ko'p foydalanish, bo'sh vaqtni

faol harakat o'rniga passiv mashg'ulotlar bilan o'tkazish o'quvchilarning umumiy salomatligiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Bunday holat charchoq, sustlik, diqqatning pasayishi, ortiqcha zo'riqish va o'qishga bo'lgan qiziqishning kamayishiga olib keladi. Jismoniy faollik esa ushbu muammolarning oldini olishda samarali vosita hisoblanadi. Muntazam harakat faoliyati o'quvchilarning organizmini chiniqtiradi, ularning ish qobiliyatini oshiradi, kayfiyatini yaxshilaydi va dars jarayonida faol bo'lishiga yordam beradi. Jismoniy tarbiya darslari, sport to'garaklari, ertalabki badantarbiya, harakatli o'yinlar, musobaqalar va mustaqil mashqlar o'quvchilarning jismoniy hamda psixologik rivojlanishiga xizmat qiladi. Akademik muvaffaqiyat deganda o'quvchining darslarni o'zlashtirish darajasi, baholari, topshiriqlarni bajarish sifati, mustaqil fikrlashi, darsda faol qatnashishi va bilimlarni amaliyotda qo'llay olish qobiliyati tushuniladi. Akademik muvaffaqiyat faqatgina aqliy qobiliyatga bog'liq emas. Unga o'quvchining sog'lig'i, kun tartibi, uyqu sifati, ovqatlanishi, ruhiy holati, oilaviy muhit, maktabdagi sharoit va jismoniy faollik darajasi ham ta'sir qiladi [1].

Jismoniy faollik va akademik muvaffaqiyat o'rtasidagi bog'liqlik shundan iboratki, faol harakat qiladigan o'quvchilarda diqqatni jamlash, xotira, o'zini boshqarish, intizom va mas'uliyat kabi sifatlar yaxshiroq shakllanadi. Bu sifatlar esa o'quv jarayonida yuqori natijaga erishish uchun muhim hisoblanadi. Shu bois maktablarda jismoniy faollikni faqat sog'lomlashtirish vositasi sifatida emas, balki ta'lim samaradorligini oshiruvchi pedagogik omil sifatida ham baholash lozim. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatini oshirishda jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarining imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanish zarur. Jismoniy faollikni to'g'ri tashkil etish orqali o'quvchilarning salomatligi mustahkamlanadi, o'qishga bo'lgan qiziqishi ortadi, darsdagi faolligi va o'zlashtirish darajasi yaxshilanadi [2].

Asosiy qism

O'quvchilarning jismoniy faolligi ularning kundalik hayotida bajaradigan harakat faoliyati, jismoniy tarbiya darslarida ishtiroki, sport to'garaklariga qatnashishi, tanaffus va bo'sh vaqtlarida faol harakat qilishi, turli sport o'yinlari va sog'lomlashtiruvchi mashqlar bilan shug'ullanishi orqali namoyon bo'ladi. Jismoniy faollik o'quvchi organizmining har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi. Maktab yoshidagi bolalarda organizm doimiy o'sish va rivojlanish jarayonida bo'ladi. Shu sababli ularning harakatga bo'lgan tabiiy ehtiyoji yuqori bo'ladi. Agar bu ehtiyoj to'g'ri tashkil etilgan jismoniy mashg'ulotlar orqali qondirilsa, o'quvchilarning sog'lig'i, ruhiy holati va o'quv faoliyati ijobiy tomonga o'zgaradi. Aksincha, harakatsizlik ortib borsa, charchoq, lohaslik, ortiqcha vazn, darsga qiziqishning pasayishi va ruhiy beqarorlik holatlari yuzaga kelishi mumkin. Jismoniy faollikning akademik muvaffaqiyatga ta'siri bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi.

Birinchidan, jismoniy mashqlar qon aylanishini yaxshilaydi va bosh miya faoliyatini faollashtiradi. Natijada o'quvchilarning diqqatni jamlash qobiliyati ortadi. Diqqatning barqaror bo'lishi esa dars materialini tushunish, eslab qolish va qayta bayon qilishda muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, jismoniy faollik xotira jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Muntazam harakat faoliyati o'quvchining aqliy mehnatga tayyorgarligini oshiradi. Faol o'quvchi darsda berilgan ma'lumotni yaxshiroq qabul qiladi, mustaqil topshiriqlarni bajarishda kamroq charchaydi va o'z bilimini amaliyotda qo'llashga intiladi.

Uchinchidan, sport mashg'ulotlari o'quvchilarda intizom va mas'uliyatni shakllantiradi. Jismoniy tarbiya darslari va sport to'garaklarida qatnashgan o'quvchi belgilangan tartibga rioya qilish, mashqlarni ketma-ket bajarish, o'z natijasini kuzatish va maqsadga erishish uchun mehnat qilishni o'rganadi. Bu sifatlar o'quv fanlarini o'zlashtirish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega [3].

To'rtinchidan, jismoniy faollik o'quvchilarning ruhiy holatini barqarorlashtiradi. Dars yuklamasi, nazorat ishlari, baholash jarayonlari va ijtimoiy muhit ayrim o'quvchilarda stress yoki xavotirni kuchaytirishi mumkin. Sport mashg'ulotlari esa bunday holatlarni kamaytirishga yordam beradi. O'quvchi harakat qilganda kayfiyati ko'tariladi, o'zini yengil his qiladi va darsga nisbatan ijobiy munosabati ortadi.

Beshinchidan, jismoniy faollik o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshiradi. Jamoaviy sport o'yinlari orqali o'quvchilar o'zaro muloqotga kirishadi, hamkorlik qiladi, bir-birini qo'llab-quvvatlaydi va jamoada harakat qilishni o'rganadi. Bu esa ularning sinf jamoasiga moslashuvi, darsdagi ishtiroki va o'z fikrini erkin bildirishiga yordam beradi. Akademik muvaffaqiyatga erishish uchun o'quvchida kuchli motivatsiya ham bo'lishi kerak. Jismoniy faollik motivatsiyani oshirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Sport mashg'ulotlarida kichik yutuqlarga erishgan o'quvchi o'z kuchiga ishonadi. Bu ishonch asta-sekin o'quv faoliyatiga ham ko'chadi. Masalan, sportda qat'iyat ko'rsatgan o'quvchi murakkab mavzuni o'zlashtirishda ham sabrliroq va faolroq bo'lishi mumkin. Maktab sharoitida jismoniy faollikni oshirish uchun turli shakl va usullardan foydalanish mumkin. Jumladan, jismoniy tarbiya darslarini qiziqarli tashkil etish, tanaffuslarda qisqa harakatli mashqlar joriy qilish, sport to'garaklarini kengaytirish, sinflar o'rtasida musobaqalar o'tkazish, sog'lomlashtirish kunlari tashkil etish va o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir. Bunda o'qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'quvchilarni faqat mashq bajarishga emas, balki sog'lom hayot tarziga, o'z ustida ishlashga va doimiy harakatda bo'lishga yo'naltirishi kerak. Fan o'qituvchilari esa dars jarayonida qisqa jismoniy daqiqalardan foydalanishi, uzoq vaqt davom etadigan aqliy yuklamalar orasida o'quvchilarga faol tanaffus berishi mumkin [4].

Quyidagi jadvalda jismoniy faollikning akademik muvaffaqiyatga ta'sir etuvchi asosiy yo'nalishlari umumlashtirilgan.

№	Jismoniy faollik shakli	O'quvchida rivojlanadigan sifatlar	Akademik muvaffaqiyatga ta'siri
1	Jismoniy tarbiya darslarida muntazam qatnashish	Intizom, chidamlilik, harakat faolligi	Darsda faol ishtirok etish va charchoqning kamayishiga yordam beradi
2	Ertalabki badantarbiya va qisqa mashqlar	Tetiklik, kayfiyat, diqqat	Kun davomida diqqatni jamlash va o'quv materialini qabul qilish yaxshilanadi
3	Sport to'garaklarida ishtirok etish	Mas'uliyat, maqsadga intilish, qat'iyat	O'quv topshiriqlarini bajarishda izchillik va motivatsiya ortadi
4	Jamoaviy sport o'yinlari	Muloqot, hamkorlik, liderlik	Sinfdagi faollik, guruhda ishlash va fikr bildirish qobiliyati rivojlanadi
5	Tanaffuslarda faol harakat qilish	Ruhiy yengillik, harakatchanlik, emotsional barqarorlik	Keyingi darsga tayyorgarlik va aqliy faollik oshadi
6	Sport musobaqalarida qatnashish	Raqobatbardoshlik, jasorat, o'ziga ishonch	Murakkab vazifalarni bajarishda qat'iyat va o'z kuchiga ishonch kuchayadi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, jismoniy faollikning har bir shakli o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Jismoniy tarbiya

darslarida muntazam qatnashish o'quvchilarda intizom, harakat madaniyati va chidamlilikni rivojlantiradi. Bunday sifatlar dars jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki intizomli va chidamli o'quvchi topshiriqlarni vaqtida bajarishga, darsda faol qatnashishga va o'z o'quv faoliyatini nazorat qilishga ko'proq intiladi. Ertalabki badantarbiya va qisqa jismoniy mashqlar o'quvchini kun davomida tetik saqlashga yordam beradi. Ayniqsa, darsdan oldin yoki dars oralig'ida bajariladigan yengil mashqlar qon aylanishini faollashtiradi, uyquchanlikni kamaytiradi va diqqatni jamlashga yordam beradi. Bu holat o'quvchining yangi mavzuni tushunish va eslab qolish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Sport to'garaklarida qatnashish o'quvchilarning maqsadga intilishi va mas'uliyatini oshiradi. Sportda yaxshi natijaga erishish uchun muntazam mashq qilish, murabbiyning ko'rsatmalariga rioya qilish va o'z ustida ishlash talab etiladi. Bu jarayon o'quvchida izchillik va qat'iyatni shakllantiradi. Ana shu sifatlar o'quv faoliyatida ham namoyon bo'lib, o'quvchining akademik natijalariga ijobiy ta'sir qiladi. Jamoaviy sport o'yinlari esa o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Futbol, voleybol, basketbol, gandbol kabi sport turlari orqali o'quvchilar bir-biri bilan muloqot qiladi, jamoa manfaatini tushunadi, mas'uliyatni bo'lishadi va hamkorlikda qaror qabul qilishni o'rganadi. Bu ko'nikmalar dars jarayonida guruhli topshiriqlarni bajarish, savol-javoblarda qatnashish va o'z fikrini erkin ifodalashga yordam beradi.

Tanaffuslarda faol harakat qilish o'quvchilarning ruhiy va aqliy holatini tiklashda muhim hisoblanadi. Uzoq vaqt partada o'tirish o'quvchilarda charchoq va diqqatning pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. Faol tanaffuslar esa bunday holatning oldini oladi. O'quvchi qisqa vaqt harakat qilgandan so'ng keyingi darsga nisbatan tayyorroq, faolroq va diqqatliroq bo'ladi. Sport musobaqalarida qatnashish o'quvchilarda raqobatbardoshlik, jasorat va o'ziga ishonchni shakllantiradi. Musobaqa jarayonida

o'quvchi o'z imkoniyatlarini sinab ko'radi, natija uchun kurashadi, g'alaba va mag'lubiyatni to'g'ri qabul qilishni o'rganadi. Bu esa uning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. O'ziga ishongan o'quvchi esa o'quv topshiriqlarini bajarishda ham faolroq bo'ladi. Umuman olganda, jadval tahlili jismoniy faollik o'quvchilar akademik muvaffaqiyatini oshirishda muhim pedagogik omil ekanligini ko'rsatadi. Bunda faqat jismoniy tarbiya darslari emas, balki maktabdagi umumiy faol harakat muhiti ham katta ahamiyatga ega. Maktabda sportga ijobiy munosabat shakllantirilsa, o'quvchilarning sog'lig'i, darsdagi faolligi va o'quv natijalari yaxshilanishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda jismoniy faollik va akademik muvaffaqiyat o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Jismoniy faollik o'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash bilan birga, ularning diqqatini jamlash, xotirasini rivojlantirish, ruhiy barqarorligini ta'minlash, intizomini kuchaytirish va o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Muntazam jismoniy mashg'ulotlarda qatnashadigan o'quvchilar dars jarayonida faolroq bo'ladi, o'quv materialini yaxshiroq qabul qiladi va topshiriqlarni bajarishda izchil harakat qiladi. Ayniqsa, jismoniy tarbiya darslari, sport to'garaklari, harakatli o'yinlar, faol tanaffuslar va musobaqalar o'quvchilarning o'quvdagi muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktablarda jismoniy faollikni oshirish uchun dars jarayonini sog'lomlashtiruvchi yondashuvlar bilan boyitish, sport to'garaklarini ko'paytirish, tanaffuslarda faol harakatni rag'batlantirish va o'quvchilarning qiziqishlariga mos sport tadbirlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bunda o'qituvchi, ota-ona va maktab jamoasining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois jismoniy faollikni o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri sifatida baholash

mumkin. Har tomonlama sog'lom, faol va motivatsiyaga ega o'quvchi nafaqat jismoniy, balki aqliy va ijtimoiy jihatdan ham muvaffaqiyatli rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Donnelly J.E., Hillman C.H., Castelli D. Physical activity, fitness, cognitive function, and academic achievement in children. Medicine & Science in Sports & Exercise. – 2016. – Vol. 48(6). – P. 1197–1222.

2. Singh A., Uijtdewilligen L., Twisk J.W.R., van Mechelen W., Chinapaw M.J.M. Physical activity and performance at school. Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine. – 2012. – Vol. 166(1). – P. 49–55.

3. Trudeau F., Shephard R.J. Physical education, school physical activity, school sports and academic performance. International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity. – 2008. – Vol. 5. – P. 10.

4. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. – Geneva: WHO, 2020.

COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE ELECTRICAL AND HOME APPLIANCE MARKET AND ITS IMPACT

Kamolxodjayev Jamoliddin Sharobutdinovich
Tashkent State Technical University

Abstract

This scientific paper analyzes the factors shaping the competitive environment in the electrical and home appliance market, its impact on manufacturers and consumers, as well as the priority directions for the development of this market in Uzbekistan. In a market economy, competition is a key factor in promoting the innovative development of enterprises, improving product quality, and effectively satisfying consumer needs. The paper also examines the factors that intensify competition in the electrical and home appliance industry and their impact on economic efficiency.

Keywords

electrical equipment, home appliances, competitive environment, market economy, innovation, production efficiency, consumer, marketing, export potential.

ELEKTR VA MAISHIY TEXNIKA BOZORIDA RAQOBAT MUHITI VA UNING TA'SIRI

TDTU, Kamolxodjayev Jamoliddin SHarobutdinovich

Annotatsiya

Mazkur ilmiy tezisda elektr va maishiy texnika bozorida raqobat muhitining shakllanish omillari, uning ishlab chiqaruvchilar hamda iste'molchilarga ta'siri, shuningdek, O'zbekiston sharoitida mazkur bozorni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat korxonalarning innovatsion rivojlanishi, mahsulot sifatining oshishi va iste'molchilar ehtiyojlarining samarali qondirilishida muhim omil hisoblanadi. Tezisda elektr va maishiy texnika

sanoatida raqobatni kuchaytiruvchi omillar hamda uning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: elektr texnika, maishiy texnika, raqobat muhiti, bozor iqtisodiyoti, innovatsiya, ishlab chiqarish samaradorligi, iste'molchi, marketing, eksport salohiyati.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida elektr va maishiy texnika bozori eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi, aholi daromadlarining ortishi, urbanizatsiya darajasining oshishi hamda zamonaviy texnologiyalarning keng joriy etilishi ushbu bozorning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda korxonalarning raqobatbardoshligi nafaqat mahsulot sifati yoki narxi bilan, balki innovatsion faoliyat, servis xizmatlari, energiya tejamkor texnologiyalar va marketing strategiyalarining samaradorligi bilan ham belgilanmoqda.

O'zbekistonda ham elektr va maishiy texnika ishlab chiqarish sanoati so'nggi yillarda iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning ko'payishi, xorijiy investitsiyalarning jalb qilinishi va eksport geografiyasining kengayishi bozorda sog'lom raqobat muhitini shakllantirmoqda. Shu bilan birga, import mahsulotlari bilan raqobat, texnologik yangilanish zarurati hamda iste'molchilar talabining o'zgarishi korxonalar oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda.

Asosiy qism

Raqobat bozor iqtisodiyotining ajralmas elementi bo'lib, ishlab chiqaruvchilarni mahsulot sifatini oshirish, tannarxni pasaytirish va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga undaydi. Elektr va maishiy texnika bozorida raqobatning shakllanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamli texnologiyalarni joriy etish, logistika tizimining rivojlanishi, elektron tijoratning kengayishi hamda iste'molchilarning sifat va energiya samaradorligiga bo'lgan talabining ortishi muhim omillar hisoblanadi.

Bozordagi raqobat ishlab chiqaruvchi korxonalarni mahsulot assortimentini kengaytirishga, yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga va ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishga majbur etadi. Natijada korxonalarning mehnat unumdorligi oshadi, resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanadi hamda innovatsion mahsulotlar ulushi ortadi. Shu bilan birga, kuchli raqobat korxonalarni xalqaro standartlarga mos sifat menejmenti tizimlarini joriy etishga undaydi.

Elektr va maishiy texnika bozorida narx raqobati bilan bir qatorda sifat raqobati ham tobora kuchayib bormoqda. Iste'molchilar energiya tejamkor, ekologik xavfsiz, uzoq muddat xizmat qiladigan va zamonaviy dizaynga ega mahsulotlarni afzal ko'rmoqda. Shu sababli korxonalar ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga investitsiyalarni ko'paytirishga intilmoqda.

Bozor raqobati iste'molchilar manfaatlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, mahsulot sifati yaxshilanadi, narxlar maqbullashadi, xizmat ko'rsatish darajasi ortadi va tanlov imkoniyatlari kengayadi. Bundan tashqari, kafolat va kafolatdan keyingi servis xizmatlarining rivojlanishi iste'molchilarning ishonchini oshiradi.

Biroq elektr va maishiy texnika bozorida ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, import mahsulotlarining yuqori ulushi, ayrim korxonalarda innovatsion salohiyatning yetarli emasligi, ishlab chiqarishning ayrim texnologik jarayonlarida import komponentlariga qaramlik hamda xalqaro brendlar bilan raqobatning kuchayishi mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun ishlab chiqarishning mahalliylashtirish darajasini oshirish, ilmiy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash, raqamli boshqaruv texnologiyalarini keng joriy etish, eksportni rag'batlantirish hamda kadrlar malakasini muntazam oshirib borish zarur.

Korxonalarning raqobat ustunligini shakllantirishda marketing faoliyati ham muhim ahamiyatga ega. Bozor kon'yunkturasini chuqur o'rganish, iste'molchilar

ehtiyojlarini tahlil qilish, brend siyosatini takomillashtirish hamda raqamli marketing vositalaridan samarali foydalanish mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlardagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda "aqlli" maishiy texnikalar, sun'iy intellekt elementlariga ega qurilmalar va energiya tejamkor mahsulotlarga bo'lgan talab sezilarli darajada ortmoqda. Bu esa korxonalarni yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarishga yo'naltirmoqda. Natijada innovatsion rivojlanish raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy omillaridan biriga aylanmoqda.

Shuningdek, elektron tijorat platformalarining rivojlanishi ham bozordagi raqobat xarakterini tubdan o'zgartirmoqda. Onlayn savdo orqali mahsulotlarni realizatsiya qilish imkoniyatlarining kengayishi ishlab chiqaruvchilar uchun yangi bozorlarni egallash imkonini yaratmoqda. Shu bilan birga, xaridorlar mahsulotlar haqida to'liq ma'lumot olish, narxlarni taqqoslash va eng maqbul variantni tanlash imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, elektr va maishiy texnika bozorida sog'lom raqobat muhitining shakllanishi sanoatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Raqobat korxonalarni innovatsion faoliyatni rivojlantirishga, mahsulot sifatini oshirishga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga hamda eksport salohiyatini kuchaytirishga undaydi. Natijada iste'molchilar sifatli va zamonaviy mahsulotlar bilan ta'minlanadi, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi ortadi.

Kelgusida elektr va maishiy texnika bozorini rivojlantirish uchun ishlab chiqarishning texnologik modernizatsiyasini jadallashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash, raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan samarali foydalanish, mahalliylashtirish darajasini oshirish va xalqaro standartlarga mos ishlab chiqarishni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalishlar elektr va maishiy texnika sanoatining barqaror rivojlanishini ta'minlash bilan birga, uning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini ham sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M.E. **Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors.** – New York: Free Press.
2. Kotler P., Keller K. **Marketing Management.** – Pearson.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sanoatni rivojlantirish va mahalliy ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlashga oid farmon va qarorlari.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
5. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi materiallari.
6. Elektr va maishiy texnika sanoatini rivojlantirish bo'yicha zamonaviy ilmiy maqolalar va tahliliy manbalar.

METHODOLOGY FOR IMPROVING BIO-MOTOR QUALITIES IN BASKETBALL PLAYERS THROUGH AN 8-WEEK TRAINING PROGRAM

G‘ofurov Doston Salohiddinovich
Physical Education and Sports Program

Abstract

This article provides a scientific and methodological substantiation of a methodology for improving the fundamental bio-motor qualities — speed, endurance, strength, agility and flexibility — of 15-17-year-old basketball players through a specially designed eight-week training cycle. The training program, developed in accordance with modern pedagogical requirements, is distributed across microcycles, each targeting a specific bio-motor quality. A comparative analysis was carried out between control and experimental groups during the research, revealing considerable positive dynamics in the experimental group. The results obtained confirm the expediency of applying this methodology in physical education lessons and basketball sports sections.

Key words

basketball, bio-motor qualities, physical preparedness, microcycle, speed-strength qualities, endurance, pedagogical experiment, training methodology.

BASKETBOLCHILARDA 8 HAFTALIK MASHG'ULOTLAR ORQALI BIO-MOTOR SIFATLARINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Muallif: G‘ofurov Doston SalohiddinovichJismoniy madaniyat va sport yo'nalishi

Ushbu maqolada 15-17 yoshli basketbolchi o'quvchi-yoshlar bilan 8 haftalik maxsus tuzilgan mashg'ulotlar tsikli orqali asosiy bio-motor sifatlarni — tezlik, chidamlilik, kuch, chaqqonlik va egiluvchanlikni — takomillashtirish metodikasi ilmiy-

uslubiy jihatdan asoslangan. Zamonaviy pedagogik talablarga mos ravishda ishlab chiqilgan mashg'ulot dasturi mikrotsikllar bo'yicha taqsimlangan bo'lib, har bir mikrotsikl ma'lum bir bio-motor sifatga alohida yuklama beradi. Tadqiqot davomida nazorat va tajriba guruhlari o'rtasida qiyosiy tahlil o'tkazilib, tajriba guruhida sezilarli ijobiy dinamika qayd etildi. Olingan natijalar mazkur metodikaning basketbol bo'yicha jismoniy tarbiya darslari va sport seksiyalarida qo'llanilishi maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: basketbol, bio-motor sifatlar, jismoniy tayyorgarlik, mikrotsikl, tezlik-kuch sifatlari, chidamlilik, pedagogik eksperiment, mashg'ulot metodikasi.

В данной статье научно-методически обоснована методика совершенствования основных био-моторных качеств — быстроты, выносливости, силы, ловкости и гибкости — у баскетболистов 15-17 лет посредством специально разработанного восьминедельного цикла тренировок. Разработанная в соответствии с современными педагогическими требованиями программа тренировок распределена по микроциклам, каждый из которых направлен на развитие определённого качества. В ходе исследования проведён сравнительный анализ между контрольной и экспериментальной группами, при этом в экспериментальной группе отмечена заметная положительная динамика. Полученные результаты подтверждают целесообразность применения данной методики на уроках физической культуры и в спортивных секциях по баскетболу.

Ключевые слова: баскетбол, био-моторные качества, физическая подготовка, микроцикл, скоростно-силовые качества, выносливость, педагогический эксперимент, методика тренировки.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekistonda sport turlari, jumladan basketbolni rivojlantirishga davlat siyosati darajasida katta e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimizning jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish borasidagi qarorlari basketbol sport turini o'quv muassasalarida, jumladan umumta'lim maktablari, kollej va oliy ta'lim tizimida chuqur va tizimli o'rgatishni taqozo etadi.

Basketbol — yuqori intensivlikda, tez o'zgaruvchan o'yin vaziyatlarida amalga oshiriladigan, murakkab koordinatsion-texnik harakatlarga boy sport turi hisoblanadi. Ushbu o'yinda muvaffaqiyatga erishish uchun sportchi nafaqat texnik-taktik jihatdan tayyor bo'lishi, balki yuqori darajadagi bio-motor sifatlarga — tezlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik va egiluvchanlikka — ega bo'lishi zarur. Ana shu sifatlarning har biri o'yin faoliyatining muayyan tomonini ta'minlaydi: tezlik — maydonda tez harakatlanish va aksellerantsiya, kuch — sakrash va to'siqlarni yengish, chidamlilik — o'yin davomida yuqori faollikni saqlash, chaqqonlik — yo'nalishni tez o'zgartirish, egiluvchanlik esa travmatizmning oldini olish va harakatlar amplitudasini kengaytirish uchun muhimdir.

Zamonaviy pedagogika fanida bio-motor sifatlarni rivojlantirish jarayoni tasodifiy emas, balki ilmiy asoslangan, bosqichma-bosqich va davriylashtirilgan tarzda tashkil etilishi lozimligi ta'kidlanadi. Ayniqsa o'smirlik davridagi sportchilarda (15-17 yosh) organizmning jadal rivojlanish davri bilan bog'liq holda mashg'ulot yuklamalarini to'g'ri taqsimlash alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli mazkur tadqiqotda 8 haftalik mikrotsiklli mashg'ulot dasturi ishlab chiqilib, uning bio-motor sifatlarga ta'siri o'rganildi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, amaliyotda ko'pincha jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylar bio-motor sifatlarni rivojlantirishda tizimsiz, bir xil turdagi mashqlarni takrorlash bilan cheklanib qolishadi, bu esa sportchining har tomonlama jismoniy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Zamonaviy pedagogik talablarga javob

beruvchi, ilmiy asoslangan metodika esa mashg'ulot samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

TADQIQOTNING MAQSADI VA VAZIFALARI

Tadqiqotning maqsadi — 15-17 yoshli basketbolchilarda bio-motor sifatlarni maqsadli va tizimli tarzda takomillashtirishga qaratilgan 8 haftalik mashg'ulot metodikasini ishlab chiqish, uni amaliyotga tatbiq etish va samaradorligini pedagogik eksperiment asosida asoslashdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Basketbolchilarning bio-motor sifatlarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish;
2. 8 haftalik mashg'ulot tsiklini mikrotsikllar bo'yicha ishlab chiqish va har bir mikrotsiklga mos yuklama parametrlarini belgilash;
3. Tadqiqot boshida va oxirida nazorat mashqlari (testlar) yordamida sportchilarning bio-motor tayyorgarlik darajasini aniqlash;
4. Nazorat va tajriba guruhlari natijalarini qiyosiy tahlil qilish;
5. Olingan natijalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

TADQIQOT METODLARI VA TASHKIL ETILISHI

Tadqiqotni amalga oshirishda quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi: ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, pedagogik kuzatuv, pedagogik eksperiment, nazorat mashqlari (test) usuli, matematik-statistik tahlil.

Tadqiqotda 15-17 yoshdagi 24 nafar basketbolchi o'g'il bola qatnashdi, ular tasodifiy tanlov asosida ikki teng guruhga — nazorat (n=12) va tajriba (n=12) guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhi an'anaviy dastur asosida, tajriba guruhi esa ishlab chiqilgan 8 haftalik maxsus metodika asosida shug'ullandi.

Ishlab chiqilgan dastur haftasiga 4 marta, har biri 90 daqiqadan iborat mashg'ulotlarni o'z ichiga oldi va quyidagi mikrotsikllar bo'yicha tashkil etildi:

1-2-hafta (moslashuv mikrotsikli): umumjismoniy tayyorgarlik, aerobik chidamlilikni asta-sekin oshirish, past intensivlikdagi yugurish va koordinatsion mashqlar;

3-4-hafta (tezlik-chaqqonlik mikrotsikli): qisqa masofali sprintlar, yo'nalish o'zgartirish mashqlari (agility ladder, konus mashqlari), reaksiya tezligini oshiruvchi o'yin elementlari;

5-6-hafta (kuch-sakrovchanlik mikrotsikli): plyometrik mashqlar (sakrash, chuqurlikdan sakrash), o'z tana vazni va yengil yuk bilan kuch mashqlari, basketbolga xos sakrash texnikasi;

7-8-hafta (kompleks-integratsion mikrotsikl): barcha sifatlarni o'yin faoliyati sharoitida integratsiyalashgan holda takomillashtirish, yuqori intensivlikdagi o'yin mashqlari va nazorat testlaridan o'tish.

Bio-motor sifatlarni baholash uchun quyidagi standart test topshiriqlaridan foydalanildi: 20 metrga yugurish (tezlik), 6 daqiqalik yugurish testi (aerobik chidamlilik), joyidan uzunlikka sakrash (tezlik-kuch sifatlari), "illinoys" chaqqonlik testi (koordinatsion-chaqqonlik sifatlari) va tanani oldinga egish testi (egiluvchanlik).

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMASI

Tadqiqot boshida (dastlabki test) va 8 haftalik mashg'ulot tsikli yakunlangandan so'ng (yakuniy test) har ikki guruhda bio-motor sifatlar bo'yicha nazorat testlari o'tkazildi. Olingan natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

Ko'rsatkich	Guruh	Dastlabki natija	Yakuniy natija	O'zgarish (Δ)	p-qiymat
20 m ga yugurish (s)	Nazorat	3.42	3.33	**-0.09**	p>0.05
20 m ga yugurish (s)	Tajriba	3.44	3.13	**-0.31**	p<0.05
Joyidan uzunlikka sakrash (sm)	Nazorat	198.5	202.3	**+3.8**	p>0.05
Joyidan uzunlikka sakrash (sm)	Tajriba	197.9	209.3	**+11.4**	p<0.05
Illinoys chaqqonlik testi (s)	Nazorat	17.6	17.2	**-0.4**	p>0.05
Illinoys chaqqonlik testi (s)	Tajriba	17.8	16.6	**-1.2**	p<0.05
6 daqiqalik yugurish (m)	Nazorat	1245	1309	**+64**	p>0.05

Ko'rsatkich	Guruh	Dastlabki natija	Yakuniy natija	O'zgarish (Δ)	p-qiymat
6 daqiqalik yugurish (m)	Tajriba	1238	1425	**+187**	p<0.05
Oldinga egilish testi (sm)	Nazorat	8.2	8.9	**+0.7**	p>0.05
Oldinga egilish testi (sm)	Tajriba	8.4	10.6	**+2.2**	p<0.05

1-jadval. Nazorat va tajriba guruhlarining dastlabki hamda yakuniy test natijalari

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori ijobiy dinamika kuzatildi. Xususan, 20 metrga yugurish ko'rsatkichi tajriba guruhida o'rtacha 0,31 soniyaga yaxshilangan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich atigi 0,09 soniyani tashkil etdi. Bu farq mikrotsikllar bo'yicha maxsus taqsimlangan tezlik-chaqqonlik yuklamalarining yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Tezlik-kuch sifatlarini aks ettiruvchi joyidan uzunlikka sakrash testida ham tajriba guruhi sezilarli ustunlikka erishdi — o'rtacha natija 11,4 sm ga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 3,8 sm ni tashkil etdi. Ushbu natija 5-6-haftalardagi plyometrik mashqlar va sakrash texnikasiga yo'naltirilgan mikrotsiklning maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

Chaqqonlikni aniqlovchi "illinoys" testida tajriba guruhi natijalarini o'rtacha 1,2 soniyaga, nazorat guruhi esa faqat 0,4 soniyaga yaxshilagani kuzatildi. Aerobik chidamlilik ko'rsatkichi (6 daqiqalik yugurish masofasi) bo'yicha tajriba guruhida o'rtacha masofa 187 metrga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 64 metrni

tashkil etdi. Egiluvchanlik ko'rsatkichi bo'yicha ham tajriba guruhida ustunlik qayd etildi, biroq bu farq boshqa ko'rsatkichlarga nisbatan kamroq ifodalangan, bu esa egiluvchanlikning nisbatan sekinroq rivojlanadigan sifat ekanligi bilan izohlanadi.

Olingan natijalarning matematik-statistik tahlili (Styudent t-mezoni bo'yicha) tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi farqlarning ishonchli ($p<0,05$) ekanligini tasdiqladi. Bu esa ishlab chiqilgan 8 haftalik metodikaning yuqori pedagogik samaradorligidan dalolat beradi.

Shuningdek, mashg'ulotlar davomida olib borilgan pedagogik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, mikrotsikllar bo'yicha aniq taqsimlangan yuklama tizimi sportchilarning charchash darajasini nazorat qilish, shikastlanishlarning oldini olish va motivatsiyani yuqori darajada saqlash imkonini berdi. Har bir mikrotsiklning aniq maqsadga qaratilganligi murabbiyga mashg'ulot jarayonini oson boshqarish va zarur hollarda yuklamani individuallashtirish imkoniyatini yaratdi.

XULOSA

O'tkazilgan pedagogik eksperiment natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. 15-17 yoshli basketbolchilarda bio-motor sifatlarni takomillashtirish uchun mikrotsikllar bo'yicha izchil taqsimlangan 8 haftalik mashg'ulot metodikasi yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligi isbotlandi;
2. Har bir bio-motor sifatga (tezlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik, egiluvchanlik) alohida mikrotsikl ajratish orqali yuklamani izchil va maqsadli tashkil etish mumkinligi asoslandi;
3. Tajriba guruhida barcha nazorat testlari bo'yicha nazorat guruhiga nisbatan ishonchli darajada yuqori natijalarga erishildi ($p<0,05$);
4. Ishlab chiqilgan metodika jismoniy tarbiya darslari, basketbol sport seksiyalari va yosh sportchilar tayyorgarligi tizimida keng qo'llanilishi mumkin;

5. Kelgusida ushbu metodikani qiz bolalar guruhlari va turli yosh toifalari uchun moslashtirish, shuningdek uzoq muddatli (bir yillik makrotsikl) dasturlar doirasida sinovdan o'tkazish istiqbolli yo'nalish sifatida belgilandi.

Xulosa qilib aytganda, bio-motor sifatlarni ilmiy asoslangan, davriylashtirilgan metodika asosida rivojlantirish basketbolchilarning umumiy jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligini yuqori darajaga ko'tarish uchun ishonchli pedagogik vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. — Toshkent, 2020.

2. Керимов Ф.А. Спорт физиологияси. — Тошкент: Ибн Сино, 2019. — 320 б.

3. Тохиров И.М., Каримов Ю.Ю. Баскетбол ўйинида техник-тактик тайёргарлик асослари. — Тошкент: Zar qalam, 2021. — 214 б.

4. Матвеев Л.П. Общая теория спорта и её прикладные аспекты. — М.: Советский спорт, 2010. — 340 с.

5. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта. — М.: Академия, 2018. — 480 с.

6. Wilmore J.H., Costill D.L. Physiology of Sport and Exercise. — Champaign: Human Kinetics, 2019. — 640 p.

7. Karimov N.N. Yosh basketbolchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish metodikasi // Fizkultura va sport ilmiy-metodik jurnali. — Toshkent, 2022. — №3. — B. 45-51.

ANALYSIS OF SCHOOL STUDENTS' INTEREST IN DIGITAL GAMES AND ITS IMPACT ON PHYSICAL ACTIVITY MOTIVATION

Abdullayev Vohob
Master’s Student, MM1-JM25 Group

Abstract

This article analyzes school students' interest in digital (video, mobile, computer) games and its impact on their motivation for physical activity. Based on a survey of 240 students in grades 7-9 (aged 13-15) in Tashkent, the study examined the statistical relationship between time spent on digital games and motivation toward physical exercise. Results showed that students spending more than 3 hours daily on digital games had significantly lower physical activity motivation (2.2 points) compared to those playing less than 1 hour (4.3 points), with a moderate inverse correlation ($r = -0.54$; $p < 0.05$). The study also found that active/movement-based digital games and gamification elements can increase interest in physical education, unlike passive/sedentary games. Practical recommendations for educators and coaches are proposed based on the findings.

Keywords

digital games, physical activity, motivation, students, sedentary lifestyle, gamification, physical education, screen time.

MAKTAB O'QUVCHILARINING RAQAMLI O'YINLARGA BO'LGAN QIZIQISHI VA UNING JISMONIY FAOLLIK MOTIVATSIYASIGA TA'SIRINI TAHLIL QILISH ASOSLARI

MM1-JM25 guruhi magistranti Abdullayev Vohob

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalar davrida maktab o'quvchilarining raqamli (video, mobil, kompyuter) o'yinlarga bo'lgan qiziqishi hamda

bu qiziqishning ularning jismoniy faollikka bo'lgan motivatsiyasiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida 7-9-sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari asosida raqamli o'yinlarga sarflanadigan vaqt bilan jismoniy mashqlarga bo'lgan qiziqish darajasi o'rtasidagi bog'liqlik statistik jihatdan o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, raqamli o'yinlarga kuniga 3 soatdan ortiq vaqt sarflaydigan o'quvchilarda jismoniy faollikka nisbatan motivatsiya sezilarli darajada pasayadi. Shu bilan birga, harakatga asoslangan (active) raqamli o'yinlar va gamifikatsiya elementlaridan foydalanish jismoniy tarbiya darslariga qiziqishni oshirish imkoniyatiga ega ekanligi aniqlandi. Maqola yakunida pedagog va murabbiylar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli o'yinlar, jismoniy faollik, motivatsiya, o'quvchilar, sedentar turmush tarzi, gamifikatsiya, jismoniy tarbiya, ekran vaqti.

АНАЛИЗ ИНТЕРЕСА ШКОЛЬНИКОВ К ЦИФРОВЫМ ИГРАМ И ЕГО ВЛИЯНИЯ НА МОТИВАЦИЮ К ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ

Аннотация: В данной статье анализируется интерес школьников к цифровым (видео, мобильным, компьютерным) играм и его влияние на мотивацию к физической активности. На основе опроса 240 учащихся 7-9 классов (13-15 лет) в Ташкенте изучена статистическая зависимость между временем, затрачиваемым на цифровые игры, и уровнем мотивации к физическим упражнениям. Результаты показали, что у учащихся, проводящих за цифровыми играми более 3 часов в день, мотивация к физической активности значительно ниже (2,2 балла) по сравнению с теми, кто играет менее 1 часа (4,3 балла); выявлена умеренная обратная корреляция ($r = -0,54$; $p < 0,05$). Также установлено, что активные (двигательные) цифровые игры и элементы геймификации способны повысить интерес к урокам физической культуры, в отличие от пассивных игр. На основе полученных результатов разработаны практические рекомендации для педагогов и тренеров.

Ключевые слова: цифровые игры, физическая активность, мотивация, учащиеся, сидячий образ жизни, геймификация, физическое воспитание, экранное время.

Kirish

So'nggi o'n yillikda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bolalar va o'smirlarning bo'sh vaqtini o'tkazish tarzini tubdan o'zgartirdi. Smartfon, planshet va kompyuter o'yinlarining ommalashuvi natijasida maktab yoshidagi bolalarning katta qismi kunning muhim qismini ekran oldida o'tkazmoqda. Bu holat, o'z navbatida, o'quvchilarning jismoniy faolligi darajasiga, ularning sport va jismoniy mashqlarga bo'lgan qiziqishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tavsiyalariga ko'ra, maktab yoshidagi bolalar kuniga kamida 60 daqiqa o'rtacha va yuqori intensivlikdagi jismoniy faoliyat bilan shug'ullanishi lozim. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, raqamli o'yinlarga bo'lgan qiziqish ortishi bilan bir qatorda o'quvchilarning harakatsiz (sedentar) turmush tarziga moyilligi ham kuchaymoqda. Bu tendensiya nafaqat jismoniy sog'liqqa, balki o'quvchilarning umumiy o'quv faoliyati, diqqat va psixoemotsional holatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu bilan birga, zamonaviy pedagogika va sport metodikasi fanida raqamli texnologiyalarni jismoniy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish, ya'ni gamifikatsiya orqali o'quvchilarni harakatga undash masalasi dolzarb yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarning raqamli o'yinlarga bo'lgan qiziqishini ilmiy asoslangan holda o'rganish va uning jismoniy faollik motivatsiyasiga ta'sirini aniqlash muhim amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi — umumta'lim maktabi o'quvchilarining raqamli o'yinlarga bo'lgan qiziqish darajasini aniqlash hamda ushbu qiziqishning ularning jismoniy

faollikka bo'lgan motivatsiyasiga ta'sirini ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- o'quvchilarning raqamli o'yinlarga sarflaydigan vaqti va turlarini aniqlash;
- jismoniy faollik darajasi va sport bilan shug'ullanishga bo'lgan motivatsiyani baholash;
- raqamli o'yinlarga qiziqish darajasi bilan jismoniy faollik motivatsiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni statistik tahlil qilish;
- jismoniy tarbiya jarayonida raqamli texnologiyalardan (gamifikatsiya, active-o'yinlar) foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot Toshkent shahridagi umumta'lim maktablaridan tanlab olingan 7-9-sinf o'quvchilari (jami 240 nafar, 13-15 yosh) ishtirokida o'tkazildi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, so'rovnoma (anketa) o'tkazish, pedagogik kuzatuv hamda olingan natijalarni matematik-statistik qayta ishlash (foizli taqsimot va Pirson korrelyatsiya koeffitsienti).

So'rovnoma ikki asosiy blokdan iborat bo'lib, birinchi blok o'quvchilarning raqamli o'yinlarga sarflaydigan vaqti va o'yin turlarini, ikkinchi blok esa jismoniy mashqlar va sport turlariga bo'lgan qiziqish hamda ishtirok darajasini aniqlashga qaratilgan savollarni o'z ichiga oldi. Javoblar 5 balli Likert shkalasi asosida baholandi.

Natijalar va tahlil

So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'quvchilarning katta qismi kuniga muntazam ravishda raqamli o'yinlar bilan shug'ullanishi aniqlandi. 1-jadvalda respondentlarning kunlik raqamli o'yin vaqti bo'yicha guruhlarga taqsimlanishi va ularning jismoniy faollikka bo'lgan motivatsiya darajasi (o'rtacha ball, 5 balli shkala bo'yicha) keltirilgan.

Kunlik raqamli o'yin vaqti	O'quvchilar soni	Ulush (%)	O'rtacha JF motivatsiyasi

1 soatgacha	46	19,2	4,3
1-2 soat	81	33,8	3,8
2-3 soat	68	28,3	3,1
3 soatdan ortiq	45	18,7	2,2

1-jadval. Kunlik raqamli o'yin vaqti va jismoniy faollik (JF) motivatsiyasi o'rtasidagi bog'liqlik

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, raqamli o'yinlarga sarflanadigan vaqt ortishi bilan jismoniy faollikka bo'lgan motivatsiya darajasi izchil pasayib boradi. Kuniga 1 soatgacha o'yin o'ynaydigan o'quvchilarda o'rtacha motivatsiya ko'rsatkichi 4,3 ballni tashkil etsa, 3 soatdan ortiq vaqt sarflovchilarda bu ko'rsatkich 2,2 ballgacha pasaydi. Pirson korrelyatsiya koeffitsientini hisoblash natijasida ikki o'zgaruvchi o'rtasida o'rtacha kuchga ega teskari bog'liqlik ($r = -0,54$; $p < 0,05$) aniqlandi, bu esa statistik jihatdan ishonchli natija hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida qiziqarli tendensiya aniqlandi: harakatga asoslangan raqamli o'yinlar (masalan, jismoniy harakatni talab qiluvchi mobil ilovalar va konsol o'yinlari) bilan shug'ullanuvchi o'quvchilarda jismoniy faollik motivatsiyasi passiv (o'tiruvchi holatda o'ynaladigan) o'yinlarga qiziquvchilarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Bu holat raqamli texnologiyalarning o'zi emas, balki ularning turi va foydalanish xarakteri muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Jins bo'yicha tahlil natijalari o'g'il bolalarda raqamli o'yinlarga sarflanadigan vaqt qizlarnikiga nisbatan taxminan 1,4 baravar yuqori ekanligini, ammo jismoniy faollik motivatsiyasi pasayishi tendensiyasi ikkala guruhda ham deyarli bir xil darajada namoyon bo'lganini ko'rsatdi.

Muhokama. Olingan natijalar zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarga mos keladi: ekran vaqtining ortishi bolalar va o'smirlarning jismoniy faolligini

kamaytiruvchi asosiy omillardan biri sifatida ko'rsatiladi. Biroq tadqiqotimiz shuni ham ko'rsatdiki, muammo faqat raqamli o'yinlarning mavjudligida emas, balki ularning mazmuni va o'quvchini qanday jalb qilishida yotadi. Harakatga asoslangan o'yinlar va gamifikatsiya elementlari jismoniy faollikka bo'lgan qiziqishni pasaytirish o'rniga, aksincha, uni rag'batlantirish vositasiga aylanishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, jismoniy tarbiya darslarida raqamli texnologiyalardan mutlaqo voz kechish emas, balki ulardan pedagogik jihatdan asoslangan holda foydalanish — masalan, qadam sanagich ilovalari, jamoaviy sport musobaqalarini raqamli platformalarda kuzatib borish, yutuq va nishonlar tizimini joriy etish — o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishning samarali yo'li bo'lishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: birinchidan, maktab o'quvchilarining sezilarli qismi kunlik vaqtining katta qismini raqamli o'yinlarga sarflamoqda; ikkinchidan, bu vaqtning ortishi bilan jismoniy faollikka bo'lgan motivatsiya statistik jihatdan ishonchli tarzda pasayadi; uchinchidan, o'yin turi (passiv yoki harakatga asoslangan) motivatsiya darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu xulosalar asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- jismoniy tarbiya darslarida gamifikatsiya elementlari (ball to'plash, reyting jadvallari, virtual nishonlar)ni joriy etish;
- ota-onalar va pedagoglar uchun ekran vaqtini nazorat qilish bo'yicha uslubiy tavsiyanomalar tayyorlash;
- maktablarda harakatga asoslangan raqamli o'yin va ilovalardan foydalangan holda qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil etish;
- o'quvchilarning jismoniy faollik motivatsiyasini muntazam monitoring qilish tizimini joriy etish.

Kelgusi tadqiqotlarda ushbu muammoni kengroq yosh guruhlari va turli mintaqalar bo'yicha qiyosiy o'rganish, shuningdek, gamifikatsiya asosidagi maxsus dasturlarning uzoq muddatli samaradorligini eksperimental tekshirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2015.
2. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Bolalar, o'smirlar va kattalar uchun jismoniy faollik bo'yicha global tavsiyalar. — Geneva: WHO, 2020.
3. Karimov N.N. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. — 312 b.
4. Toshpo'latova M.R. O'quvchilarda jismoniy faollik motivatsiyasini shakllantirish masalalari. — Toshkent, 2021.
5. Rasulov D.A. Raqamli texnologiyalar va ta'lim sifati. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. — 184 b.
6. Straker L., Howie E. Screen-based media and physical activity in children // Journal of Sport and Health Science. — 2018. — No. 7(3). — P. 271-279.
7. Sallis J.F., Owen N. Physical Activity and Behavioral Medicine. — SAGE Publications, 2015.
8. Madaminov Sh.U. Maktab yoshidagi bolalarda jismoniy tarbiya jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 96 b.
9. Baranowski T. Exergaming and physical activity among youth // Games for Health Journal. — 2016. — No. 5(1). — P. 1-3.
10. Yusupova G'.T. Maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik asoslari: ped. fan. dok. ... diss. — Toshkent, 2023.

RESEARCH RESULTS OBTAINED FROM THE SECOND-YEAR PROGENY TEST NURSERY OF THE DURUM WHEAT VARIETY "BILLURDON"

Qarshiboyev Hasan Xolbazarovich

Doctor of Agricultural Sciences (DSc) Research Institute of Rainfed Agriculture

Annotation

The article presents the results of research conducted in the of second year generation of durum wheat variety «Billurdon» for planting in rainfed lands. In the research, testing nursery of the second year generation of the «Billurdon» variety was studied by planting 500 lines.

Key words

Rainfed area, durum wheat, variety, line, primary seed production, testing nursery of second year generation, selection.

QATTIQ BUG‘DOY «BILLURDON» NAVINING IKKINCHI YIL AVLODLARNI SINASH KO‘CHATZORIDAN OLINGAN TADQIQOT NATIJALARI

Qarshiboyev Hasan Xolbazarovich.,

Qishloq xo‘jaligi fanlari doktori (DSc)., Lalmikor dehqonchilik ilmiy-tadqiqot instituti.,

e-mail: hasankarshiboev1984@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada lalmikor maydonlarda ekish uchun qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida olib borilgan tadqiqot natijalari keltirilgan. Tadqiqotlarda «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarni sinash urug‘chilik ko‘chatzorida navga xos bo‘lgan 500 ta tizmalar ekib o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar. Lalmikor maydon, qattiq bug‘doy, nav, avlod, birlamchi urug‘chilik, ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzori, tanlash.

Аннотация. В статье представлены результаты исследований, проведенных при испытании потомства второго года твердой пшеницы сорта «Биллурдон» для посева

на богарных землях. В исследованиях изучали испытание 500 линии потомства второго года сорта «Биллурдон».

Ключевые слова. Богорного земля, твердая пшеница, сорт, поколение, первичное семеноводство, питомник испытания потомств второго года, отбор.

Kirish. Qattiq bug‘doy ekinining birlamchi urug‘chilik tizimida navning tozaligi va biologik xususiyatlarini saqlab qolish urug‘chilik ishlarining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, qattiq bug‘doyning istiqbolli navlari bo‘yicha ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida olib boriladigan kuzatuv va tanlash ishlari yuqori sifatli boshlang‘ich urug‘lik materialini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu bosqichda o‘simliklarning fenotipik bir xilligi, navdorligi, hosildorlik elementlari hamda xo‘jalik uchun qimmatli belgilari kompleks baholanadi. Tadqiqot davomida lalmi qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlari birlamchi urug‘chilik talablari asosida o‘rganilib, navning biologik va xo‘jalik jihatdan qimmatli belgilarini to‘liq saqlab qolgan tizmalarni tanlashga alohida e’tibor qaratildi. Olingan natijalar yuqori avlodli qattiq bug‘doy urug‘lik donini tayyorlash hamda navning ishlab chiqarishdagi sifat ko‘rsatkichlarini barqaror saqlash uchun dolzarb hisoblanadi.

Fan yutuqlari va ishlab chiqarish ilg‘orlarining tajribasidan ma’lumki, to‘g‘ri tashkil qilingan urug‘chilik tizimi ekinlar hosildorligini 25-30 foizga oshiradi. Shu bilan birga ekinlarning hosildorligi qo‘llanilayotgan texnologiyaga hamda navlarni to‘g‘ri tanlash va ekish uchun foydalanilayotgan urug‘lik sifatiga bog‘liqdir.

Urug‘chilik fan o‘laroq navdor urug‘likni ko‘paytirish, uning sof holda bo‘lishini (nav tozaligini) ta’minlash, navning irsiy, xo‘jalik, biologik belgi xususiyatlarini saqlash, urug‘ sifatini barcha choralar bilan yaxshilash kabi masalalarni o‘rganadi [3].

Urug‘chilikning bosh masalasi – intensiv tipdagi navlarning yuqori hosildor 1-sinfli urug‘larini ishlab chiqarishga tezroq joriy etishdir [4].

Urug‘chilikni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish hosildorlikning kamida 20% oshishiga olib keladi. Navlar yangilanish jarayoni qanchalik tez amalga oshirilsa, natija shunchalik samarali bo‘ladi [5].

Birlamchi boshoqlarni tanlash jarayonida e’tiborni navning tipikligi, don vazniga, don to‘kilishiga chidamligiga qaratiladi [6].

Urug‘chilik qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishining maxsus tarmog‘i bo‘lib, ekinlarning hosildorligini oshirish va yaratilgan yangi navlarni ishlab chiqarishga joriy etish hamda bu navlarning sifatli mahsuldor urug‘larini ko‘paytirish bilan shug‘ullanadi [7].

Mahalliy iqlim sharoitining qurg‘oqchilikka, issiqlikka chidamli navlarini yaratish va ularning boshlang‘ich urug‘chiligini yo‘lga qo‘yish hosildorlikni oshirishning muhim omillaridan biridir [8].

Material va metodlar. Lalmikor maydonlarda ekish uchun qattiq bug‘doy «Billurdon» navining birlamchi urug‘chiligini tashkil etish bo‘yicha dala tajribalari markaziy tajriba xo‘jaligining almashlab ekish tizimiga kiritilgan Lalmikor dehqonchilik ilmiy-tadqiqot institutining lalmikor maydonlarida olib borildi. Bunda qattiq bug‘doy «Billurdon» navining birlamchi urug‘chiligini olib borish «Boshoqli don ekinlari seleksiyasi va urug‘chiligi to‘g‘risida uslubiy qo‘llanma» [1] hamda «Donli ekinlar seleksiyasi va boshlang‘ich urug‘chiligi bo‘yicha uslubiy qo‘llanma» [2] asosida amalga oshirildi.

Natijalar va ularning tahlili. Lalmikor maydonlarda ekish uchun qattiq bug‘doy «Billurdon» navining II-yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida 500 tizmalar har biri alohida alohida ekib o‘rganildi. Tizmalarning tajriba maydoni 5 m^2, ekish me’yori gektariga 3,5 mln.dona unuvchan urug‘ hisobida ekildi. Andoza nav har 20 ta tizmalardan keyin joylashtirildi.

Qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida tizmalarning to‘liq boshoqlash muddati 8-may kuniga, to‘liq pishish fazasi 14-iyun kunlariga to‘g‘ri keldi. Tadqiqot yilida yog‘ingarchilik miqdorining ko‘p yillik yog‘ingarchilikka nisbatan kam bo‘lganligi sababli o‘rganilgan tizmalarda o‘simliklarning yotib qolishi kuzatilmadi. Tizmalarning yotib qolishga chidamligi 9 ball bilan baholandi. II-yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida o‘rganilgan 500 tizmalardan qishga chidamlilik darajasi 3-7 ball oralig‘ida bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin. Tahlil natijalariga ko‘ra juda past (21-30%) guruhga 7 ta yoki 1,4%, past (31-50%) guruhga 16 ta yoki 3,2%, o‘rta (51-70%) guruhga 23 ta yoki 4,6%, yuqori (71-90%) guruhga 454 ta yoki 90,8% tizmalar mansubligi aniqlandi (1-jadval).

1-jadval.

Qattiq bug‘doy Billurdon navining II-yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida tizmalarning qishlashga chidamlilik xususiyati bo‘yicha taqsimlanishi (G‘allaorol-2025 y)

№	Nav nomi	Avlodlar soni	Qishlashga chidamlilik bo‘yicha guruhlar, (dona)				
			juda past (21-30 %)	past (31-50 %)	o‘rtacha (51-70 %)	yuqori (71-90 %)	juda yuqori (>90 %)
			1 ball	3 ball	5 ball	7 ball	9 ball
1	Billurdon	500	7	16	23	454	-

Lalmikor maydonlarda olib borilgan tadqiqotlarda ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida Billurdon navining birinchi dala ko‘rigida pastki boshoq kosacha bargi elkalarining shakli, pastki boshoq kosachabargi tishchaning uzunligi, pastki boshoq

kosachabargi tishchaning shakli kabi morfologik belgilari bo‘yicha farqlanishi baholandi.

Qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida tanlov natijalariga ko‘ra 1-dala ko‘rigida «Billurdon» navining pastki boshoq kosacha bargi elkalarining shakli belgisi bo‘yicha jami 489 ta navdor tizmalar, 11 ta yaroqsiz, pastki boshoq kosachabargi tishchaning uzunligi belgisi bo‘yicha 487 ta navdor tizmalar, 13 ta yaroqsiz tizmalar, pastki boshoq kosachabargi tishchaning shakli belgisi bo‘yicha 484 ta navdor, 16 ta tizmalar yaroqsizga chiqarildi.

Tahlil natijalariga ko‘ra ikkinchi laboratoriya ko‘rigida don asosiy tuksimon dag‘al o‘simtalarning tuklanish turi belgisi bo‘yicha 15 ta tizmalar yaroqsiz va 485 ta tizma tanlab olindi. Don rangi belgisiga xos bo‘lmagan 9 ta tizma yaroqsiz deb topildi va 491 ta tizmalar tanlab olindi (2-jadval).

2-jadval.

Billurdon navining ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida tizmalarni morfologik belgilar bo‘yicha baholash (G‘allaorol-2025 y)

№	Ko‘riklar nomi	Morfologik belgilari									
		pastki boshoq kosacha bargi elkalarining shakli		pastki boshoq kosachabargi tishchaning uzunligi		pastki boshoq kosachabargi tishchaning shakli		don asosiy tuksimon dag‘ al o‘ simtalarning		don rangi	
		y	**n**	**y**	**n**	**y**	**n**	**y**	**n**	**y**	**n**

1	1-dala ko‘rigi	11	489	13	487	16	484				
2	2-laboratoriya ko‘rigi							15	485	9	491
jami:		**11**	**489**	**13**	**487**	**16**	**484**	**15**	**485**	**9**	**491**

Izoh: y-yaroqsiz, n-navdor.

Lalmi qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida morfologik va qimmatli xo‘jalik belgilari bo‘yicha jami 424 ta tizmalar tanlab olindi.

Qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida ham tizmalarni yaroqsizga chiqarishda birinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzori singari asosiy mahsuldor boshoq, bir boshoqdagi don soni, asosiy boshoq vazni, 1000 dona don vazni singari xo‘jalik belgilari hisobga olindi.

Lalmi qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida tizmalar hosildorlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha tahlil qilindi. Olingan tahlil natijalariga ko‘ra o‘rganilgan 500 ta tizmalar orasidan hosildorligi bo‘yicha 8 ta (1,6%) tizma juda past, 19 ta (3,8%) tizma past, 24 ta (4,8%) tizma o‘rta, 183 ta (36,6%) tizma yuqori va 241 ta (48,2%) tizma juda yuqori hosil ko‘rsatgichga ega ekanligi aniqlandi. Hosildorlik ko‘rsatkichlari andoza navga nisbatan juda past, past va o‘rtacha bo‘lgan tizmalar yaroqsizga chiqarildi (3-jadval).

3-jadval.

Billurdon navining II-yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida hosildorlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha olingan natijalar (G‘allaorol-2025 y)

	Tanlash natijalari	Tahlil natijalari

Hosildorlik bo‘yicha guruhlar (andozaga nisbatan %)	Hosildorlik bo‘yicha ajralgan tizmalar, (dona)	Jamiga nisbatan,	1000 dona don vazni, (g)	Asosiy boshoq vazni,	Boshoqdagi don soni,
juda past (≤ 75 %)	8	1,6	39,4	0,91	33,8
past (75,1-95,0 %)	19	3,8	39,9	0,92	34,6
o‘rta (95,1-115,0 %)	24	4,8	40,0	0,96	35,2
yuqori (115,1-125,0 %)	183	36,6	40,2	1,1	38,2
juda yuqori (≥125,1 %)	241	48,2	40,6	1,2	38,5
Andoza navlar	25	5,0	39,9	0,92	34,6

Xulosa. Lalmikor maydonlarda ekish uchun qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarini sinash ko‘chatzoridan olingan ilmiy tadqiqot natijalarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelindi;

qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarni sinash ko‘chatzorida o‘rganilgan 500 ta tizmalar orasidan hosildorligi bo‘yicha 8 ta (1,6%) tizma juda past, 19 ta (3,8%) tizma past, 24 ta (4,8%) tizma o‘rta, 183 ta (36,6%) tizma yuqori va 241 ta (48,2%) tizma juda yuqori hosil ko‘rsatgichga ega ekanligi aniqlandi;

qattiq bug‘doy «Billurdon» navining ikkinchi yil avlodlarini sinash ko‘chatzorida o‘rganilgan 500 ta tizmalardan tanlov natijalariga ko‘ra barcha marfologik, xo‘jalik belgilari va biologik xususiyatlari bo‘yicha navdor deb topilgan 424 ta tizmalar tanlab olindi hamda 318,0 kg yuqori avlodli urug‘lik don tayyorlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amanov A.A., Ziyadullaev Z va boshqalar. Boshoqli don ekinlari seleksiyasi va urug‘chiligi to‘g‘risida uslubiy qo‘llanma. Qarshi «Nasaf» nashriyoti 2010 yil.

2. Amanov A.A. va boshqalar. Donli ekinlar seleksiyasi va boshlang‘ich urug‘chiligi bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. G‘allaorol 2004 yil.

3. Amanov A.A., Bo‘riyev H., G‘afurova L., Nurbekov A. Bir boshoq don. Toshkent-2004. B.22.

4. Гуляев Г.В. Беляков И.И., Развитие селекции и семеноводстве. 1984. С.7.

5. Гуляев Г.В. Совершенствоват систему семеноводтсва. // Вестник РАСХ. 1992. №4. С.17-21.

6. Зеленский М.А., Дворник В.Я. Об отборе колосев для производства семян элиты. Селекция и семеноводство. 1974. С. 34-35.

7. Уразалиев Р.А. Селекция, семеноводства и сортоиспитания на совроменном этапе. // Вестник. с/х науки Казахстана. 1993. С. 21-23.

8. Egamberdiyev S. O‘zbekistonda don ekinlari urug‘ligining sifatini yaxshilash yuzasidan tavsiyalar. Tashkent. 1989.

ECONOMIC EFFICIENCY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Berdiyev Usmon Tolib o‘g‘li
Yangiyer Branch of the Tashkent Institute of Chemical Technology
ORCID: 0009-0009-7320-4219 E-mail: usmonberdiyev5@gmail.com
Allanazarov Ravshan Shavkat o‘g‘li
Yangiyer Branch of the Tashkent Institute of Chemical Technology
Phone: +998 97 909 26 05
E-mail: ravshanjonallanazarov@gmail.com

Abstract

The adoption of artificial intelligence in industrial enterprises has so far concentrated on isolated functional modules — predictive maintenance, demand forecasting, or vision-based inspection — implemented independently and evaluated against narrow, function-specific metrics. This fragmentation obscures the interaction effects that arise when maintenance, scheduling, and resource-allocation decisions are made jointly rather than sequentially, and it leads enterprises to systematically undervalue the economic return of AI investment. This study proposes Cognitive Production Optimization (CPO), an integrated decision-support architecture in which a shared state representation of equipment condition, order backlog, and labor availability feeds three coupled reinforcement-learning-based modules — predictive maintenance scheduling, adaptive production sequencing, and dynamic resource reallocation — coordinated through a composite optimization index rather than operating as independent agents. The framework was evaluated on a representative discrete-manufacturing production line through comparative modeling of three scenarios: manual baseline operation, a conventional single-function predictive-maintenance deployment, and the proposed

integrated CPO system. The integrated approach raised overall equipment effectiveness from 61.4% to 79.2%, reduced unplanned downtime by 62%, and generated a five-year net present value nearly three times that of the single-function deployment, with an internal rate of return of 98.7%. These results indicate that the economic value of industrial AI derives less from any individual algorithm than from the coordination architecture linking algorithmic decisions across functional domains.

Keywords

artificial intelligence; industrial enterprises; economic efficiency; predictive maintenance; adaptive scheduling; reinforcement learning; net present value; return on investment.

Аннотация

Внедрение технологий искусственного интеллекта на промышленных предприятиях до настоящего времени сосредоточено преимущественно на изолированных функциональных модулях — предиктивном обслуживании, прогнозировании спроса или визуальном контроле качества, — которые внедряются независимо друг от друга и оцениваются по узким, специфичным для конкретной функции показателям. Такая фрагментация скрывает эффекты взаимодействия, возникающие при совместном, а не последовательном принятии решений по обслуживанию, планированию производства и распределению ресурсов, что приводит к систематической недооценке экономической отдачи от инвестиций в ИИ. В данном исследовании предложена архитектура когнитивной оптимизации производства (Cognitive Production Optimization, CPO) — интегрированная система поддержки принятия решений, в которой общее представление состояния оборудования, портфеля заказов и доступности рабочей силы передаётся трём взаимосвязанным модулям на основе обучения с

подкреплением: предиктивному планированию обслуживания, адаптивному упорядочению производства и динамическому перераспределению ресурсов, координируемым посредством составного индекса оптимизации. Модель апробирована на типовой производственной линии дискретного производства путём сравнительного моделирования трёх сценариев: ручного базового варианта, стандартного однофункционального внедрения предиктивного обслуживания и предложенной интегрированной системы СРО. Интегрированный подход повысил общую эффективность оборудования с 61,4% до 79,2%, снизил незапланированные простои на 62% и обеспечил чистую приведённую стоимость за пятилетний период почти втрое выше, чем при однофункциональном внедрении, при внутренней норме доходности 98,7%.

Ключевые слова: *искусственный интеллект; промышленные предприятия; экономическая эффективность; предиктивное обслуживание; адаптивное планирование; обучение с подкреплением; чистая приведённая стоимость; рентабельность инвестиций.*

Annotatsiya

Sanoat korxonalarida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish hozirgacha asosan alohida funktsional modullarga — bashoratli texnik xizmat ko'rsatish, talabni prognozlash yoki ko'rish asosidagi sifat nazoratiga — qaratilgan bo'lib, ular bir-biridan mustaqil ravishda joriy etiladi va tor, funktsiyaga xos ko'rsatkichlar bo'yicha baholanadi. Bunday parchalanish texnik xizmat ko'rsatish, ishlab chiqarishni rejalashtirish va resurslarni taqsimlash bo'yicha qarorlar ketma-ket emas, balki birgalikda qabul qilinganda yuzaga keladigan o'zaro ta'sir samaralarini yashiradi, bu esa sun'iy intellektga qilingan investitsiyalarning iqtisodiy samarasini tizimli ravishda past baholashga olib keladi. Ushbu tadqiqotda Kognitiv Ishlab Chiqarishni Optimallashtirish (CPO) —

uskunalar holati, buyurtmalar portfeli va ishchi kuchi mavjudligining umumiy holat tasviri uchta o'zaro bog'liq, mustahkamlangan o'rganishga asoslangan modulga — bashoratli texnik xizmat ko'rsatishni rejalashtirish, moslashuvchan ishlab chiqarish ketma-ketligi va resurslarni dinamik qayta taqsimlashga — uzatiladigan, kompozit optimallashtirish indeksi orqali muvofiqlashtiriladigan integratsiyalashgan qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash arxitekturasi taklif etiladi. Model tipik diskret ishlab chiqarish liniyasida uch stsenariyni — qo'lda rejalashtirish asosidagi boshlang'ich holat, bitta funksiyali bashoratli texnik xizmat ko'rsatishning standart joriy etilishi va taklif etilayotgan integratsiyalashgan CPO tizimi — qiyosiy modellashtirish orqali sinovdan o'tkazildi. Integratsiyalashgan yondashuv uskunalarning umumiy samaradorligini 61,4% dan 79,2% gacha oshirdi, rejalashtirilmagan to'xtab qolishlarni 62% ga kamaytirdi va besh yillik davr uchun sof keltirilgan qiymatni bitta funksiyali joriy etishga nisbatan deyarli uch baravar oshirdi, ichki daromadlilik darajasi esa 98,7% ni tashkil etdi.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt; sanoat korxonalari; iqtisodiy samaradorlik; bashoratli texnik xizmat ko'rsatish; moslashuvchan rejalashtirish; mustahkamlangan o'rganish; sof keltirilgan qiymat; investitsiyalar rentabelligi.*

1. Introduction and Objective

Industrial enterprises have adopted artificial intelligence unevenly: a maintenance department installs a vibration-based failure predictor, a planning office licenses a forecasting tool, and a quality station deploys a vision-inspection model, each procured and justified independently through its own return-on-investment case. This module-by-module adoption pattern mirrors how earlier generations of automation were introduced, yet it overlooks a structural feature specific to AI-based decision systems: the value of a prediction depends on the action taken in response to it, and that action is frequently

constrained by decisions made in an adjacent functional domain. A maintenance model that correctly forecasts a bearing failure in eleven days delivers limited economic value if the production schedule cannot be rearranged to accommodate the intervention without disrupting committed orders, and a scheduling optimizer operating without visibility into equipment health will routinely sequence high-load operations onto assets that are, unknown to the scheduler, approaching failure.

The scientific problem this study addresses is the systematic undervaluation of industrial AI investment that results from evaluating each functional module in isolation, and the corresponding absence of an evaluation and coordination architecture capable of capturing cross-domain interaction value. The objective is to design, formalize, and economically evaluate an integrated decision-support architecture — Cognitive Production Optimization (CPO) — that couples predictive maintenance, adaptive scheduling, and dynamic resource allocation through a shared state representation and a composite optimization index, and to quantify the incremental technical and financial performance of this integration relative to both unmanaged operation and conventional single-function AI deployment.

The novelty of the proposed contribution rests on three points: (i) a formal composite optimization index that aggregates maintenance risk, schedule deviation, and labor-utilization imbalance into a single decision variable usable by a coordinating agent, rather than leaving these as separately optimized objectives; (ii) an explicit interaction-value term that isolates the economic contribution attributable to coordination itself, distinct from the sum of individual module benefits; and (iii) a discounted, multi-criteria economic evaluation (NPV, IRR, ROI, payback) applied at the level of the coordinated system rather than to each AI module separately, which corrects the tendency of module-level business cases to understate aggregate enterprise value.

2. Methodology and Analytical Setup

The framework was developed and tested in four stages. In the first stage, a representative discrete-manufacturing production line was characterized through six months of historical operating data, covering machine-level condition-monitoring signals, order-level scheduling records, and labor-allocation logs, from which the baseline (manual) performance profile was established.

In the second stage, the composite optimization index (COI) was formalized as a weighted aggregation of three normalized sub-indices: predicted failure risk (R), schedule deviation from the theoretically optimal sequence (S), and labor-utilization imbalance (L), expressed as

$$COI(t) = w_1 \cdot R(t) + w_2 \cdot S(t) + w_3 \cdot L(t), \quad \text{where } w_1 + w_2 + w_3 = 1,$$

with weights calibrated through historical backtesting to minimize the enterprise's realized cost of unplanned downtime, schedule disruption, and idle labor over the audit period. Each of the three coordinated modules — maintenance scheduler, production sequencer, and resource allocator — was formulated as a reinforcement-learning agent operating on a shared state vector, with the COI serving as a shaping term in each agent's reward function, so that an action favorable to one functional objective but strongly detrimental to another (for example, deferring maintenance to protect a delivery deadline against a high failure-risk signal) is penalized before it is executed rather than discovered afterward.

In the third stage, three scenarios were constructed for comparative evaluation: (a) the baseline, reflecting continued manual scheduling and reactive maintenance; (b) the existing standard approach, representing a single-function predictive-maintenance deployment operating without coordination to scheduling or labor allocation; and (c) the proposed integrated CPO system. In the fourth stage, each scenario was evaluated

economically using discounted cash-flow analysis over a five-year horizon at a discount rate of 16%, reflecting the enterprise's cost of capital, with net present value, internal rate of return, cumulative return on investment, and simple payback period computed from the incremental output value, labor-reallocation savings, and maintenance-cost reduction attributable to each scenario relative to baseline.

To isolate the specific contribution of coordination, an interaction-value term was computed as the difference between the CPO scenario's realized benefit and the arithmetic sum of the benefits that would be expected from operating the three modules independently, based on their individually measured performance in isolation trials conducted during the audit period.

3. Results and Discussion

The comparative technical and economic results are summarized in Table 1.

Parameter	Baseline / Control Model (manual scheduling)	Existing Standard Approach (single-function predictive maintenance)	Proposed Integrated Approach (CPO framework)
Overall equipment effectiveness (OEE), %	61.4	68.9	79.2
Unplanned downtime, hours/month	142	96	54
Scheduling deviation from optimal sequence, %	23.6	17.1	6.8
Direct labor reallocation savings, USD/month	0	4,100	11,300

Maintenance cost, USD/month	38,700	29,200	21,850
Incremental monthly output value, USD	0	18,400	46,900
Initial investment, USD	—	85,000	214,000
Simple payback period, months	—	11.9	10.5
Net Present Value over 5 years, USD (r = 16%)	0	471,600	1,342,900
Internal Rate of Return (IRR), %	—	64.2	98.7
Return on Investment (ROI), 5-year cumulative, %	—	354	527

Table 1. *Comparative technical and economic performance of the three scenarios.*

Overall equipment effectiveness rose from 61.4% under manual operation to 68.9% under single-function predictive maintenance, and further to 79.2% under the integrated CPO system. The isolation trials indicate that the predictive-maintenance module alone would be expected to contribute roughly 9 percentage points of this gain and the scheduling and allocation modules a further 5 points combined, yet the realized joint gain of 17.8 points exceeds this sum by approximately 3.8 percentage points — the interaction-value term described in the methodology. This gap arises mechanically from the coordination architecture: because the maintenance module's failure-risk signal is visible to the scheduler before a decision is committed, high-risk assets are proactively routed to lower-load operations in the days preceding a scheduled intervention, avoiding the load-related failure acceleration that occurs when scheduling and maintenance

decisions are made independently. The economic evaluation reinforces this pattern. Although the proposed integrated system requires 2.5 times the capital investment of the single-function deployment, its five-year NPV is nearly triple, and its internal rate of return of 98.7% substantially exceeds the 64.2% achieved by the standalone maintenance module. The dominant driver of this gap is not the maintenance-cost line, which improves only modestly between the two AI scenarios, but the incremental output value line, which more than doubles — confirming that the principal economic return from industrial AI coordination accrues through avoided production disruption and improved scheduling precision rather than through direct maintenance-cost reduction, a mechanism that a maintenance-only business case would not capture and would therefore systematically undervalue. The simple payback period for the integrated system, at 10.5 months, is marginally shorter than that of the standalone deployment despite the larger capital base, because the coordination benefit begins accruing immediately upon deployment rather than depending on a subsequent, separately funded scheduling upgrade. This finding is consistent with the study's central claim: evaluating AI modules sequentially, as independent capital projects, both delays the realization of coordination value and understates the enterprise-level return available from a jointly designed system.

4. Conclusion

This research shows that the economic efficiency of artificial intelligence in industrial enterprises is governed less by the sophistication of any individual predictive model than by the architecture through which decisions generated by separate functional modules are coordinated. The proposed Cognitive Production Optimization framework, built around a composite optimization index and a shared state representation across maintenance, scheduling, and resource-allocation agents, delivered a measurable

interaction-value premium beyond the sum of its individual components, translating into an internal rate of return of 98.7% and a five-year net present value nearly three times that of a conventional single-function AI deployment on the same production line. The practical implication for industrial decision-makers is that AI investment appraisal should be conducted at the level of the coordinated decision architecture rather than per functional module, since module-level business cases systematically omit the cross-domain value identified here. Future work should extend the composite optimization index to additional functional domains such as procurement and inventory management, test the framework's robustness under demand-side volatility, and validate the approach across multiple production lines and industrial sub-sectors to establish the generalizability of the interaction-value effect beyond the single case examined in this study.

References

[1] T. Wuest, D. Weimer, C. Irgens, and K.-D. Thoben, "Machine Learning in Manufacturing: Advantages, Challenges, and Applications," Production & Manufacturing Research, vol. 4, no. 1, pp. 23-45, 2016.

[2] J. Lee, B. Bagheri, and H.-A. Kao, "A Cyber-Physical Systems Architecture for Industry 4.0-Based Manufacturing Systems," Manufacturing Letters, vol. 3, pp. 18-23, Jan. 2015.

[3] R. Y. Zhong, X. Xu, E. Klotz, and S. T. Newman, "Intelligent Manufacturing in the Context of Industry 4.0: A Review," Engineering, vol. 3, no. 5, pp. 616-630, Oct. 2017.

[4] M. Ghobakhloo, "Industry 4.0, Digitization, and Opportunities for Sustainability," Journal of Cleaner Production, vol. 252, art. 119869, Apr. 2020.

[5] World Economic Forum, Global Lighthouse Network: Reimagining Operations for Growth, Insight Report, Geneva, Switzerland, 2022

THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ESSENCE OF AN INDIVIDUAL APPROACH IN THE PROCESS OF INCLUSIVE EDUCATION

Aslonov Madamin Mansurovich

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Abstract

This article provides a scientific and theoretical foundation for the formation and development of inclusive education, as well as the psychological and pedagogical essence of an individual approach within the process of inclusive education.

Keywords

inclusive education, individual approach, psychological and pedagogical activity, concept, component, social adaptation.

Inklyuziv ta`lim jarayonida individual yondashuvning psixologik-pedagogik faoliyat mohiyati

Aslonov Madamin Mansurovich

Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada Inklyuziv ta’limning shakllanishi va rivojlanishi, inklyuziv ta’limda individual yondashuvning psixologik-pedagogik faoliyat mohiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan.

Tayanch so’zlar: inklyuziv ta’lim, individual yondashuv, psixologik-pedagogik faoliyat, konsepsiyasi, komponent, ijtimoiy moslashuv.

Kirish. Jahon ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim masalasi strategik yo‘nalish sifatida qaralib, o‘quvchilarda teng imkoniyatlar, turlilikni qabul qilish, bag‘rikenglik va hamjihatlikni ta’minlashga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik modellar amaliyotga joriy

etilmoqda. Janubiy Koreyaning Incheon shahrida o‘tkazilgan Butunjahon forumida qabul qilingan 2030-yilga qadar rivojlanish deklaratsiyasida “bolalarning sifatli va inklyuziv ta’lim olish huquqi”[1] alohida qayd etilgan bo‘lib, bugungi kunda AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada va Yevropa davlatlarida qadriyatlarga asoslangan ta’lim orqali o‘quvchilarda inklyuziv madaniyatni shakllantirish, ularni ijtimoiy hayotda to‘laqonli ishtirokchi sifatida tayyorlashga yo‘naltirilgan innovatsion dasturlar amaliyotga keng tatbiq etilmoqda. Natijada, ta’lim muhitida o‘zaro hurmat, teng imkoniyat, ijtimoiy hamkorlik va farqliliklarni qadrlash tamoyillariga asoslangan inklyuziv madaniyatni shakllantirish hamda o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi va mas’uliyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifaga aylanmoqda.

Ta’lim jarayonida individual yondashuv-bu har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, qobiliyati, ehtiyoji va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda o‘qitish va tarbiyalash jarayonini tashkil etishga qaratilgan ilmiy asoslangan pedagogik tizimdir. Ushbu yondashuvning psixologik-pedagogik mohiyati shundan iboratki, u har bir insonning o‘ziga xos kognitiv, emotsional, ijtimoiy va motivatsion xususiyatlariga tayanadi hamda o‘qitish jarayonida shaxsning individual rivojlanish dinamikasini ta’minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Individual yondashuv zamonaviy ta’limning psixologik va pedagogik poydevorlaridan biridir. Uning asosida har bir insonning o‘ziga xosligi, shaxsiy rivojlanish dinamikasi, bilish jarayonlari, motivatsiyasi va emotsional holati inobatga olinishi yotadi. Psixologik nuqtai nazardan, individual yondashuv-bu o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlari, temperament tipi, o‘rganish uslubi, ehtiyoj va qiziqishlariga mos sharoit yaratish orqali rivojlanishning tabiiy yo‘lini ta’minlashdir.

[1] 1 Incheon declaration/Education 2030: Towards incluzive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). 26 P.

Boshqacha aytganda, individual yondashuvning psixologik mohiyati-“har bir inson o‘z tabiati, idrok mexanizmi, his-tuyg‘ulari va irodasi orqali o‘rganadi” degan tamoyilga asoslanadi. Shu bois ta’lim jarayonida yagona standart emas, shaxsning individual rivojlanish modeli ustuvor ahamiyat kasb etadi.

1. Individual yondashuvning psixologik mohiyatini belgilovchi asosiy g‘oyalar

1. Shaxsning betakrorligi (individuality). Har bir insonning idrok qilish, fikrlash, emotsional javob qaytarish va motivatsiya tizimi o‘ziga xosdir. L.S.Vygotskiy, A.N.Leontyev va B.G.Ananyev ta’kidlaganidek, “ta’lim shaxsning umumiy imkoniyatlarini emas, uning shaxsiy psixik resurslarini rivojlantirishi kerak”.

2. “Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi (L.S.Vygotskiy). O‘quvchining rivojlanish darajasi ikki holatda namoyon bo‘ladi: mustaqil bajara oladigan vazifalar va kattalar ko‘magida bajaradigan vazifalar. Individual yondashuv aynan shu “yaqin rivojlanish zonasi”ni hisobga olib, shaxsning hozirgi emas, balki potensial imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratiladi.

3. Shaxsning faoliyat orqali rivojlanishi (A.N.Leontyev). Inson psixikasi faoliyatda shakllanadi. Demak, individual yondashuv shaxsni faol ishtirokchi sifatida jalb etib, uning kognitiv, emotsional va ijtimoiy tajribasini kengaytiradi.

4. O‘z-o‘zini anglash va refleksiya mexanizmlari. Psixologik rivojlanishning markazida insonning o‘zini bilishi, o‘z faoliyatini tahlil qilishi va o‘zgarishlarga ongli ravishda intilishi turadi. Individual yondashuvda o‘quvchi o‘z o‘rganish jarayonining “subyekti” sifatida qaraladi, bu esa refleksiya va o‘zini anglashni rivojlantiradi.

Individual yondashuvning samaradorligi inson psixikasining turli komponentlari-kognitiv, affektiv va ijtimoiy jihatlarning o‘ziga xosligini tahlil qilishga tayanadi.

1. Kognitiv farqlar-idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur darajasidagi tafovutlar. Masalan, kimdadir vizual xotira kuchli, boshqada eshitish yoki kinestetik idrok ustun.

2. Temperament farqlari (I.Pavlov, G.Eysenck): sanguinik-faol, tezkor; xolerik-impulsiv; flegmatik-barqaror; melancholic-sezgir. O‘qitish metodikasida bu farqlarni hisobga olish ta’limni psixologik qulay qiladi.

3. Motivatsion farqlar (A.Maslou, D.MakKlelland): kimdir o‘rganishga ichki ehtiyoj asosida kirishadi, kimdir tashqi rag‘bat bilan. Shu bois individual yondashuvda o‘qituvchi motivatsion profilni tahlil qilishi zarur.

4. Emotsional-intellektual farqlar (D.Goleman): emotsiyalarni boshqarish, empatiya, stressga bardoshlilik ham shaxsning o‘qishdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiladi.

Shunday qilib, individual yondashuvning psixologik mohiyati-insonni uning ruhiy jarayonlari, temperament va motivatsiya tizimi orqali tushunishda namoyon bo‘ladi.

Individual yondashuvning asosiy psixologik mexanizmlari:

1. Motivatsion mexanizm-o‘quvchining ichki ehtiyojlarini, qiziqishlarini va maqsadlarini o‘rganish orqali o‘rganishga bo‘lgan ijobiy munosabatni shakllantirish.

2. Kognitiv mexanizm-o‘quvchining bilish jarayonlari (idrok, tafakkur, xotira)ni individual uslubda rivojlantirish.

3. Refleksiv mexanizm-o‘quvchining o‘z faoliyatini baholashi, o‘z kuchini va imkoniyatlarini anglashini ta’minlash.

4. Emotsional mexanizm-o‘rganish jarayonida ijobiy his-tuyg‘ularni, qiziqishni, ishonchni va o‘zini qadrlash hissini qo‘llab-quvvatlash.

O‘qituvchi individual yondashuvda psixologik fasilitator sifatida faoliyat yuritadi. U quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- o‘quvchining emotsional holatini kuzatadi va barqarorlashtiradi;
- motivatsion qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi;
- o‘quvchining o‘z-o‘zini baholashini rivojlantiradi;

- stress va xavotir holatlarini kamaytiradi;
- ijobiy “Men-konsepsiya”ni shakllantiradi.

Bu jarayonda o‘qituvchining empatiya, sabr-toqat va kuzatuvchanlik qobiliyati asosiy psixologik kompetensiyalar sifatida namoyon bo‘ladi. Individual yondashuvning psixologik afzalliklari:

1. O‘quvchining o‘z imkoniyatlariga ishonchi ortadi.
2. Ichki motivatsiya va o‘zini rivojlantirish ehtiyoji kuchayadi.
3. O‘rganish jarayoni stresssiz, ijobiy psixologik muhitda kechadi.
4. Shaxsda refleksiya, mustaqil qaror qabul qilish va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari shakllanadi.
5. Kognitiv faoliyat, ijodiy tafakkur va ijtimoiy moslashuv darajasi oshadi.

Individual yondashuvning psixologik mohiyati shundaki, u har bir insonning ichki dunyosini, psixik jarayonlarini va emotsional tajribasini hisobga olgan holda ta’limni tashkil etishni nazarda tutadi.

Bu yondashuvda ta’lim jarayoni inson ruhiyatining tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga moslashtiriladi. O‘qituvchi esa shunchaki bilim beruvchi emas, balki o‘quvchining shaxsiy o‘sish yo‘lini boshqaruvchi psixologik hamkor sifatida namoyon bo‘ladi.

Individual yondashuv o‘quvchini bilim oluvchi emas, rivojlanayotgan shaxs sifatida shakllantiradi va ta’limning asosiy maqsadini-insonni o‘z hayotining faol subyekti sifatida kamol toptirishni ta’minlaydi.

Xulosa. Individual yondashuvning pedagogik asoslari ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlarini, ehtiyojlarini, bilish faoliyati uslubini, psixologik va ijtimoiy rivojlanish darajasini hisobga olishga qaratilgan konseptual, metodologik va amaliy tamoyillar tizimidan iboratdir. Pedagogik nuqtai nazardan, bu yondashuv

ta’limni standartlashtirishdan voz kechib, differensial va shaxsga moslashtirilgan o‘qitish modelini yaratishga xizmat qiladi. Uning markazida-o‘quvchi shaxsining o‘ziga xos rivojlanish trayektoriyasini shakllantirish, o‘z-o‘zini anglashini va mustaqil ta’lim olish salohiyatini rivojlantirish g‘oyasi turadi.

Natijlaralar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limda individual yondashuvning ilmiy asoslangan qo‘llanilishi nafaqat o‘quvchilarning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ta’lim muhitining ijtimoiy-psixologik barqarorligini ham ta’minlaydi. Shu bois mazkur model O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuzivlikni rivojlantirishning pedagogik va metodik konsepsiyasi sifatida tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (2020-2025 yil.).-Toshkent: Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, 2020.-45 b.

2. Incheon declaration/Education 2030: Towards incluzive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). 26 P

3. Amonov U., Kenjayeva M. Pedagogik integratsiya va individual yondashuvning metodologik asoslari.-Toshkent: TDPU., 2021.- 210 b.

4. Rasulov I., Jalilova G. Inklyuziv ta’lim psixologiyasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. -185 b.

5. G‘oziyeva Sh.B. Umumta’lim maktablari o‘quvchilarida inklyuziv madaniyat ko‘nikmalarini shakllantirishning dolzarbligi // Pedagogika.-T., 2025.-4-son.-B. 113-115. ISSN 1076-1077 (13.00.00; № 6)

6. Booth, T., Ainscow, M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE), 2016.-128 p.

7. D.H.Qudratova**.,** Inklyuziv ta’lim muhitida individual yondashuv strategiyalari va pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli *(monografiya).* -Buxoro. 2025 y.-20 b.

8. Jalolov J. Pedagogik diagnostika va individual rivojlanishni baholash.-Toshkent: “Noshir”, 2022.-176 b.

9. Mallaeva S. Insonparvarlik va inklyuzivlik tamoyillari asosida ta’lim muhitini tashkil etish. // *Pedagogika va Psixologiya jurnali*.-2023.-№3.-45 b.

10. To‘xtasinova N. Inklyuziv ta’limda o‘qituvchi va psixolog hamkorligi tizimi. // *Oliy ta’lim muammolari*, -2022.-№2.-B. 37-44.

11. Tursunova D. Ta’limda psixologik xavfsizlik va qo‘llab-quvvatlash muhitining o‘rni.//*Jamiyat va innovatsiya ilmiy jurnali*,-2023.-№6.-115 b.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF PROJECT COMPETENCE IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Erkinova Lutfiya Qudratovna

Doctoral Researcher, Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni

Abstract

In the context of modern education, the professional development of English language teachers extends beyond linguistic knowledge and pedagogical skills, requiring a comprehensive set of competencies. Among these, project competence occupies a special place, particularly within learner-centered and competency-based educational paradigms. This article analyzes the role and significance of project competence in the system of professional competencies of English language teachers. It examines the theoretical foundations, highlights the key components of project competence, and discusses its importance in foreign language teaching practice. The findings indicate that project competence enhances teachers’ ability to create an effective learning environment, fosters students’ communicative and critical thinking skills, and ensures alignment with contemporary educational standards.

Keywords

project competence, professional competence, English language teaching, project-based learning, teacher development.

Ingliz tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyalari tizimida loyiha kompetensiyasining o‘rni va ahamiyati

Erkinova Lutfiya Qudratovna,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim sharoitida ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishi faqat lingvistik bilim va pedagogik ko‘nikmalar bilan cheklanib qolmay, balki ko‘p qirrali kompetensiyalar majmuasini talab etadi. Shu kompetensiyalar ichida loyiha kompetensiyasi alohida ahamiyat kasb etadi, ayniqsa o‘quvchiga yo‘naltirilgan va kompetensiyaga asoslangan ta’lim paradigmalari doirasida. Mazkur maqolada ingliz tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyalari tizimida loyiha kompetensiyasining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Nazariy asoslar ko‘rib chiqilib, loyiha kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlari yoritiladi hamda uni chet tilini o‘qitish amaliyotida qo‘llashning ahamiyati muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari loyiha kompetensiyasi o‘qituvchining samarali ta’lim muhitini yaratish qobiliyatini oshirishini, o‘quvchilarning kommunikativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishini hamda zamonaviy ta’lim standartlariga mos kelishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: loyiha kompetensiyasi, kasbiy kompetensiya, ingliz tilini o‘qitish, loyiha asosida o‘qitish, o‘qituvchi rivoji

Kirish

Global ta’lim tizimlaridagi jadal o‘zgarishlar, ayniqsa ingliz tilini o‘qitish sohasida, o‘qituvchilardan talab etiladigan kompetensiyalarni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Ingliz tili xalqaro aloqa vositasi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan bir paytda, o‘qituvchilardan nafaqat til bilimlarini yetkazish, balki o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, ijodkorligi va mustaqil fikrlashini rivojlantirish ham talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, kasbiy kompetensiya tushunchasi kengayib, turli o‘zaro bog‘liq ko‘nikma va malakalarni o‘z ichiga olmoqda.[1]

So‘nggi yillarda loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning — PBL) yondashuviga bo‘lgan e’tibor ortib bormoqda, bu esa loyiha kompetensiyasining ahamiyatini yanada kuchaytirdi. Loyiha kompetensiyasi o‘qituvchining loyiha

faoliyatini tashkil qilish, amalga oshirish va baholash qobiliyatini anglatadi. Mazkur maqolada loyiha kompetensiyasining ingliz tili o‘qituvchisining umumiy kasbiy kompetensiyalari tizimidagi o‘rni va uning zamonaviy ta’limdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Ta’lim jarayonida kasbiy kompetensiya odatda o‘qituvchining samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlar majmui sifatida talqin etiladi. Richards va Rodgers (2001) ta’kidlashicha, samarali til o‘qitish nafaqat predmet bilimini, balki pedagogik mahorat va kontekstni tushunishni ham talab qiladi.[2] Shuningdek, Shulman (1987) pedagogik mazmuniy bilim (pedagogical content knowledge) tushunchasini ilgari surib, mazmun va pedagogikaning uyg‘unlashuviga urg‘u bergan.[3]

Loyiha kompetensiyasi konstruktivizm nazariyasiga asoslanadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, o‘quvchilar bilimni faol ishtirok va mazmunli tajribalar orqali egallaydilar. Thomas (2000) tomonidan ta’riflangan loyiha asosida o‘qitish murakkab vazifalar asosida tashkil etilib, o‘quvchilardan muammo yechish, qaror qabul qilish va tadqiqot olib borishni talab qiladi.[4]

Shu nuqtai nazardan, loyiha kompetensiyasi pedagogik kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi va kommunikativ yondashuv tamoyillari bilan uyg‘unlashadi.

Loyiha kompetensiyasining tarkibiy qismlari

1. Loyihalash ko‘nikmalari

O‘qituvchi o‘quv maqsadlariga mos, qiziqarli va til jihatdan mos loyihalarni ishlab chiqishi lozim.

2. Tashkiliy ko‘nikmalar

Loyiha faoliyatini samarali tashkil etish uchun vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, guruh ishini boshqarish muhimdir.

3. Fasilitatsiya ko‘nikmalari

O‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi rolini bajaradi.

4. Baholash ko‘nikmalari

Loyiha natijalarini baholashda turli usullar qo‘llanilishi zarur.

5. Reflektiv yondashuv

O‘qituvchi o‘z faoliyatini tahlil qilib, takomillashtirib borishi kerak.

Kasbiy rivojlanishda loyiha kompetensiyasining o‘rni

Loyiha kompetensiyasi o‘qituvchining kasbiy o‘sishida muhim ahamiyatga ega. U innovatsion yondashuvlarni rivojlantiradi va o‘qituvchini zamonaviy ta’lim talablariga moslashtiradi. Bundan tashqari, loyiha kompetensiyasi axborot texnologiyalarini samarali qo‘llash imkonini beradi.[5]

Shuningdek, loyiha faoliyati orqali o‘quvchilarning madaniyatlararo kompetensiyasi rivojlanadi, bu esa chet tilini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

Amaliy ahamiyati:

-O‘quv dasturlari: loyiha asosida ta’limni joriy etish

-O‘qituvchi tayyorlash: maxsus treninglar tashkil etish

-Dars jarayoni: turli loyihalardan foydalanish

-Baholash: an’anaviy usullar bilan birga loyiha baholashni qo‘llash

Xulosa

Loyiha kompetensiyasi ingliz tili o‘qituvchisining muhim kasbiy kompetensiyalaridan biridir. U o‘qitish samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarni real hayotga tayyorlaydi. Zamonaviy ta’lim sharoitida loyiha kompetensiyasining ahamiyati yanada ortib bormoqda.

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

[1] Beckett, G. H., & Miller, P. C. (2006). Project-based second and foreign language education: Past, present, and future.

[2] Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and methods in language teaching.

[3] Shulman, L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform.

[4] Thomas, J. W. (2000). A review of research on project-based learning.

[5] Wiggins, G., & McTighe, J. (2005). Understanding by design.

THE ROLE OF GREEN MANURE-BASED CROP ROTATION SYSTEMS IN ENHANCING WATERMELON PRODUCTIVITY IN RAINFED AGRICULTURAL AREAS

Mamatkulov Ikrom Shavkatovich

Doctor of Philosophy (PhD) in Agricultural Sciences, Scientific research institute of rainfed agriculture

ORCID: https://orcid.org/0009-0006-4076-5018

E-mail: ikrommamatqulov1@gmail.com

Abstract

This study evaluated the influence of crop rotation systems involving cereal, legume, green manure, and melon crops on productivity under rainfed conditions. The yields of winter wheat, chickpea, and watermelon cultivated after different green manure crops were analyzed. The results showed that green manure treatments significantly increased watermelon yield compared with the conventional fallow treatment. The highest yield (192.1 centners ha^{-1}) was obtained after a mixture of forage pea and triticale used as green manure, exceeding the control treatment by 11.9 centners ha^{-1}. The forage pea + barley mixture and forage pea alone produced average yields of 186.4 and 181.6 centners ha^{-1}, respectively. The positive effect of green manure crops was associated with improved soil fertility, enhanced biological nitrogen accumulation, increased organic matter content, better soil structure, and improved soil moisture conservation. The findings indicate that integrating legume–cereal green manure mixtures into crop rotation systems is an effective agroecological practice for improving soil productivity and increasing watermelon yield in rainfed farming areas.

Keywords

Rainfed agriculture, crop rotation, green manure crops, forage pea, triticale, barley, chickpea, winter wheat, watermelon, yield, soil fertility, biological nitrogen, organic matter, moisture conservation, agroecological efficiency.

Introduction: Rainfed agriculture plays a crucial role in ensuring food security in arid and semi-arid regions where irrigation water is limited or unavailable. In such environments, crop productivity is highly dependent on precipitation patterns, soil moisture retention capacity, and inherent soil fertility. Therefore, improving soil quality and optimizing agronomic practices, particularly crop rotation systems, is essential for achieving stable and sustainable yields (FAO, 2017).

Recent studies have demonstrated that crop rotation is an effective strategy for enhancing soil physical, chemical, and biological properties. Leguminous crops contribute to soil fertility through biological nitrogen fixation, while cereal crops improve soil structure and organic matter dynamics, thereby creating a more favorable agro-ecological environment for subsequent crops (Lal, 2015; Giller et al., 2016). These combined effects result in improved nutrient availability and increased crop productivity over time.

Green manure crops have gained increasing attention as an environmentally sustainable practice for improving soil fertility and structure. Their incorporation into crop rotation systems enhances soil organic matter content, stimulates microbial activity, and improves soil water-holding capacity (Drinkwater & Snapp, 2007). In particular, leguminous green manures such as forage pea (*Pisum sativum*) enrich the soil with biologically fixed nitrogen, while cereal-based green manures such as barley (*Hordeum vulgare*) and triticale (× *Triticosecale*) contribute to soil structural improvement and erosion reduction (Khan et al., 2018).

Several studies have reported that integrating green manure crops into cropping systems not only improves soil fertility but also enhances water-use efficiency, which is especially important in rainfed agricultural systems (FAO, 2020). Under moisture-limited conditions, improved soil water retention directly contributes to better crop establishment, growth, and yield stability.

Watermelon (*Citrullus lanatus*) is a widely cultivated melon crop that is moderately drought-tolerant; however, its yield is strongly influenced by soil fertility and moisture availability. Research indicates that watermelon grown in soils enriched with organic matter and biologically active residues exhibits improved vegetative growth, fruit set, and yield performance (Maynard & Hochmuth, 2007). Therefore, soil improvement practices are particularly important for optimizing watermelon production in rainfed systems.

Although previous studies have confirmed the benefits of crop rotation and green manure application, limited research has focused on the combined effect of legume–cereal green manure mixtures under rainfed conditions, particularly in relation to watermelon productivity. The comparative effectiveness of forage pea, barley, and triticale as single and mixed green manure systems also requires further investigation under local agro-climatic conditions.

In this context, the aim of this study is to evaluate the impact of green manure-based crop rotation systems on soil fertility and watermelon yield under rainfed agricultural conditions, with particular emphasis on identifying the most effective green manure combinations for sustainable production.

Results and discussion: The results of the experiment demonstrated that crop rotation systems in rainfed areas have a significant impact on crop productivity. The obtained data revealed clear differences in watermelon yield depending on whether the

preceding crops were cereals, legumes, or green manure crops. In particular, higher yield values were recorded in treatments where green manure crops were applied, which can be explained by improved soil fertility and enhanced soil moisture retention capacity.

In the first treatment, winter wheat yield ranged from 12.1 to 12.2 centners per hectare across replications, with an average of 12.2 c/ha. The minimal variation between replications indicates a high level of experimental reliability. Although wheat showed relatively stable performance under rainfed conditions, its yield was highly dependent on precipitation and the available soil moisture reserves.

In the second treatment, chickpea yield varied between 7.2 and 10.4 c/ha, with an average of 8.9 c/ha. The noticeable variation in yield among replications reflects the high sensitivity of leguminous crops to moisture availability under rainfed conditions. However, chickpea plays an important agronomic role due to its ability to fix atmospheric nitrogen, thereby improving soil fertility for subsequent crops. In addition, its root system enhances soil biological activity and increases organic residue content.

In the next treatment, watermelon grown after deep cross-plowing at a depth of 30 cm in fallow soil produced yields ranging from 174.3 to 186.7 c/ha, with an average yield of 180.2 c/ha. Although this treatment was based on conventional agronomic practices, relatively higher yields were achieved due to improved soil water infiltration and moisture retention resulting from deep tillage. Deep plowing helped to loosen compact soil layers and created favorable conditions for deeper root development.

Watermelon grown after a green manure mixture of forage pea and barley produced an average yield of 186.4 c/ha. This yield was 6.2 c/ha higher than that of the fourth treatment, demonstrating the positive effect of green manure crops on soil fertility improvement. Forage pea enriched the soil with biologically fixed nitrogen, while barley root residues improved soil structure. As a result, the content of organic matter increased

and soil moisture retention capacity improved, which in turn accelerated both vegetative and generative development of watermelon plants, leading to higher yields.

The highest yield was observed in the sixth treatment, where watermelon was grown after a green manure mixture of forage pea and triticale. In this treatment, yield ranged from 187.7 to 194.6 c/ha, with an average of 192.1 c/ha. This result was 11.9 c/ha higher than that of the fourth treatment and 5.7 c/ha higher than that of the fifth treatment. The deep and well-developed root system of triticale improved the physical properties of the soil, while forage pea enriched the soil with biologically fixed nitrogen, enhancing the nutrient availability for the subsequent crop. Furthermore, the incorporation of green manure biomass into the soil stimulated microbial activity and improved overall soil fertility.

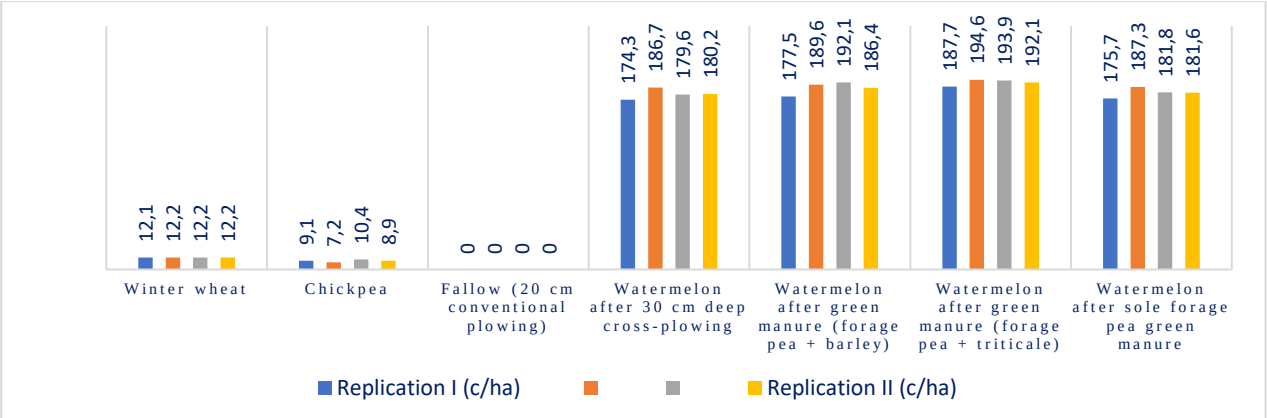
Watermelon grown after sole forage pea green manure produced an average yield of 181.6 c/ha. Although this treatment showed results close to the fourth treatment, it was lower than those of the fifth and sixth treatments. This indicates that mixed green manure systems are more effective than single-species green manure applications. In particular, the combination of leguminous and cereal green manure crops plays a crucial role in improving both soil nutrient status and physical properties.

Figure – Watermelon after green manure (forage pea + triticale)

The results clearly indicate that all treatments involving green manure crops resulted in higher watermelon yields compared to the control and conventional treatments. This improvement can be attributed to increased soil organic matter content, enhanced soil moisture retention, and improved nutrient cycling. In rainfed areas, where water scarcity is the main limiting factor, agro-technologies that improve soil water-holding capacity are of critical importance.

The relatively small differences in yield among replications confirm the reliability of the experiment. Statistically, the observed yield differences highlight the significant role of green manure crops in crop rotation systems. In particular, the forage pea and triticale mixture proved to be the most effective green manure treatment under rainfed conditions.

Effect of Crop Rotation System on Yield of Cereals, Legumes, Green Manure and Watermelon Crops in Rainfed Areas

Overall, the results of this study demonstrate that the inclusion of green manure crops in crop rotation systems is an effective agro-technological approach for improving soil fertility, optimizing moisture utilization, and increasing watermelon yield in rainfed agricultural areas. In particular, the use of a forage pea and triticale mixture is recommended as an environmentally and economically efficient practice.

REFERENCES

1. FAO. (2017). *Rainfed Agriculture and Food Security in Dry Areas*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, Italy.
2. FAO. (2020). *Soil Management in Conservation Agriculture Systems*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, Italy.

3. Lal, R. (2015). Restoring soil quality to mitigate soil degradation. *Sustainability*, 7(5), 5875–5895. https://doi.org/10.3390/su7055875
4. Giller, K. E., Andersson, J. A., Corbeels, M., Kirkegaard, J., & Vanlauwe, B. (2016). Beyond conservation agriculture. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 216, 42–52. https://doi.org/10.1016/j.agee.2015.12.007
5. Drinkwater, L. E., & Snapp, S. S. (2007). Nutrients in agroecosystems: Rethinking the management paradigm. *Advances in Agronomy*, 92, 163–186. https://doi.org/10.1016/S0065-2113(04)92003-2
6. Khan, M. A., Iqbal, M., & Hassan, M. (2018). Role of green manure crops in improving soil fertility and productivity. *Journal of Soil Science and Plant Nutrition*, 18(4), 1023–1035.
7. Altieri, M. A. (2018). *Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture*. CRC Press, Boca Raton, USA.
8. Maynard, D. N., & Hochmuth, G. J. (2007). *Knott’s Handbook for Vegetable Growers* (5th ed.). Wiley, New York, USA.
9. Brady, N. C., & Weil, R. R. (2016). *The Nature and Properties of Soils* (15th ed.). Pearson Education, USA.
10. Islam, M. R., & Karim, M. F. (2017). Effect of legume-based cropping systems on soil fertility and crop productivity. *Field Crops Research*, 203, 98–107. https://doi.org/10.1016/j.fcr.2016.12.010
11. Yuldashev, T. Y. (2019). Efficiency of crop rotation systems in rainfed agriculture. *Journal of Agrarian Science of Uzbekistan*, 3(2), 45–49.
12. Karimov, A. A., & Rakhimov, B. B. (2020). Impact of green manure crops on soil fertility improvement. *AgroScience Research*, 12(1), 33–38.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF REGIONAL ENTREPRENEURSHIP AND PROSPECTS FOR ENSURING INVESTMENT ACTIVITY

Khabibullayev Islomjon Nematulla ugli

Gulistan State University Economics Direction 2nd-year Master’s Student

Abstract

The article provides a scientific analysis of the specific features of the development of regional entrepreneurship in the Republic of Uzbekistan and the prospects for ensuring investment activity. It examines entrepreneurial activity based on the natural-geographic, demographic and production potential of the regions, clustering processes, the role of family and small businesses, as well as the importance of special economic zones and preferential financing mechanisms. Directions for ensuring the sustainable growth of regional entrepreneurship through improving the investment climate, modernizing infrastructure, attracting venture capital and developing human capital are substantiated. The research results are of practical importance for strengthening interregional balance and increasing the competitiveness of the national economy.

Keywords

Regional entrepreneurship, small and medium-sized businesses, investment activity, clustering, special economic zones, family entrepreneurship, investment climate, regional development.

ҲУДУДИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Хабибуллаев Исломжон Нематулла ўғли

Гулистон Давлат Университети Иқтисодиёт йўналиши 2-курс магистри

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикасида ҳудудий тадбиркорликни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва инвестицион фаолликни таъминлаш истиқболлари илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. Ҳудудларнинг табиий-географик, демографик ва ишлаб чиқариш салоҳиятига асосланган тадбиркорлик фаолияти, кластерлашув жараёнлари, оилавий ва кичик бизнеснинг роли, шунингдек махсус иқтисодий зоналар ва имтиёзли молиялаштириш механизмларининг аҳамияти очиб берилган. Инвестицион муҳитни яхшилаш, инфратузилмани модернизациялаш, венчур капитални жалб қилиш ва инсон капиталини ривожлантириш орқали ҳудудий тадбиркорликнинг барқарор ўсишини таъминлаш йўналишлари асослаб берилган. Тадқиқот натижалари ҳудудлараро мувозанатни мустаҳкамлаш ва миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишда амалий аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: ҳудудий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес, инвестицион фаоллик, кластерлашув, махсус иқтисодий зоналар, оилавий тадбиркорлик, инвестиция муҳити, ҳудудий ривожланиш.

Ҳудудий тадбиркорликни ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминлашда муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлиб, ушбу жараённинг ўзига хос хусусиятлари ҳудудларнинг табиий-географик, демографик, ишлаб чиқариш ва инфратузилма салоҳиятига боғлиқ ҳолда шаклланади. Замонавий шароитда ҳудудий тадбиркорлик нафақат маҳаллий аҳолининг бандлигини таъминлаш ва даромадларини ошириш воситаси сифатида, балки ҳудудлараро иқтисодий мувозанатни мустаҳкамлаш, ички бозорни тўлдириш ҳамда экспорт салоҳиятини кенгайтириш омили сифатида намоён бўлмоқда. Кичик ва ўрта бизнес субъектларининг ЯИМдаги улуши 50 фоиздан ортиб, айрим тармоқларда, жумладан қишлоқ хўжалиги, савдо ва хизматлар

соҳасида ҳал қилувчи рол ўйнамоқда, бу эса ҳудудий тадбиркорликнинг иқтисодий тизимдаги ўрнини янада оширади. Ҳудудий тадбиркорликнинг ривожланиш хусусиятларини таҳлил қилишда бир қатор муҳим жиҳатларни ажратиб кўрсатиш лозим. Биринчидан, ҳудудларнинг рақобатбардош устунликларидан самарали фойдаланиш асосида соҳавий ва ҳудудий кластерларни шакллантириш амалдаги амалиётнинг марказий йўналишига айланган. Кластерлашув механизми ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, қўшимча қиймат занжирини яратиш ва маҳаллий хомашёни чуқур қайта ишлаш имконини беради, бу эса ўз навбатида кичик ва ўрта корхоналарнинг инновацион фаоллигини рағбатлантиради. Иккинчидан, оилавий тадбиркорлик ва маҳаллалар даражасидаги кичик ишлаб чиқаришларнинг кенг қамровли жалб этилиши ҳудудий ривожланишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини оширади. Давлат томонидан аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш, имтиёзли кредитлар ажратиш, ер ижараси бўйича енгилликлар бериш ва солиқ имтиёзларини қўллаш орқали оилавий бизнеснинг барқарорлашувига эришилмоқда. Учинчидан, ҳудудлардаги инфраструктура ва логистика имкониятларининг нотекис тақсимланиши ҳудудий тадбиркорлик фаоллигидаги фарқларни келтириб чиқаради. Тошкент шаҳри ва айрим вилоятларда бизнес субъектларининг зич жойлашуви кузатилса, чекка ва шароити оғир ҳудудларда тадбиркорлик муҳитини яхшилаш учун мақсадли давлат дастурлари ва инвестициялар талаб этилади.

Инвестицион фаолликни таъминлаш истиқболлари ҳудудий тадбиркорликнинг кейинги ривожланиши билан узвий боғлиқ. Ўзбекистонда инвестиция муҳитини яхшилаш борасида амалга оширилаётган ислоҳотлар, жумладан махсус иқтисодий зоналар, кичик саноат зоналари ва инновацион ҳудудларнинг кенгайтирилиши хорижий ва маҳаллий инвестицияларни жалб

қилишда муҳим восита бўлиб хизмат қилмоқда. Махсус иқтисодий зоналардаги саноат ишлаб чиқаришининг ўсиши, солиқ ва божхона имтиёзлари, шунингдек, соддалаштирилган маъмурий тартиб-таомиллар инвеститорлар учун жозибадор шарт-шароитлар яратмоқда. Шу билан бирга, кичик ва ўрта бизнесни молиялаштиришда халқаро молия институтларининг иштироки, жумладан кафолат механизмлари ва имтиёзли кредит линиялари орқали молиялаштириш бўшлиғини қисқартиришга эришилмоқда. Венчур капитал бозорининг шаклланиши, стартап экотизимининг ривожланиши ва ёш тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш дастурлари инновацион лойиҳаларни ҳудудларга олиб киришда янги имкониятлар очиб бермоқда. Инвестицион фаолликни оширишнинг истиқболли йўналишлари сифатида қуйидагиларни белгилаш мумкин. Аввало, ҳудудларнинг инвестицион салоҳиятини баҳолашда панел маълумотлари асосидаги таҳлиллар, бозор ҳажми, меҳнат харажатлари ва рақамли инфратузилма кўрсаткичларини ҳисобга олиш зарурати мавжуд. Бундай ёндашув ҳудудларни самарадорлик ва потенциал индекслари бўйича гуруҳлашга, етакчи ва орқада қолган ҳудудларни аниқлашга имкон беради. Иккинчидан, инфратузилмани модернизациялаш, транспорт-логистика коридорларини ривожлантириш ва энергия таъминотини барқарорлаштириш инвестицияларни жалб қилишнинг асосий шартидир. Учинчидан, тадбиркорлик экотизимининг барча иштирокчилари — давлат органлари, молия институтлари, илмий-тадқиқот марказлари ва бизнес бирлашмалари ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш инновацион ғояларни тижоратлаштириш ва экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни кенгайтиришга хизмат қилади. Тўртинчидан, инсон капиталини ривожлантириш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш ва аёллар ҳамда

ёшлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш орқали ҳудудий бизнеснинг инклюзивлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳудудий тадбиркорликни ривожлантириш ва инвестицион фаолликни таъминлаш жараёнида мавжуд муаммолар, жумладан молиялаштиришга кириш имкониятларининг чекланганлиги, инфратузилма номувофиқлиги ва ҳудудлараро фарқларнинг сақланиб қолиши тизимли ёндашувни талаб қилади. Бу муаммоларни ҳал этишда давлат сиёсатининг изчиллиги, институционал муҳитнинг барқарорлиги ва хусусий секторнинг фаол иштироки ҳал қилувчи омиллардир. Ўзбекистон 2030 стратегияси доирасида кичик ва ўрта бизнеснинг ЯИМдаги улушини ошириш, янги иш ўринларини яратиш ва экспорт ҳажмини кенгайтириш бўйича белгиланган мақсадларга эришиш ҳудудий тадбиркорликнинг сифатли ўсишини таъминлашга боғлиқ. Шундай қилиб, ҳудудий тадбиркорликнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда инвестицион фаолликни рағбатлантириш миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш ва аҳоли фаровонлигини яхшилашнинг асосий шарти сифатида намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Искандаров У. Ҳудудларда тадбиркорликни ривожлантириш // Scientific Journal of Science and Innovation. – 2024. – № 6. – Б. 1–8.

2. Курпаяниди К.И., Ашуров М.А. Ўзбекистонда тадбиркорлик муҳитининг замонавий ҳолати ва уни самарали ривожлантириш муаммоларини баҳолаш: Монография. – Тошкент: GlobeEdit Academic Publishing, 2019. – 214 б.

3. Аҳмаджонов Ф.А. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланиш босқичлари // Тафаккур манзили. – 2022. – № 2. – Б. 11–17.

4. Исраилов Р. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш масалалари // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2024. – Т. 4, № 9. – DOI: 10.47390/SPR1342V4I9Y2024N13.

5. Ғойибназаров Б.К., Раҳмонов Ҳ.О., Отажонов Ш.И. ва бошқ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик – мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётини юксалтириш омили: Монография. – Тошкент: Фан, 2011. – 184 б.

THE CIVIL LAW NATURE AND FUNCTIONS OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Ikhtiyor Bakhtiyorov
Independent Researcher (PhD)
E-mail: ikhtiyor.bakhtiyorov@gmail.com

Abstract

This article provides a scientific and theoretical analysis of the civil law nature, legal essence, and principal functions of personal non-property rights in the digital environment. It examines the role of these rights in identifying the results of intellectual activity and highlights their importance in ensuring the legal and social connection between the author and the work. The distinctive features of the regulation of personal non-property rights in continental and Anglo-Saxon legal systems are comparatively analyzed. Furthermore, the article substantiates the transformation of these rights in the context of the development of digital technologies, internet platforms, and the digital economy, their impact on the legal regime governing intellectual property objects in civil transactions, and their significance in identifying the right holder, ensuring the authenticity of works, and maintaining the stability of legal transactions.

Keywords

personal non-property rights, copyright, intellectual property, digital environment, digital economy, digital technologies, results of intellectual activity, exclusive rights, right holder, continental legal system, Anglo-Saxon legal system, intellectual property objects.

РАҚАМЛИ МУҲИТДА ШАХСИЙ НОМУЛКИЙ ҲУҚУҚЛАРНИНГ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

Ихтиёр Бахтиёров

Мустақил изланувчиси (PhD)
E-mail: ikhtiyor.bakhtiyorov@gmail.com

Аннотация. Мақолада рақамли муҳитда шахсий номулкий ҳуқуқларнинг фуқаролик-ҳуқуқий табиати, ҳуқуқий моҳияти ҳамда асосий функциялари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Шахсий номулкий ҳуқуқларнинг интеллектуал фаолият натижаларини идентификация қилишдаги ўрни, муаллиф ва асар ўртасидаги ҳуқуқий ҳамда ижтимоий боғлиқликни таъминлашдаги аҳамияти очиб берилган. Континентал ва англо-саксон ҳуқуқ тизимларида шахсий номулкий ҳуқуқларни ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилинган. Шунингдек, рақамли технологиялар, интернет платформалари ва рақамли иқтисодиёт ривожланиши шароитида мазкур ҳуқуқларнинг трансформацияси, уларнинг интеллектуал мулк объектларининг фуқаролик муомаласидаги ҳуқуқий режимига таъсири ҳамда ҳуқуқ эгасини аниқлаш, асарнинг ҳақиқийлиги ва ҳуқуқий муомаланинг барқарорлигини таъминлашдаги аҳамияти асослаб берилган.

Калит сўзлар: шахсий номулкий ҳуқуқлар, муаллифлик ҳуқуқи, интеллектуал мулк, рақамли муҳит, рақамли иқтисодиёт, рақамли технологиялар, интеллектуал фаолият натижалари, мутлақ ҳуқуқ, ҳуқуқ эгаси, континентал ҳуқуқ тизими, англо-саксон ҳуқуқ тизими, интеллектуал мулк объектлари.

Муаллифлик ҳуқуқи тизими ҳозирги замонда умумэътироф этилган икки асосий ҳуқуқий институтдан иборат бўлиб, улар шахсий номулкий ҳуқуқлар **ҳамда** мулкий хусусиятга эга бўлган мутлақ (истисно) ҳуқуқ ҳисобланади. Мазкур таснифнинг ўзиёқ шахсий номулкий ҳуқуқларнинг асосий вазифаси ижодкорнинг иқтисодий эмас, балки унинг шахси билан боғлиқ бўлган номоддий манфаатларини ҳуқуқий муҳофаза қилишдан иборат эканлигини кўрсатади. Бироқ

ушбу ҳуқуқларнинг аҳамияти фақат номоддий манфаатларни ҳимоя қилиш билан чекланмайди, балки улар муаллифлик ҳуқуқининг бутун тизимида бир қатор муҳим функцияларни ҳам бажаради.

Шахсий номулкий ҳуқуқларнинг ҳуқуқий табиатини тўғри англаш, аввало, уларнинг муаллифлик ҳуқуқини тартибга солиш тизимидаги ўрни ва вазифасини белгилаб олишни талаб қилади. Чунки айнан мазкур ҳуқуқларнинг мақсади ва функцияларини тўғри баҳолаш келгусида қонунчиликни такомиллаштиришда қайси ҳуқуқий моделни танлаш лозимлигини белгилайди. Шу билан бирга, шахсий номулкий ҳуқуқларнинг вазифаси тарихий тараққиёт давомида ўзгармас категория ҳисобланмайди. Жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва технологик ривожланиши, шунингдек, муайян давлатнинг ҳуқуқий анъаналари мазкур ҳуқуқларнинг мазмуни ҳамда уларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормаларнинг такомиллашувига бевосита таъсир кўрсатади. Шу боис замонавий ахборот жамияти шароитида шахсий номулкий ҳуқуқларга нисбатан мавжуд назарий ёндашувларни қайта кўриб чиқиш объектив заруратга айланмоқда[1].

Шахсий номулкий ҳуқуқлар бир нечта вазифани бажариши мумкин бўлсада, уларнинг энг асосий функцияси муайян шахсни интеллектуал фаолият натижасининг яратувчиси сифатида аниқлаштиришдан иборат. Бунда муаллиф билан у яратган асар ўртасида ҳуқуқий ва ижтимоий боғлиқлик вужудга келади. Аслида, бу муайян шахснинг ижодкор сифатидаги ижтимоий мақомини тан олишни англатади.

Ижтимоий назарияда таъкидланганидек, инсон ўзини жамиятдаги кўплаб ижтимоий муносабатлар ичида айнан ўзи учун энг муҳим бўлган ижтимоий роллар орқали англайди ва ўз шахсиятини шу роллар билан боғлайди.

[1] Cornish C. (1996) Intellectual Property. London: Sweet and Maxwell, 722 p.

Муаллифлик ҳам шахснинг ана шундай муҳим ижтимоий ролларидан бири бўлиб, унинг ҳуқуқий эътирофи шахсий номулкий ҳуқуқлар орқали таъминланади[2].

Бунинг натижасида икки хил ҳуқуқий оқибат юзага келади. Биринчидан, муаллифнинг ижодкор сифатида эътироф этилиши унинг шахсий манфаатлари учун муҳим аҳамият касб этади. Бу эътироф муаллифнинг жамиятдаги ижтимоий мақомини белгилайди, унинг ўзини баҳолашига, ижодий обрўсига ва келгусида ўз фаолиятидан иқтисодий манфаат олиш имкониятларига бевосита таъсир кўрсатади.

Илмий адабиётларда қайд этилганидек, муаллиф меҳнатининг ижтимоий қадри жамоатчиликнинг янги асарга бўлган қизиқиши, унинг муҳокамаси ва берилган баҳолари орқали намоён бўлади. Шу сабабли муаллиф учун ўз ижод натижасини индивидуаллаштириш, уни ўз ғояси ва мақсадига энг мувофиқ шаклда жамиятга тақдим этиш ҳамда асар билан шахсий алоқасини сақлаб қолиш имконияти алоҳида аҳамиятга эга[3].

Иккинчидан, муаллифни идентификация қилиш жамият ва фуқаролик муомаласи манфаатлари нуқтаи назаридан ҳам зарур ҳисобланади. Чунки интеллектуал мулк объектларининг иқтисодий муомалада қонуний иштирок этиши уларнинг ҳуқуқ эгасини аниқ белгилашни талаб қилади. Моддий ашёлардан фарқли равишда номоддий объектларни физик белгилари орқали индивидуаллаштириш мумкин эмас. Шунинг учун уларни ҳуқуқий муомалага киритиш махсус ҳуқуқий механизмлар орқали амалга оширилади.

Е.А. Суханов таъкидлаганидек, ижод натижалари бир вақтнинг ўзида ҳам муаллиф шахсидан тўлиқ ажралиши мумкин эмас, ҳам оддий мулк объектлари

[2] Дозорцев В.А. Понятие исключительного права // Юридический мир. 2000. № 4. С. 4–9.
[3] Хабибулин А.Г.. Рахимов Р.А. Государственная идентичность как элемент правового статуса личности // Государство и право. 2000. № 5. С. 5–11.

каби бутунлай бегоналаштирилиши мумкин эмас. Шу сабабли интеллектуал мулк институтини ашёвий ҳуқуқлар доирасида тўлиқ изоҳлаш имкони мавжуд эмас[4].

В.А. Дозорцевнинг фикрича, фуқаролик муомаласида муаллифлик ҳуқуқи ва муаллиф номи ҳуқуқи энг аввало дастлабки ҳуқуқ эгасини индивидуаллаштириш вазифасини бажаради. Кейинчалик мазкур объектга бўлган мулкий ҳуқуқлар бошқа шахсларга ўтганда ҳам ҳуқуқий ворисликнинг қонунийлиги айнан шу бошланғич идентификация орқали аниқланади. Шу маънода муаллифлик ҳуқуқи ва муаллиф номи ҳуқуқи мулкий ҳуқуқларнинг кейинги ҳаракати учун ҳуқуқий бошланғич нуқта вазифасини бажаради[5].

Профессор В.В. Ровний ҳам шахсий номулкий ҳуқуқлар билан интеллектуал мулкнинг иқтисодий муомаласи ўртасидаги узвий боғлиқликка алоҳида эътибор қаратади. Унинг фикрича, мутлақ ҳуқуқларнинг фуқаролик муомаласида эркин ҳаракатланиши айнан муаллифнинг ажралмас шахсий ҳуқуқлари билан таъминланади. Муаллифлик ҳуқуқи мутлақ шахсий ҳуқуқ сифатида бегоналаштирилмайди, аммо айнан шу ҳуқуқ мулкий ҳуқуқларнинг юзага келиши ва кейинги муомаласининг ҳуқуқий асосини ташкил этади. Шу боис шахсий номулкий муносабатлар фуқаролик ҳуқуқи предметида мулкий муносабатлар билан узвий боғлиқ бўлган, ўзига хос «оралиқ» ҳуқуқий институт сифатида намоён бўлади[6].

Шундай қилиб, муаллифлик ҳуқуқида икки босқичли идентификация модели шаклланади. Биринчи босқичда муаллиф шахси идентификация қилинади, иккинчи босқичда эса айнан шу шахс орқали интеллектуал мулк объекти ҳуқуқий

[4] Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. М., 1991. С. 28–29.
[5] Дозорцев В.А. Понятие исключительного права // Юридический мир. 2000. № 4. С. 7.
[6] Ровный В.В. Предмет гражданского права в Гражданском кодексе Российской Федерации / Граж данское право в системе права. Материалы международной научно-практической конференции (в рам ках ежегодных цивилистических чтений). Алматы, 2007. С. 59.

жиҳатдан индивидуаллаштирилади. Мазкур ёндашув бир вақтнинг ўзида муаллиф, ҳуқуқ эгаси, тижорат фойдаланувчиси ҳамда истеъмолчилар манфаатлари ўртасидаги мувозанатни таъминлашга хизмат қилади. Бу айниқса рақамли муҳитда долзарб аҳамият касб этади, чунки рақамли технологиялар шароитида муаллиф билан унинг асари ўртасидаги табиий боғлиқлик сезиларли даражада сусаяди. Шу билан бирга, айнан ушбу икки босқичли идентификация механизми шахсий номулкий ҳуқуқларнинг фуқаролик муомаласига таъсирини билвосита намоён қилади ва турли давлатларда ушбу институтни ҳуқуқий тартибга солиш моделларининг фарқланишига сабаб бўлган.

Шахсий номулкий ҳуқуқларнинг аҳамияти муаллифлик ҳуқуқининг бутун ривожланиш тарихи давомида эътироф этиб келинган. Муаллифлик тушунчаси (мустақил ҳуқуқ сифатида эмас, балки ҳуқуқий категория сифатида) жамият тараққиётининг нисбатан илк босқичларидаёқ шаклланган[11]. Бироқ турли мамлакатларда мазкур муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос моделлари вужудга келган бўлиб, уларнинг танланиши, асосан, муайян давлатнинг тарихий ва маданий ривожланиш хусусиятлари билан белгиланган. Шу боис хорижий ҳуқуқий тажрибани миллий қонунчиликка имплементация қилишда унинг шаклланиш тарихи ва ҳуқуқий анъаналари инобатга олиниши лозим.

Континентал ҳуқуқ тизимида муаллиф ҳақидаги яхлит назария нисбатан кеч шаклланган. XVIII аср бошларида «муаллиф» тушунчаси икки хил ёндашувни бир томондан ҳунарманд, иккинчи томондан эса илҳомланган ижодкор ҳақидаги тасаввурларни қамраб олган бўлса, XVIII аср охирига келиб айнан иккинчи

ёндашув мустақил концепция сифатида шаклланиб, кейинчалик роман-герман ҳуқуқ тизимида устувор ўрин эгаллади[7].

Бироқ мазкур романтик концепция муаллифнинг шахси билан асар ўртасидаги ажралмас ҳуқуқий алоқани устувор деб ҳисоблагани ҳолда, бозор муносабатлари ва тадбиркорлик эҳтиёжлари билан ҳар доим ҳам мувофиқ келавермайди. Шу сабабли шахсий номулкий ҳуқуқлар анъанавий фуқаролик ҳуқуқидаги мулкий муносабатлар моделига тўлиқ мос келмайдиган ҳуқуқий институт сифатида баҳоланади[13].

Шу муносабат билан роман-герман ҳуқуқ тизимида шахсий номулкий ҳуқуқлар, аввало, муаллиф шахсини муҳофаза қилиш воситаси сифатида қабул қилиниб, уларга ҳар қандай тажовузга нисбатан қатъий ёндашув шаклланган. Шу билан бирга, замонавий рақамли иқтисодиёт шароитида мазкур ҳуқуқларга нисбатан муайян истисноларни назарда тутиш тенденцияси ҳам кузатилмоқда.

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида эса вазият бошқача бўлиб, муаллифлик ҳуқуқи назарияси романтизм ғоялари шаклланишидан аввал юзага келгани сабабли, муаллифнинг шахсий ҳуқуқларини алоҳида муҳофаза қилиш ғояси кенг ривожланмаган. Профессор В. Корниш таъкидлаганидек, англо-америка ҳуқуқий анъанаси муаллифларга махсус ҳуқуқий муҳофаза бериш ғоясига нисбатан эҳтиёткор муносабатда бўлган[8].

Шу билан бирга, Англияда муаллифлик ҳуқуқи тарихи ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, у дастлаб нашриётлар ўртасидаги иқтисодий манфаатлар тўқнашуви натижасида шаклланган. Шу сабабли муаллифлик ҳуқуқи, энг аввало, асарларнинг иқтисодий муомаласини ташкил этиш воситаси сифатида

[7] Woodmansee M. The Genius and the Copyright: Economic and Legal Conditions of the Emergence of the “Author” // Eighteenth Century Studies. 1984. Vol. 17. P. 426–427.
[8] Cornish C. (1996) Intellectual Property. London: Sweet and Maxwell, 722 p.

ривожланган. Континентал ҳуқуқ тизимидан фарқли равишда, мазкур моделда асосий эътибор муаллифнинг ижодий фаолиятини рағбатлантиришга эмас, балки яратилган асарларни имкони қадар кенг тарқатиш ва улардан самарали иқтисодий фойдаланишга қаратилган. Мазкур ёндашув вақт ўтиши билан англо-саксон ҳуқуқ тизимининг фундаментал хусусиятларидан бирига айланиб, бугунги кунгача ўз аҳамиятини сақлаб келмоқда. Шу боис ушбу ҳуқуқий анъанани тубдан ўзгартириш бутун ҳуқуқ тизимини қайта шакллантиришни талаб қилади.

Бундай ҳуқуқий ёндашув шароитида шахсий номулкий ҳуқуқлар айрим ҳолларда интеллектуал мулк объектларидан эркин ва самарали иқтисодий фойдаланишга тўсқинлик қилувчи институт сифатида баҳоланади. Шу билан бирга, муаллифнинг шахсий манфаатлари мутлақо инкор этилмайди, балки уларни ҳимоя қилиш бошқа ҳуқуқий воситалар орқали таъминланиши мумкинлиги эътироф этилади. Англо-америка ҳуқуқ назариясида ижтимоий манфаатлар ҳам муҳим аҳамият касб этади, бироқ улар алоҳида муаллиф шахсининг манфаатларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан эмас, балки муайян қонунчилик ечимининг бутун жамият учун қандай ижтимоий ва иқтисодий натижалар келтириб чиқариши нуқтаи назаридан баҳоланади. Шу муносабат билан инглиз олимлари таъкидлаганидек, замонавий муаллифлик ҳуқуқи қонунчилигининг ривожланишида англо-америка ҳуқуқ тизимида иқтисодий ва ижтимоий омиллар ҳал қилувчи аҳамият касб этса, континентал Европа давлатларида табиий ҳуқуқ ғоялари ҳамда муаллиф шахсини муҳофаза қилиш устувор аҳамиятга эга ҳисобланади.

Натижада англо-саксон ҳуқуқ анъанасида асар, биринчи навбатда, эркин иқтисодий муомала объекти сифатида қаралади. Ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқи асосан мазкур объектга эгалик қилувчи шахс ёки

компаниянинг иқтисодий манфаатлари билан белгиланади. Табиийки, бундай ёндашувда муаллифнинг шахсий номулкий ҳуқуқлари муаллифлик ҳуқуқининг асосий иқтисодий функцияси билан маълум даражада қарама-қаршиликка киришади. Шу сабабли узоқ вақт давомида ушбу ҳуқуқларга алоҳида ҳуқуқий муҳофаза бериш англо-саксон ҳуқуқ тизими учун хос хусусият ҳисобланмаган.

Бироқ XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб англо-саксон ҳуқуқ тизимида ҳам шахсий номулкий ҳуқуқларга нисбатан муносабат сезиларли даражада ўзгара бошлади. Бунинг асосий сабабларидан бири қонунчиликни континентал Европа давлатлари ҳуқуқи билан уйғунлаштириш зарурати бўлса, иккинчиси шахсий номулкий ҳуқуқларнинг фақат романтик назария эмас, балки замонавий иқтисодиёт ва ахборот жамияти учун ҳам муҳим аҳамият касб этишини англаш билан боғлиқдир. Айниқса, рақамли технологияларнинг кенг жорий этилиши мазкур жараённи янада тезлаштирди. Чунки рақамли муҳитда асарлардан глобал миқёсда фойдаланиш имконияти кенгайди, шу билан бирга уларни аниқ идентификация қилиш, муаллиф билан боғлаш ва ҳуқуқ эгасини белгилашга хизмат қилувчи ҳуқуқий механизмларга бўлган эҳтиёж ҳам ортиб борди. Ахборот жамияти шароитида шахсий номулкий ҳуқуқлар энди фақат муаллифнинг шахсий манфаатларини ҳимоя қилиш воситаси эмас, балки глобал рақамли муҳитда интеллектуал мулк объектларининг ҳуқуқий муомаласини таъминловчи муҳим ҳуқуқий институт сифатида ҳам намоён бўлмоқда[9].

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Cornish C. (1996) Intellectual Property. London: Sweet and Maxwell, 722 p.

[9] Holderness M. (1998) Moral Rights and Authors’ Rights: The Keys to the Information Age. The Journal of Information Law and Technology, no 1. Available at: https://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/jilt/1998_1/holderness/ (accessed: 9.10.2016)

2. Дозорцев В.А. Понятие исключительного права // Юридический мир. 2000. № 4. С. 4–9.

3. Хабибулин А.Г.. Рахимов Р.А. Государственная идентичность как элемент правового статуса личности // Государство и право. 2000. № 5. С. 5–11.

4. Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. М., 1991. С. 28–29.

5. Дозорцев В.А. Понятие исключительного права // Юридический мир. 2000. № 4. С. 7.

6. Ровный В.В. Предмет гражданского права в Гражданском кодексе Российской Федерации / Граж данское право в системе права. Материалы международной научно-практической конференции (в рам ках ежегодных цивилистических чтений). Алматы, 2007. С. 59.

7. Woodmansee M. The Genius and the Copyright: Economic and Legal Conditions of the Emergence of the “Author” // Eighteenth Century Studies. 1984. Vol. 17. P. 426–427.

8. Cornish C. (1996) Intellectual Property. London: Sweet and Maxwell, 722 p.

9. Holderness M. (1998) Moral Rights and Authors’ Rights: The Keys to the Information Age. The Journal of Information Law and Technology, no 1. Available at: https://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/ jilt/1998_1/holderness/ (accessed: 9.10.2016)

CIVIL LAW FOUNDATIONS FOR THE JOINT EXERCISE OF EXCLUSIVE RIGHTS (ON THE EXAMPLE OF TRADEMARKS)

Kamoljon Khimmat Ugli Rakhmatov
Independent Researcher (PhD)

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the civil law foundations for the joint exercise of exclusive rights, using trademarks as an example. In particular, it examines the legal nature, civil law regime, and legal significance of trademark coexistence agreements. Based on the legislation and judicial practice of the United States, the European Union, Germany, the United Kingdom, and China, the study comparatively analyzes the application of this legal institution, the mutual rights and obligations of trademark owners, and the legal approaches aimed at protecting consumers from confusion, ensuring fair competition, and safeguarding public interests. Furthermore, the article substantiates the legal basis for introducing trademark coexistence agreements into the legislation of the Republic of Uzbekistan, explores the legal mechanism governing their implementation, and presents scientific proposals and recommendations for further improvement of this legal institution.

Keywords

exclusive rights, intellectual property, trademark, trademark coexistence, coexistence agreement, consent of the right holder, protection of consumers from confusion, fair competition, legal regime, civil law relations, comparative legal analysis, intellectual property law.

МУТЛАҚ ҲУҚУҚЛАРНИ БИРГАЛИКДА АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ (ТОВАР БЕЛГИЛАРИ МИСОЛИДА)

Мустақил изланувчи (PhD)
РАХМАТОВ КАМОЛЖОН ХИММАТ ЎҒЛИ

Аннотация. Мақолада мутлақ ҳуқуқларни биргаликда амалга оширишнинг фуқаролик-ҳуқуқий асослари товар белгилари мисолида комплекс таҳлил қилинган. Хусусан, товар белгисидан биргаликда фойдаланиш тўғрисидаги келишувларнинг (coexistence agreement) ҳуқуқий табиати, фуқаролик-ҳуқуқий режими ҳамда ҳуқуқий аҳамияти тадқиқ этилган. АҚШ, Европа Иттифоқи, Германия, Буюк Британия ва Хитой қонунчилиги ҳамда суд амалиёти асосида мазкур институтнинг қўлланилиш хусусиятлари, ҳуқуқ эгаларининг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари, истеъмолчиларни чалкашликдан ҳимоя қилиш, инсофли рақобатни таъминлаш ва жамоат манфаатларини муҳофаза қилиш билан боғлиқ ҳуқуқий ёндашувлар қиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан таҳлил қилинган. Шунингдек, товар белгисидан биргаликда фойдаланиш тўғрисидаги келишувларни Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига жорий этишнинг ҳуқуқий асослари, унинг ҳуқуқий механизми ҳамда мазкур институтни такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: мутлақ ҳуқуқ, интеллектуал мулк, товар белгиси, товар белгисидан биргаликда фойдаланиш, coexistence agreement, ҳуқуқ эгасининг розилиги, истеъмолчиларни чалкашликдан ҳимоя қилиш, инсофли рақобат, ҳуқуқий режим, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар, қиёсий-ҳуқуқий таҳлил, интеллектуал мулк ҳуқуқи.

Интеллектуал мулк ҳуқуқининг ривожланиши, рақамли иқтисодиётнинг кенгайиши ҳамда бозор муносабатларининг глобаллашуви мутлақ ҳуқуқларни амалга оширишнинг анъанавий моделларини қайта кўриб чиқиш заруратини юзага келтирмоқда. Агар илгари мутлақ ҳуқуқлар, хусусан товар белгисига бўлган

ҳуқуқ, фақат битта ҳуқуқ эгаси томонидан мустақил ва эксклюзив тарзда амалга ошириладиган ҳуқуқ сифатида талқин қилинган бўлса, бугунги кунда халқаро савдо муносабатлари, трансмиллий корпорациялар фаолияти, корпоратив қайта ташкил этиш жараёнлари, франчайзинг, лицензиялаш ҳамда қўшма инвестиция лойиҳаларининг кенгайиши натижасида мазкур ҳуқуқларни биргаликда амалга оширишга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда.

Фуқаролик ҳуқуқи назариясида мутлақ ҳуқуқлар ўз эгасига ҳуқуқ объектидан мустақил фойдаланиш ва учинчи шахслардан ушбу ҳуқуққа аралашмасликни талаб қилиш имкониятини берувчи мутлақ ҳуқуқий ҳукмронлик сифатида баҳоланади. Шу боис мутлақ ҳуқуқларни бир неча шахс томонидан биргаликда амалга ошириш масаласи классик ҳуқуқ назарияси нуқтаи назаридан муайян назарий баҳсларни келтириб чиқаради. Бироқ амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, айрим ҳолларда ҳуқуқ эгаларининг ўзаро келишуви асосида мутлақ ҳуқуқларни чекланган доирада биргаликда амалга ошириш нафақат хусусий манфаатларга, балки фуқаролик муомаласи барқарорлиги, иқтисодий муносабатларнинг узлуксизлиги ва рақобат муҳитининг ривожланишига ҳам хизмат қилади.

Мазкур масала интеллектуал мулк объектлари ичида энг кўп товар белгилари соҳасида намоён бўлади. Амалда бир хил ёки ўхшаш товар белгиларидан бир вақтнинг ўзида турли ҳуқуқ эгалари томонидан фойдаланиш эҳтиёжи корпоратив қайта ташкил этиш, бизнесни бўлиш, мерос ҳуқуқи, лицензия муносабатлари, франчайзинг, қўшма корхоналар ҳамда халқаро тижорат муносабатлари натижасида юзага келади. Бундай муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг энг самарали воситаларидан бири сифатида товар белгисидан биргаликда фойдаланиш тўғрисидаги келишувлар (coexistence agreement) шаклланган.

Хорижий давлатлар амалиёти шуни кўрсатадики, бундай келишувлар АҚШ, Европа Иттифоқи, Германия, Буюк Британия, Франция, Хитой ва бошқа мамлакатларда интеллектуал мулк муносабатларининг муҳим ҳуқуқий инструменти сифатида эътироф этилади. Бироқ мазкур келишувларнинг ҳуқуқий кучи ҳуқуқ эгаларининг ўзаро розилиги билангина белгиланмайди. Судлар ва патент идоралари уларни баҳолашда истеъмолчиларни чалкашликдан ҳимоя қилиш, инсофли рақобатни таъминлаш, бозорда монополлашувнинг олдини олиш ҳамда жамоат манфаатларини муҳофаза қилиш каби омилларни устувор мезон сифатида қўллайди.

Ўзбекистон қонунчилигида товар белгисидан биргаликда фойдаланиш муносабатларини тартибга солувчи махсус ҳуқуқий механизм мавжуд эмас. Шу билан бирга, амалдаги фуқаролик ва интеллектуал мулк қонунчилигида ҳуқуқ эгасининг розилиги, шартнома эркинлиги ҳамда мутлақ ҳуқуқларни амалга ошириш чегараларига оид қоидалар мазкур институтни миллий ҳуқуқ тизимига имплементация қилиш учун муайян ҳуқуқий асосларни яратади. Бироқ товар белгисидан биргаликда фойдаланишнинг ҳуқуқий табиати, унинг фуқаролик-ҳуқуқий режими, ҳуқуқ эгаларининг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари, истеъмолчилар ҳуқуқларини муҳофаза қилиш кафолатлари ҳамда рақобат қонунчилиги билан ўзаро боғлиқ масалалар миллий ҳуқуқшуносликда ҳануз етарли даражада комплекс тадқиқ этилмаган.

АҚШда товар белгисидан биргаликда фойдаланиш тўғрисидаги битимлар қонунан мумкин, аммо улар фақат хусусий келишув сифатида эмас, балки жамият манфаатлари ва истеъмолчиларни чалкашликдан ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан баҳоланади. Судлар бундай битимларнинг ҳуқуқий кучини баҳолар экан,

истеъмолчида товар келиб чиқиши, ишлаб чиқарувчи ёки хизмат кўрсатувчи тўғрисида адашиш эҳтимоли бор-йўқлигини асосий мезон сифатида олади[1].

“Times Mirror Magazines Inc. v. Field & Stream Licenses Co.” Низоли иши[2] мисолида, суд битимни бекор қилишдан бош тортган, чунки тарафлар ўртасидаги келишув натижасидаги чалкашлик истеъмолчилар учун зарарли оқибатларга олиб келмайди ва жамият манфаатларига зид эмас, деб топилган. Бундан хулоса қилинадики, **АҚШ судлари фақатгина субъектив “чалкашлик эҳтимоли” асосида эмас, балки бу ҳолат жамият манфаатларини реал равишда бузадими-йўқми** деган мезонга кўра қарор чиқаради.

Шунингдек, **“Ron Cauldwell Jewelry, Inc. v. Clothestime Clothes, Inc.”** ишида ҳам суд “Eye Candy” товар белгисининг икки томонлама фойдаланишини истеъмолчи манфаатлари нуқтаи назаридан хавфли деб ҳисобламайди ва шартномавий эркинликка устувор аҳамият беради. Суд бу ерда хусусий ҳуқуқ муносабатларига учинчи шахсларнинг асоссиз аралашувига чеклов қўйиш зарурлигини таъкидлайди[3]. Бироқ, айрим ҳолатларда суд жамият саломатлигига бевосита таъсир кўрсатувчи товарлар (масалан, дори воситалари) бўйича эҳтиёткор ёндашувни қўллайди. **“Merrell Dow Inc. v. Allergan Inc.”** ишида суд ўхшаш товар белгилари остида дори воситаларини ишлаб чиқариш истеъмолчиларда жиддий чалкашликка ва саломатликка зарарга сабаб бўлиши мумкинлиги сабабли шартномани бекор қилади.

[1] Spencer T. Wiles. The TTAB Shold Drink a Beer and Relax: Implications for Trademark Consent Agreements in the Craft Brewing Industry After In re Bay State Brewing Company, Inc. – P. 130

[2] Times Mirror Magazines Inc. v. Fiels & Stream Licenses Co. 103 F. Supp. 2d 711 (S.D.N.Y. 2000), aff’d, 294 F.3d 383 (2d. Cir. 2002). URL: https://caselaw.findlaw.com/us-2nd-circuit/1372486.html

[3] https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/948/1050/2098685/

Патент идораси ҳам ушбу нуқтаи назарга қўшилади. **“In re Bay State Brewing Company, Inc.”** иши[4]да “Time Traveler” ва “Time Traveler Blonde” белгиларининг ўзаро келишуви мавжуд бўлган бўлса-да, чалкашлик хавфи етарлича бартараф этилмагани сабабли рўйхатдан ўтказиш рад этилган.

Адвокат Спенсер Уилемс таъкидлаганидек, **АҚШ суд амалиётида тарафларнинг шартномавий эркинлиги тан олинади**, бироқ бу эркинлик истеъмолчи манфаатларига зид бўлмаслиги лозим[5]. Агар битим истеъмолчиларда чалкашликка олиб келса ва жамият манфаатларига зарар етказса, у ҳолда шартнома ёки унинг айрим қисмлари ҳуқуқий кучга эга деб топилмаслиги мумкин.

Шундай қилиб, АҚШ амалиётида товар белгисидан биргаликда фойдаланиш тўғрисидаги шартномалар:

шартномавий эркинлик принципига асосланади;

истеъмолчида чалкашлик юзага келиши эҳтимолига оид объектив баҳолаш мезонларига боғлиқ тарзда юридик кучга эга бўлади;

соғлиқ ва хавфсизлик каби жамият манфаатлари зид бўлган ҳолларда қонуний асос сифатида тан олинмаслиги мумкин.

Европа Иттифоқида товар белгисидан биргаликда фойдаланиш тўғрисидаги келишувнинг ҳуқуқий табиати ва унга нисбатан ёндашувлар, истеъмолчи манфаатлари ва рақобат муҳити билан чамбарчас боғлиқдир. Гарчи мазкур институт ЕИ қонунчилигида мустақил институт сифатида тўғридан-тўғри тартибга солинмаган бўлса-да, унга доир асосий ёндашувлар **2015/2436-**

[4] 2 In re Bay State Brewing Company, Inc. Trademark Trial and Appeal Board. URL: http://brandaide.com/wp-content/ uploads/2016/03/Time-Traveler-TTAB-case.pdf

[5] Spencer T. Wiles. The TTAB Shold Drink a Beer and Relax: Implications for Trademark Consent Agreements in the Craft Brewing Industry After In re Bay State Brewing Company, Inc. – P. 133.

сонли Товар белгилари тўғрисидаги Директива ва Европа суд амалиёти орқали шаклланган.

Директиванинг 4-моддаси 5-қисмига мувофиқ, агар аввалдан рўйхатдан ўтказилган устувор товар белгиси эгаси ўз белгисига адаштириш даражасида ўхшаш белгининг бошқа шахс номига рўйхатдан ўтказилишига ёзма розилик билдирса, аъзо давлатлар бу ҳолатни товар белгисини рўйхатдан ўтказиш учун тўсиқ сифатида кўрмаслиги лозим. **Бу норманинг моҳияти шундаки: розилик орқали истисно ҳол сифатида ўхшаш белгиларнинг ҳуқуқий ҳимоясига йўл қўйилиши мумкин.** Бироқ бу ерда муҳим бир жиҳат бор — **ушбу розилик истеъмолчининг чалкашлигига сабаб бўлиши мумкин бўлган ҳолатларда**, у албатта чегараланиши, ёки мутлақ рад этилиши лозим. Европа суд амалиётида белгилар ўртасидаги ўхшашлик, **визуал, фонетик ва семантик** жиҳатлар, шунингдек, **бозордаги мавқе, обрў, истеъмолчилар сегменти** каби омиллар асосида баҳоланади (масалан, *Canon v. MGM* иши[6]).

Шу боис, амалиётда тарафлар ўртасида тузилаётган биргаликда фойдаланиш шартномаларида белгилар ўртасидаги фарқларни аниқлаш, фойдаланиш ҳудуди ва товар турларини чеклаш, маркетинг ва рекламада адашув эҳтимолини камайтириш каби механизмлар белгилаб қўйилади. **Бу нафақат истеъмолчини адаштиришнинг олдини олишга, балки инсофли рақобат муҳитини сақлашга ҳам хизмат қилади.**

Бундан ташқари, Европа давлатларида бундай келишувлар кўп ҳолларда **монополияга қарши қонунчилик** доирасида ҳам баҳоланади. Агар шартнома муайян бозор сегментида рақобатни чекласа ёки устувор субъектнинг монопол

[6] https://iprgezgini.org/tag/canon-v-mgm-c-3997/

мавқеини мустаҳкамлашга хизмат қилса, у ҳолда бундай келишув жамоат манфаатларига зид деб топилиши мумкин.

Европа Иттифоқи судлари амалиётида ҳам ушбу масалада мураккаб ёндашувлар кузатилади. **АҚШдан фарқли равишда, ЕИ судлари жамият манфаатлари ва истеъмолчиларнинг ҳуқуқий кафолатларини биринчи ўринга қўяди.** Биргаликда фойдаланиш шартномаси истеъмолчида чалкашлик туғдирса, унинг мавжудлигига қарамай, салоҳиятли рўйхатдан ўтказиш ёки ҳуқуқий муҳофаза рад этилиши мумкин.

Хусусан, *In re Bay State Brewing Company* ишида Европа суди “Time Traveler” ва “Time Traveler Blonde” товар белгилари ўртасида чалкашлик хавфи юқори эканлигини инобатга олиб, ҳар икки томон ўзаро шартнома тузган бўлса ҳам, чалкашликни истисно қилувчи қоидалар мавжуд эмаслиги сабабли, кейинги белгини рўйхатдан ўтказишни рад этган.

Шу билан бирга, **Европа қонунчилик ва амалиётида мазкур шартномалар истеъмолчини ҳимоя қилиш, рақобатни таъминлаш ва ҳуқуқий аниқликни кафолатлаш мақсадларида ишлатилади.** Улар орқали ҳуқуқ эгаси ўзига мансуб белгини ҳосила фойдаланувчига чекланган доирада бериш орқали, кейинчалик ҳуқуқбузарлик даъвосини билдириш имкониятини чеклайди. Шу боис, бундай битимлар ҳуқуқий барқарорлик кафолатини ҳам тақдим этади.

Германия ва Европа Иттифоқи амалиётида товар белгисидан биргаликда фойдаланиш шартномаларининг ҳуқуқий моҳияти, уларнинг рақобат қонунчилигига таъсири ва ҳуқуқий баҳоланиш мезонлари ўзаро боғлиқ ҳолда тизимли равишда шаклланган.

Аввало, **Германия товар белгилари қонунчилиги**да бундай битимлар “ҳуқуқни чеклаш шартномаси” (Beschränkungsvertrag) сифатида эътироф этилади. Бу турдаги келишувлар товар белгисининг эгаси томонидан бошқа шахсга нисбатан ўз ҳуқуқини тўлиқ амалга оширишдан маълум маънода воз кечишини билдиради. Қонунчилик нуқтаи назаридан, бундай шартномалар мажбурият ҳуқуқи асосида амалга оширилади ва, аксарият ҳолларда, **фаол ҳуқуқ бериш эмас, балки фаол ҳуқуқни чеклаш хусусиятига эга бўлади**.

Шу билан бирга, **Германия судлари ва Европа Комиссияси** товар белгисидан биргаликда фойдаланиш тўғрисидаги келишувларнинг мазмунини чуқур таҳлил қилади. Агар бундай келишув:

ўхшаш товар белгиларини рўйхатдан ўтказишга қарши чиқмаслик,

ёки уларга эътироз билдирмаслик шартларини ўз ичига олса,

ҳамда бозорни бўлиб олиш, рақобатчиларни бозордан чиқариш каби мақсадларга қаратилган бўлса,

у ҳолда бу битим **инсофсиз рақобатни шакллантирувчи ёки монопол ҳолатни мустаҳкамловчи ҳаракат сифатида** баҳоланиши мумкин.

Бу ҳолатни яққол тасвирловчи мисол сифатида **“Toltecs v. Dorcet” (Segers ва BAT)** иши[7] хизмат қилади. Мазкур ишда шартномада “BAT” компанияси Германия ҳудудида тамаки маҳсулотларини сотиш ҳуқуқини ўзининг фойдасига чеклаб, рақобатчини бозордан чиқаришга ҳаракат қилган. **Европа Комиссияси** ушбу шартноманинг **монополияга қарши қонунчиликни бузганини** қайд этиб,

[7] 82/897/EEC: Commission Decision of 15 December 1982 relating to a proceeding under Article 85 of the EEC Treaty (IV/C-30.128 - Toltecs-Dorcet). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31982 D0897

уни ҳимоя қилинадиган ҳуқуқий восита эмас, балки рақобатни сунъий чеклашга қаратилган механизм сифатида баҳолаган[8].

“BAT”нинг бу қарорга қарши Европанинг суд органларига мурожаатида эса **Европа Иттифоқи суди** битимнинг моҳияти ва мақсадларини баҳолайди. Суд, агар шартномада:

товар белгиларининг адаштириш эҳтимоли бартараф этилган бўлса,

ҳамкорлик ҳуқуқий аниқлик ва келишмовчиликларни олдини олишга хизмат қилса,

ва шартнома бозор рақобатига чеклов қўймаса,

у ҳолда **шартнома ўз-ўзидан ҳақиқий ва амалга оширилиши мумкин** деган хулосага келади.

Бу ҳолат Германияда ва ЕИда амал қилаётган тамойилни аниқ кўрсатади: **истеъмолчининг адашишини бартараф этиш, рақобатни чекламаслик ва ҳуқуқни мақсадга мувофиқ тартибга солиш** – товар белгисидан биргаликда фойдаланиш тўғрисидаги шартномаларнинг асосий баҳолаш мезони ҳисобланади.

Ўзбекистон қонунчилигида ушбу мезонлар ҳали тўлиқ шаклланмаган бўлсада, мазкур халқаро амалиётлар орқали **Ўзбекистонда ҳам фуқаролик муомаласида бундай шартномаларнинг ҳуқуқий табиати, мақоми ва таъсир доираси аниқ тартибга солиниши зарур**. Бу истеъмолчилар ҳуқуқлари, бозор барқарорлиги ва рақобатнинг соғлом муҳитини таъминлашга хизмат қилади.

Буюк Британияда товар белгисидан биргаликда фойдаланиш масалалари 1994 йилда қабул қилинган “Товар белгилари тўғрисида”ги Қонун (Trade Marks Act 1994) билан тартибга солинади. Ушбу қонуннинг 23-моддаси бир хил ёки ўхшаш товар белгисига нисбатан икки ва ундан ортиқ шахсларнинг ҳуқуқий

[8] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61983CJ0035&from=EN

иштирокига оид ҳуқуқий режимни белгилаб беради. Аввало, модданинг 1-қисмига мувофиқ, агар товар белгиси икки ёки ундан ортиқ шахсга умумий тарзда тегишли бўлса, ҳар бир ҳуқуқ эгаси ўзаро тузилган шартнома асосида ушбу белгидан мустақил равишда фойдаланиш, уни иқтисодий фаолиятда қўллаш ва даромад олиш ҳуқуқига эга бўлади. Бу қоида мулк ҳуқуқининг мустақиллигини таъминлашга ва шерикларнинг хўжалик эркинлигини кафолатлашга қаратилгандир. Модданинг 3-қисмида эса, ҳар бир шерик ўз улуши доирасида бошқа шериклардан олдиндан розилик олмасдан товар белгисидан фойдаланиши мумкинлиги белгиланган. Бу ҳолат амалда биргаликда мулкка эгалик қилиш институтига хос бўлган “мустақил фойдаланиш” ҳуқуқининг намоён бўлиши ҳисобланади.

Шу билан бирга, 4-қисм (a)-(b) бандларида ушбу мустақиллик ҳуқуқининг чекланиши назарда тутилган. Яъни:

Ҳар бир шерик, бошқа шерикларнинг ёзма розилигисиз товар белгиси бўйича лицензия бериш;

Ўз улушини ёки унга доир ҳуқуқларни учинчи шахсга ўтказиш (сотиш, ҳадя қилиш ва ҳоказо) ҳуқуқига эга эмас.

Агар бу талаблар бузилса, бошқа шериклар ушбу ҳуқуқбузарликка қарши суд тартибида даъво киритиш ҳуқуқига эга бўладилар. Бу норма, мулкдорлар ўртасида ўзаро ишонч ва ҳуқуқий барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Модданинг 5 ва 6-қисмларида эса судда даъво ишлари кўрилишида шериклар иштирокини таъминлашга оид тартиб ва чекловлар белгиланган бўлиб, бунда:

Ҳар қандай суд ишида барча шериклар томон сифатида иштирок эттирилиши шартлиги;

Суд қарорлари барча ҳуқуқ эгаларининг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда чиқарилиши лозимлиги қайд этилган.

Умуман олганда, Trade Marks Act 1994'нинг 23-моддаси товар белгисининг бир неча шахс томонидан биргаликда эгалик қилиниши шароитида ҳуқуқлар ва мажбуриятларни аниқ ва мувозанатли тарзда тартибга солади. Қонун хусусий мулкка дахлдор муносабатларда шерикларнинг ҳуқуқий манфаатларини ўзаро муҳофаза қилишни мақсад қилади. Бу эса биргаликда мулкчиликнинг самарали фойдаланиш механизмларидан бири ҳисобланади.

Буюк Британияда товар белгисидан биргаликда фойдаланиш шартлари амалиётда суд томонидан турлича ҳолатларда таҳлил қилинади. Бунинг яққол мисоли сифатида “Apple Corps Ltd. v. Apple Computer Inc.” иши[9] келтирилади. Мазкур низо товар белгисидан фойдаланиш ҳуқуқларининг соҳавий чегараларини белгилаш, шартнома асосида белгиланган мажбуриятларга риоя этилишини таъминлаш масалалари билан боғлиқдир.

1981 йилда томонлар ўртасида тузилган шартномага кўра, “Apple Corps” компанияси “Apple” товар белгисидан фақат мусиқий фаолият ва мусиқий маҳсулотлар ишлаб чиқариш соҳасида фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган, “Apple Computer” эса ушбу белгидан фақат электрон қурилмалар, компьютер технологиялари ва ахборот хизматлари соҳасида фойдаланиши мумкин эди. Мазкур шартнома икки компания фаолиятининг турлича бозор сегментларига тегишлилигини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаган эди.

Бироқ 2000-йиллар бошида “Apple Computer” компанияси “iPod” номли рақамли мусиқа плеери ҳамда “iTunes” рақамли мусиқа тарқатиш платформасини

[9] Apple Corps LTD v. Apple Computer Inc. [2004] EWHC 768 (Ch). URL: https://www.casemine.com/judgement/ uk/5a8ff7d860d03e7f57eb2726

ишлаб чиқара бошлади. Бу фаолият “Apple Corps” томонидан шартнома шартларини бузиш сифатида баҳоланди, чунки мазкур хизматлар ва қурилмалар мусиқий бозорга дахлдор бўлиб, “Apple Corps”нинг ҳимоя қилинган соҳага оид ҳуқуқларига тааллуқли деб ҳисобланди.

Суд мазкур ишни кўриб чиқар экан, 1981 йилда тузилган шартнома нормаларига таянди ва томонлар ўртасида белгиланган соҳавий чегараларга риоя этилишининг муҳимлигини таъкидлади. Суднинг фикрича, ҳар икки тараф ўз фаолияти доирасида қолиши лозим ва уларнинг ҳаракатлари иккинчи томоннинг соҳасига бевосита аралашмаслиги керак.

Шу билан бирга, суд “Apple Computer” томонидан рақамли мусиқа тарқатиш хизмати яратилган бўлса-да, ушбу компания бевосита мусиқий контентни ишлаб чиқармаганини ва асосий фаолияти аппарат ва дастурий таъминот соҳаси билан боғлиқлигини инобатга олди. Шу сабабли, суд “Apple Computer” томонидан амалга оширилган фаолият шартнома шартларининг аниқ бузилиши деб топилмаслиги ҳақида хулоса берди.

Суд икки томонни шартнома шартларига қатъий риоя қилишга чақирар экан, келгусида ҳар қандай фаолиятнинг иккинчи томон бозор сегментига дахлдор бўлмаслиги кераклигини алоҳида таъкидлади. Мазкур қарорда суд товар белгисидан фойдаланишда соҳалар ўртасидаги ҳуқуқий чегараларни ҳимоя қилиш ва шартнома асосида белгиланган фаолият соҳаларини бузмаслик принципини илгари сурди[10].

Мазкур ишдан келиб чиқадиган хулоса шундан иборатки, Буюк Британия амалиёти товар белгисидан биргаликда фойдаланиш шартномасини юридик

[10] Hormby, Thomas (10 January 2007). "What's in a Name? Apple Corp vs. Apple Computer". Low End Mac. Archived from the original on 3 February 2007. Retrieved 1 March 2007. "History of Apple v Apple". BBC. 8 May 2006. Archived from the original on 7 February 2007. Retrieved 3 February 2007.

жиҳатдан амалга оширишда аниқ ва муфассал шартларни белгиланишини талаб этади. Бунда товар турлари, фаолият соҳалари, технологиялар ва бозордаги мавқеи каби омиллар ҳисобга олинади. Агар шартномада аниқ чекловлар белгиланмаган бўлса ва бу ҳолат истеъмолчиларни адаштиришга ёки бозорда инсофсиз рақобат муҳитини юзага келтиришга олиб келса, суд бундай битимни бекор қилиши ёки қайта кўриб чиқиш ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

Шунингдек, Буюк Британия амалиётида товар белгисидан биргаликда фойдаланиш муносабатлари қонуний, аммо чегараланган ва шаффоф шартларда амалга оширилиши лозимлиги, ҳар бир ҳуқуқ эгаси бошқа иштирокчиларнинг манфаатларини ҳам ҳисобга олиши зарурлиги алоҳида таъкидланган. Бу эса ҳуқуқий барқарорликни таъминлаш ва бозорда истеъмолчилар манфаатларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эгадир.

Хитой Халқ Республикасида товар белгисидан биргаликда фойдаланишга оид махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд эмас. Шу билан бирга, амалдаги қонунчилик бундай келишувларни қонуний деб тан олмайди, деб қатъий баёнот ҳам бермайди. Яъни, бу турдаги шартномаларнинг ҳуқуқий моҳияти Хитойда тўлиқ ва аниқ тартибга солинмаган бўлса-да, улар шартнома эркинлиги принципи асосида тузилиши мумкин.

Хитой Товар белгилари тўғрисидаги Қонунининг 4-моддасига мувофиқ, товар белгисининг маълум турдаги товарларга нисбатан фойдаланиш ҳуқуқи фақат битта ҳуқуқ субъектнинг номига рўйхатдан ўтказилиши мумкин[11]. Шунингдек, бир хил ёки адаштириш даражасида ўхшаш товар белгилари бир вақтнинг ўзида рўйхатдан ўтказилишига йўл қўйилмайди. Бу норма

[11] Shambaugh D. US-China rivalry in Southeast Asia: power shift or competitive coexistence? //International Security. – 2018. – Т. 42. – № 4. – P. 85-127.

истеъмолчиларни чалкашликдан муҳофаза қилиш ва бозорда алдамчи аломатларнинг олдини олишга қаратилган.

Шу билан бирга, мазкур модда товар белгисининг икки ва ундан ортиқ шахслар томонидан шартнома асосида биргаликда фойдаланишини аниқ тақиқламайди. Амалиётда бундай битимлар хусусий мулк ҳуқуқи ва шартнома эркинлиги принциплари доирасида амалга оширилиши мумкин бўлиб, уларнинг ҳуқуқий мақомига нисбатан ҳуқуқшуносликда бир неча қарама-қарши ёндашувлар мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Spencer T. Wiles. The TTAB Shold Drink a Beer and Relax: Implications for Trademark Consent Agreements in the Craft Brewing Industry After In re Bay State Brewing Company, Inc. – P. 130
2. Times Mirror Magazines Inc. v. Fiels & Stream Licenses Co. 103 F. Supp. 2d 711 (S.D.N.Y. 2000), aff’d, 294 F.3d 383 (2d. Cir. 2002). URL: https://caselaw.findlaw.com/us-2nd-circuit/1372486.html
3. https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/948/1050/2098685/
4. 2 In re Bay State Brewing Company, Inc. Trademark Trial and Appeal Board. URL: http://brandaide.com/wp-content/ uploads/2016/03/Time-Traveler-TTAB-case.pdf
5. Spencer T. Wiles. The TTAB Shold Drink a Beer and Relax: Implications for Trademark Consent Agreements in the Craft Brewing Industry After In re Bay State Brewing Company, Inc. – P. 133.
6. https://iprgezgini.org/tag/canon-v-mgm-c-3997/

7. 82/897/EEC: Commission Decision of 15 December 1982 relating to a proceeding under Article 85 of the EEC Treaty (IV/C-30.128 - Toltecs-Dorcet). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A

8. 31982 D0897

9. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61983CJ0035&from=EN

10. Apple Corps LTD v. Apple Computer Inc. [2004] EWHC 768 (Ch). URL: https://www.casemine.com/judgement/ uk/5a8ff7d860d03e7f57eb2726

11. Hormby, Thomas (10 January 2007). "What's in a Name? Apple Corp vs. Apple Computer". Low End Mac. Archived from the original on 3 February 2007. Retrieved 1 March 2007. "History of Apple v Apple". BBC. 8 May 2006. Archived from the original on 7 February 2007. Retrieved 3 February 2007.

12. Shambaugh D. US-China rivalry in Southeast Asia: power shift or competitive coexistence? //International Security. – 2018. – T. 42. – № 4. – P. 85-127.

WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP UNDER LABOUR MARKET TRANSFORMATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF CHINA AND UZBEKISTAN

Khasanova Shakhzoda Sarvar kizi

an Independent Researcher at the Department of «Labour Economics and Strategic Management» Tashkent Branch of the Plekhanov Russian University of Economics

sshakhzoda@yahoo.com **ORCID: 0009-0000-4452-0073**

Annotation

This article presents a comparative analysis of the development of women's entrepreneurship as an alternative mechanism for achieving gender equality under conditions of labour market transformation, using the experience of China and Uzbekistan as case studies. The aim of the study is to determine to what extent entrepreneurship can serve as an effective pathway for enhancing women's economic independence at a time when the gender gap in the traditional wage labour market persists in both countries.

Keywords

women's entrepreneurship, labour market transformation, gender equality, China, Uzbekistan, care economy, institutional support, Women Business and the Law

MEHNAT BOZORI TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA AYOLLAR TADBIRKORLIGI: XITOY VA O‘ZBEKISTON TAJRIBASINING QIYOSIY TAHLILI

Xasanova Shaxzoda Sarvar qizi

G.V. Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti Toshkent filiali «Mehnat iqtisodiyoti va strategik menejment» kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

sshakhzoda@yahoo.com **ORCID: 0009-0000-4452-0073**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ayollar tadbirkorligining rivojlanishi mehnat bozori transformatsiyasi sharoitida gender tengligiga erishishning muqobil mexanizmi sifatida Xitoy va O'zbekiston tajribasi misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi ikkala mamlakatda ham an'anaviy yollanma mehnat bozoridagi gender farq saqlanib qolayotgan bir paytda, tadbirkorlik ayollarning iqtisodiy mustaqilligini oshirishning qay darajada samarali yo'li bo'la olishini aniqlashdan iborat.

Kalit so‘zlar: ayollar tadbirkorligi, mehnat bozori transformatsiyasi, gender tengligi, Xitoy, O'zbekiston, parvarishlash iqtisodiyoti, institutsional qo'llab-quvvatlash, Women Business and the Law

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОПЫТА КИТАЯ И УЗБЕКИСТАНА: ЖЕНСКОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ РЫНКА ТРУДА

Хасанова Шахзода Сарвар кизи
самостоятельный соискатель кафедры «Экономика труда и стратегический менеджмент» Ташкентского филиала РЭУ им. Г.В. Плеханова.
sshakhzoda@yahoo.com **ORCID: 0009-0000-4452-0073**

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ развития женского предпринимательства как альтернативного механизма достижения гендерного равенства в условиях трансформации рынка труда на примере опыта Китая и Узбекистана. Цель исследования заключается в определении того, насколько предпринимательство может служить эффективным путём повышения экономической самостоятельности женщин в условиях, когда в обеих странах сохраняется гендерный разрыв на традиционном рынке наёмного труда.

Ключевые слова: женское предпринимательство, трансформация рынка труда, гендерное равенство, Китай, Узбекистан, экономика заботы, институциональная поддержка, Women Business and the Law

KIRISH

Hozirgi vaqtda mehnat bozori transformatsiyasi sharoitida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish orqali gender tengsizlikni qisqartirish masalasi eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Zamonaviy dunyoda raqamlashtirish, xizmat ko‘rsatish sohasining kengayishi va platforma iqtisodiyotining rivojlanishi ayollar uchun an’anaviy yollanma mehnatdan tashqari muqobil iqtisodiy faoliyat yo‘llarini ochib bermoqda. O‘zbekistonda so‘nggi besh yilda tadbirkor ayollar soni yetti barobar oshgan (2020 yilda 300 mingdan 2024 yilda 2,1 millionga), biroq bu o‘sish yollanma mehnat bozoridagi gender farqni avtomatik ravishda bartaraf etmayapti. Xitoy tajribasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlikning tez o‘sishi va yollanma mehnat bozoridagi barqaror tengsizlik parallel kechishi mumkin, shu bois tadbirkorlik gender tengsizlikka nisbatan qanday munosabatda ekanligini uni bartaraf etuvchi yechim sifatidami, yoki unga muqobil, qisman mustaqil yo‘l sifatidami aniqlash katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi Xitoy va O‘zbekiston misolida ayollar tadbirkorligining o‘sish dinamikasini yollanma mehnat bozoridagi gender farq bilan qiyoslash, ikkala mamlakatdagi institutsional qo‘llab-quvvatlash tizimlarini tahlil qilish va xalqaro ilg‘or tajriba asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot ob’yekti sifatida Xitoy va O‘zbekistonda mehnat bozori transformatsiyasi sharoitida ayollar tadbirkorligining rivojlanish jarayonlari, predmeti sifatida esa ayollar tadbirkorligi ko‘rsatkichlari, ularni qo‘llab-quvvatlovchi huquqiy-institutsional mexanizmlar va tadbirkor ayollar duch keladigan to‘siqlarning tarkibi olindi.

Xorijiy tadqiqotchilar Xitoyda ayollar tadbirkorligi va mehnat bozoridagi gender masalalarini turli qirralardan yoritishgan. Forbes jurnalida e’lon qilingan tadqiqotda xitoylik yetakchi investorlar orasida ayollar ulushi (26,7 foiz) AQShdagi shunga o‘xshash ko‘rsatkichdan (5,7–8,3 foiz) sezilarli yuqori ekanligi, shuningdek 2023 yilda dunyodagi o‘nta yetakchi ayol tadbirkordan yettitasi xitoylik bo‘lgani ko‘rsatilgan [Wu, 2025]. China Briefing tadqiqotida raqamli iqtisodiyot ayollar uchun 60 million yangi ish o‘rni yaratgani qayd etilgan [China Briefing, 2025]. Rossiyalik va xitoylik tadqiqotchilar Tsygankova I.V. va Xuan In hammuallifligidagi tadqiqotda Xitoy an’anaviy yollanma mehnat bozorida vaziyat sezilarli yomonlashgani ta’kidlanadi [Tsygankova, Xuan In, 2022].

Xitoyda 1990–2025 yillar oralig‘ida yollanma mehnat bozoridagi LFPR (mehnat bozoridagi ishtirok darajasi) gender farqi 9,4 foiz punktdan 2019 yilda 14,1 foiz punktgacha kengaygan, faqat so‘nggi yillarda 10–11 foiz punktgacha qisman qisqargan [ILO, 2021]. Bu dinamika shuni ko‘rsatadiki, bozor islohotlari chuqurlashgan sari gender farq dastlab kengaygan, faqat maqsadli davlat siyosati (raqamli iqtisodiyot orqali yangi ish o‘rinlari, tadbirkorlikni rag‘batlantirish) natijasida so‘nggi yillarda qisman qisqargan.

O‘zbekiston bo‘yicha eng to‘liq va dolzarb birlamchi manba BMT Taraqqiyot dasturining 2025-yilgi "O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligi: tahlil va tavsiyalar" hisobotidir. Ushbu hisobot Jahon banki WDI va WBL ma’lumotlar bazalari, Markaziy bank statistikasi, hamda 4019 respondentni qamragan original so‘rov va fokus-guruh natijalariga asoslanadi [UNDP, 2025]. Hisobotga ko‘ra, O‘zbekistonda korxonalarning atigi 26 foizida ayol asosiy egalardan biri va atigi 12 foizida bosh direktor ayol hisoblanadi - bu ko‘rsatkich bo‘yicha O‘zbekiston nafaqat dunyo o‘rtachasidan (34% va 19%), balki Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Rossiyadan ham orqada qolmoqda.

So‘rov natijalari muhim xulosani ochib berdi: respondentlarning 48 foizi ish va oila o‘rtasidagi muvozanatni "katta yoki juda katta muammo" deb baholagan bo‘lsa, atigi 32 foizi buni kichik muammo yoki umuman muammo emas deb hisoblagan. Aksincha, moliyaviy resurslardan foydalanishni faqat 41 foizi jiddiy muammo deb baholagan, 49 foizi esa buni kichik muammo yoki muammo emas deb ko‘rsatgan [UNDP, 2025]. Bu natija global "Women, Business and the Law 2026" hisobotidagi xulosa bilan bir xil yo‘nalishda: institutsional-huquqiy islohotlar moliyaviy to‘siqlarni muvaffaqiyatli qisqartirgan, biroq parvarishlash yuki bilan bog‘liq ijtimoiy-madaniy omillar o‘zgarishsiz qolmoqda [World Bank, 2026]. Hududiy kesimda Surxondaryo, Andijon va Farg‘onada muammolar milliy o‘rtachadan yuqori, Qashqadaryo, Navoiy va Toshkent shahrida esa nisbatan qulay sharoitlar qayd etilgan.

Shuningdek, tadbirkorlik tarkibi tahlil qilinganda muhim tafovut ko‘zga tashlanadi: o‘zini-o‘zi band qilganlar orasida ayollar ulushi 42 foizni, yakka tartibdagi tadbirkorlar orasida 43 foizni tashkil etsa, yuridik shaxs (korporativ) tadbirkorlar orasida bu ko‘rsatkich atigi 17 foizga tushadi. Bu naqsh ayollarning norasmiy va kichik shakldagi tadbirkorlikda ustunligi, korporativ darajada esa orqada qolishi Xitoyda kuzatilgan tendensiyaga o‘xshash: umumiy tadbirkorlik ko‘rsatkichlari yaxshi bo‘lsa-da, yuqori boshqaruv darajasidagi gender assimetriya saqlanib qolmoqda.

Xalqaro tajriba (Finlyandiya, Shimoliy Makedoniya) shuni tasdiqlaydi: Finlyandiyada dunyoda gender tengligi bo‘yicha yetakchi mamlakatlardan birida tadbirkorlik muhitining qulayligi aynan ijtimoiy siyosat (bola parvarishi, moslashuvchan ta’til tizimi) bilan uyg‘unlashtirilgani hisobiga erishilgan [OECD, EU, 2018]. Aksincha, Shimoliy Makedoniya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligi strategiyasi (SWED) monitoring ko‘rsatkichlari va maxsus byudjetsiz qabul qilinganda, hamda gender tenglik strategiyasi bilan muvofiqlashtirilmaganda,

kutilgan samarani bermaydi [Risteska, 2023]. O‘zbekiston uchun bu ikki holat orasidagi farq dasturlarning ko‘pligi emas, balki ularning o‘zaro muvofiqlashtirilgani va parvarishlash iqtisodiyoti bilan uyg‘unlashtirilgani muhimligini ko‘rsatadi.

O‘tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Xitoy va O‘zbekistonda ham tadbirkorlikning tez o‘sishi yollanma mehnat bozoridagi gender farqni avtomatik ravishda bartaraf etmaydi ikkala tizim parallel mavjud bo‘lib, ular birgalikda ayollarning umumiy iqtisodiy mustaqilligini shakllantiradi. Shu asosda quyidagi amaliy takliflar shakllantirildi: birinchidan, tadbirkor ayollarni qo‘llab-quvvatlashni parvarishlash iqtisodiyoti siyosati bilan uyg‘unlashtirish davlat tomonidan moliyalashtiriladigan bolalar va qariyalar parvarishi xizmatlarini kengaytirish; ikkinchidan, moliyaviy sektordagi islohotlarni bank tizimidan tashqariga (sug‘urta, lizing) kengaytirish; uchinchidan, korporativ darajadagi gender assimetriyani maqsadli bartaraf etish ayollar tashkil etgan kichik bizneslarni yuridik shaxs darajasiga o‘sishga rag‘batlantirish; to‘rtinchidan, hududiy tafovutlarni hisobga olgan siyosat yuritish; beshinchidan, dasturlarni monitoring qilish tizimini kuchaytirish har bir davlat dasturi uchun aniq, o‘lchanadigan (SMART) ko‘rsatkichlar joriy etish; oltinchidan, fuqarolik jamiyati tashkilotlarining rolini kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, Xitoy va O‘zbekiston tajribasi birgalikda shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligi gender tengsizlikni qisqartirishning universal yechimi emas, balki kengroq institutsional muhit ayniqsa parvarishlash yuki taqsimoti va moliyaviy xizmatlar tizimi bilan uyg‘unlashtirilgandagina barqaror natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. International Labour Organisation (ILO). Statistical data on female labour force participation. Geneva: ILO, 2021.

2. Tsygankova, I.V., Xuan In, Degtyarev, N.I. Kachestvo trudovoy zhizni zhenshchin v Kitayskoy Narodnoy Respublike // Ekonomika truda. 2022. №12.

3. China Briefing. Gender Equality in China's Labor Market 2025.

4. Wu, R. Closing The Gap: What Can We Learn About Gender Parity From China And The U.S. // Forbes. March 7, 2025.

5. UNDP. O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligi: tahlil va tavsiyalar. Toshkent: BMT Taraqqiyot dasturi, 2025.

6. Risteska, M. Roadmap for a gender-responsive investment climate in North Macedonia. - European Bank for Reconstruction and Development, London and Skopje, 2023.

7. Organization for Economic Cooperation and Development, European Union. Inclusive Entrepreneurship Policies: Country Policy Assessment Finland, 2018. Paris and Brussels, 2018.

8. World Bank. Women, Business and the Law 2026. Washington, DC: World Bank Group, 2026.

MODERN FEATURES OF WOMEN'S CRIME AND ITS IMPACT ON SOCIETAL DEVELOPMENT

Abduraimova Guzal Abdunabiyevna

Senior Legal Advisor, Legal Support Group, Organizational Department, Penal Colony No. 21 under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Abstract

This article analyzes the modern characteristics of women's crime, its causes, dynamics and impact on the development of society from a criminological perspective. The author examines the differences between crimes committed by women and men's crime, the influence of socio-economic factors, and statistical indicators of women's crime in Uzbekistan in recent years. The study also pays special attention to the problem of preventing recidivism among women released from prisons, and the research work conducted in this area is included in the analysis. At the end of the article, conclusions and proposals are made on the current state policy on preventing women's crime, the system of socialization of women released from prisons, and directions for improving preventive measures.

Keywords: women's crime, criminology, determinants of crime, gender factors, prevention, penal institution, social rehabilitation, administrative control, recidivism.

AYOLLAR JINOYATCHILIGINING ZAMONAVIY XUSUSIYATLARI VA UNING JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA’SIRI

Abduraimova Guzal Abdunabiyevna

O‘zbekiston Respublikasi IIV huzuridagi JIED 21-son Jazoni ijro etish koloniyasi, Tashkiliy bo‘lim, Yuridik ta’minlash guruhi katta yuriskonsulti

E-mail: guzalpro@gmail.com

Аннотация. Ushbu maqolada ayollar jinoyatchiligining zamonaviy xususiyatlari,

uning kelib chiqish sabablari, dinamikasi va jamiyat taraqqiyotiga ta’siri masalalari kriminologik jihatdan tahlil qilingan. Muallif ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning erkaklar jinoyatchiligidan farqli tomonlarini, ijtimoiy-iqtisodiy omillarning ta’sirini hamda O‘zbekistonda ayollar jinoyatchiligining so‘nggi yillardagi statistik ko‘rsatkichlarini ko‘rib chiqadi. Tadqiqotda, shuningdek, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollar o‘rtasida retsidiv jinoyatchilikning oldini olish muammosiga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, bu borada olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari tahlilga jalb etilgan. Maqola yakunida ayollar jinoyatchiligining oldini olish bo‘yicha amaldagi davlat siyosati, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollarni ijtimoiylashtirish tizimi va profilaktika choralarini takomillashtirish yo‘nalishlari bo‘yicha xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: ayollar jinoyatchiligi, kriminologiya, jinoyatchilikning determinantlari, gender omillari, profilaktika, jazoni ijro etish muassasasi, ijtimoiy reabilitatsiya, ma’muriy nazorat, retsidiv jinoyatchilik.

СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА

Абдураимова Гузаль Абдунабиевна

Старший юрисконсульт, Группы правового обеспечения, Организационного отдела Колонии исполнения наказаний № 21 Департамента исполнения наказаний при Министерстве внутренних дел Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье анализируются современные характеристики женской преступности, ее причины, динамика и влияние на развитие общества с криминологической точки зрения. Автор рассматривает различия между преступлениями, совершаемыми женщинами и мужчинами, влияние социально-экономических факторов и статистические показатели женской преступности в

Узбекистане за последние годы. В исследовании также уделяется особое внимание проблеме предотвращения рецидивов среди женщин, освобожденных из тюрем, и в анализ включена исследовательская работа, проведенная в этой области. В заключение статьи приводятся выводы и предложения по текущей государственной политике в области предотвращения женской преступности, системе социализации женщин, освобожденных из тюрем, и направлениям совершенствования профилактических мер.

Ключевые слова: женская преступность, криминология, детерминанты преступности, гендерные факторы, профилактика, пенитенциарное учреждение, социальная реабилитация, административный контроль, рецидив.

KIRISH

Jamiyatda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, ayollarning mehnat bozoridagi faolligining ortishi va oilaviy munosabatlar tizimidagi transformatsiyalar jinoyatchilikning gender tarkibiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Ayollar jinoyatchiligi umumiy jinoyatchilikning ajralmas qismi bo‘lib, u o‘ziga xos sifat va miqdoriy xususiyatlarga ega bo‘lgan mustaqil kriminologik hodisa sifatida o‘rganilishi lozim. Bu borada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning tarkibi, motivatsiyasi va ijtimoiy oqibatlari erkaklar jinoyatchiligidan sezilarli darajada farq qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ayol - oila va jamiyatning tayanch bo‘g‘ini, farzand tarbiyachisi va ma’naviy qadriyatlarning davomchisi hisoblanadi. Shu bois ayollar tomonidan jinoyat sodir etilishi nafaqat huquqiy, balki chuqur ijtimoiy-axloqiy muammo bo‘lib, u kelajak avlod tarbiyasiga, oila mustahkamligiga va umuman jamiyat taraqqiyotining barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollarning jamiyatga qayta moslashuvi va ularning

takroriy jinoyat sodir etishining oldini olish masalasi ham mustaqil ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki bu jarayonning samarasiz tashkil etilishi retsidiv jinoyatchilikning o‘sishiga olib kelishi mumkin.

Ushbu maqolaning maqsadi - Q.R.Abdurasulova, A.Shodiyev, shuningdek jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollar retsidivining oldini olish muammosini maxsus tadqiq etgan A.Sh.Murodov kabi olimlarning ilmiy ishlari hamda rasmiy statistik ma’lumotlar asosida ayollar jinoyatchiligining zamonaviy xususiyatlarini tahlil qilish, uning sabablarini aniqlash va jamiyat taraqqiyotiga ko‘rsatayotgan ta’sirini baholashdan iborat [1; 3; 4].

AYOLLAR JINOYATCHILIGINING TUSHUNCHASI VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kriminologik adabiyotlarda ayollar jinoyatchiligi deganda, ma’lum vaqt va makonda ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar majmui tushuniladi. Q.R.Abdurasulovaning fikricha, ayollar jinoyati umumiy jinoyatchilikning ajralmas qismi sifatida tarixan o‘zgaruvchan hodisa bo‘lib, u faqat o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bu ayolning jamiyatdagi ijtimoiy mavqei va uning ijtimoiy-huquqiy maqomi bilan uzviy bog‘liqdir [1].

Ayollar jinoyati tarkibi erkaklar jinoyatchiligidan, asosan, kasbiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lgan yollanma (mansabdan foydalanib sodir etiladigan) jinoyatlarning ko‘pligi bilan farqlanadi: o‘zlashtirish yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo‘li bilan o‘g‘irlik, firibgarlik, mansab vakolatlaridan chetga chiqish kabi jinoyatlar shular jumlasidandir. Ayollarning ushbu jinoyatlarni sodir etishdagi yuqori “jinoyat faolligi” ko‘pincha bu harakatlarning iqtisodiyotning feminizatsiyalashgan sohalarida - savdo, banklar, maishiy xizmat ko‘rsatish va pul-mablag‘ muomalasi bilan bog‘liq sohalarda sodir bo‘lishi bilan izohlanadi.

Shu bilan birga, ayollar jinoyatchiligining aksariyati erkaklar jinoyati singari qasddan sodir etiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ayollar jinoyatining sezilarli qismi ilgari rejalashtirilgan bo‘ladi, bu esa jinoyatning tayyorgarlik bosqichida ayolning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, xususan, hissiy holati, oilaviy vaziyati va atrof-muhit bilan munosabatlarining muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, huquqbuzarliklar profilaktikasining umumiy nazariy asoslarini o‘rgangan tadqiqotchilar ham jinoyat sodir etuvchi shaxsning ijtimoiy muhiti va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etishni profilaktikaning boshlang‘ich va hal qiluvchi bosqichi sifatida belgilaydilar [5].

ZAMONAVIY O‘ZBEKISTONDA AYOLLAR JINOYATCHILIGINING HOLATI VA DINAMIKASI

Ichki ishlar vazirligi tomonidan e’lon qilingan rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda mamlakatimizda ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar sonida nisbatan ijobiy tendensiya kuzatilmoqda. Xususan, 2026 yilning yanvar-iyun oylarida ayollar 663 ta jinoyatga qo‘l urgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich bir yil oldingiga nisbatan 251 taga qisqargan. Bu, birinchi navbatda, davlat tomonidan ayollarning ijtimoiy-huquqiy himoyasini kuchaytirish, ularning bandligini ta’minlash va ijtimoiy reabilitatsiya tizimini takomillashtirish borasida olib borilayotgan islohotlar samarasi sifatida baholanishi mumkin.

Shunga qaramay, mintaqaviy kesimda ayrim hududlarda, jumladan Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida voyaga yetmaganlar hamda ayollar jinoyatchiligining ortib borish holatlari qayd etilgan, bu esa profilaktika ishlarini hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etish zaruratini ko‘rsatadi. Umumiy statistik ko‘rsatkichlarning ijobiy dinamikasiga qaramay, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollar orasidagi retsidiv jinoyatchilik alohida muammo bo‘lib qolmoqda. A.Sh.Murodovning

maxsus tadqiqotida ta’kidlanishicha, bunday shaxslarning jamiyatga qayta moslashuv jarayonidagi ijtimoiy-huquqiy va psixologik qiyinchiliklar, agar ular bilan tizimli ishlanmasa, takroriy huquqbuzarlikka olib kelish xavfini oshiradi, shu sababli bu toifadagi ayollar bilan ishlash alohida hisobga olinishi va monitoring qilinishi lozim bo‘lgan mustaqil yo‘nalish sifatida qaralishi kerak [4].

AYOLLAR JINOYATCHILIGINING SABABLARI VA KELIB CHIQISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Ayollar jinoyatchiligini yuzaga keltiruvchi jiddiy qarama-qarshiliklardan biri bu - ayollarning mehnat, kasbiy faoliyatda faol ishtirok etishga bo‘lgan ehtiyoji bilan moddiy muammolarning ularning zimmasiga tushishi, shuningdek mehnat bozorida gender stereotiplari mavjudligi va nomutanosiblikdir. Doimiy ish joyining yo‘qligi, oylik maoshining pastligi, turli madaniy hordiq chiqarishga moddiy ahvolning yo‘l qo‘ymasligi kabi omillar ayolni jinoyat yo‘liga kirishga undovchi asosiy sabablar sirasiga kiradi.

Jinoyat sodir etuvchi ayollarning psixologik xususiyatlariga alohida e’tibor berish lozim, chunki ularning atrof-muhit bilan bog‘liq ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayot tarzi hamda oilaviy turmush sharoiti jinoyat sodir etishda katta rol o‘ynaydi. Ko‘pincha oiladagi nizolar, er-xotin munosabatlaridagi keskinlik, moddiy qaramlik va ijtimoiy izolyatsiya holatlari ayolning jinoiy xatti-harakatga moyilligini oshiradi. Bundan tashqari, ishsizlik ham jinoyatchilikning muhim determinanti sifatida qayd etiladi - statistik ma’lumotlarga ko‘ra, ishsiz fuqarolar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni yildan-yilga o‘zgarib borayotgani kuzatiladi, bu esa bandlik siyosatining jinoyat profilaktikasidagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda ham ichki ishlar organlarining ushbu sabab va shart-sharoitlarni aniqlash hamda boshqa davlat va nodavlat tuzilmalar bilan

hamkorlikda bartaraf etish bo‘yicha faoliyati profilaktikaning markaziy bo‘g‘ini sifatida ko‘rsatiladi [5].

AYOLLAR JINOYATCHILIGINING JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA’SIRI

Ayol jamiyatning eng nozik va muhim ijtimoiy bo‘g‘ini - oila institutining markazida turadi. Shu sababli ayollar tomonidan jinoyat sodir etilishi bir necha yo‘nalishda jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, jinoyat sodir etgan ayol farzandlarining tarbiyasidan mahrum bo‘lib, bu bolalar taqdirida chuqur iz qoldiradi va ayrim hollarda voyaga yetmaganlar orasida deviant xulq-atvorning shakllanishiga sabab bo‘ladi. Ikkinchidan, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi izdan chiqadi, bu esa navbatdagi avlodning ijtimoiylashuv jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Uchinchidan, ayollar jinoyatchiligining o‘sishi jamiyatning ma’naviy-axloqiy salohiyatiga putur yetkazadi, chunki xalqning ma’naviy darajasini, avvalambor, shu yurt ayollarining ma’naviy saviyasi belgilaydi. Shu bois ayollar jinoyatchiligining oldini olish nafaqat huquq-tartibot organlarining, balki butun jamiyatning, mahalla institutlari, ta’lim muassasalari va fuqarolik jamiyati tuzilmalarining birgalikdagi vazifasi hisoblanadi.

PROFILAKTIKA VA OLDINI OLISH CHORALARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Ayollar jinoyatchiligining oldini olishda ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va psixologik-pedagogik choralarning uyg‘unlashtirilgan tizimi samarali natija beradi. Bunga quyidagilar kiradi: ayollarning bandligini ta’minlash va tadbirkorlikka jalb qilish dasturlarini kengaytirish; oilaviy nizolarni bartaraf etishga qaratilgan psixologik konsultatsiya xizmatlarini rivojlantirish; jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ularga kasb-hunar o‘rgatish tizimini

takomillashtirish; shuningdek, mahalla faollari va xotin-qizlar qo‘mitalari faoliyatini profilaktika ishlariga yanada faol jalb etish.

Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollar retsidivining oldini olish muammosini maxsus o‘rgangan A.Sh.Murodovning tadqiqotiga asoslanib, ushbu yo‘nalishda quyidagi takliflarni alohida ta’kidlash lozim: birinchidan, jazoni o‘tash davridayoq ayol mahkumlarni ozod etilgandan keyingi hayotga tayyorlovchi individual reabilitatsiya dasturlarini joriy etish, ularga kasb-hunar o‘rgatish va bandlik markazlari bilan oldindan aloqa o‘rnatishni ta’minlash; ikkinchidan, «Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilinган airim toifadagi shaxslar ustidan ma’muriy nazorat to‘g‘risida»gi qonun asosida o‘rnatiladigan ma’muriy nazorat mexanizmini ayollar toifasi uchun ularning oilaviy va ijtimoiy holatini hisobga olgan holda differensiallashtirish; uchinchidan, ichki ishlar organlari, mahalla institutlari, bandlik markazlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o‘rtasida ozod etilgan ayollarni kuzatib borish bo‘yicha yagona axborot almashinuv tizimini yo‘lga qo‘yish; to‘rtinchidan, Prezidentning ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarni mehnat bilan bandligini ta’minlashga qaratilgan farmoni va tegishli hukumat qarorlari ijrosini ayollar toifasi bo‘yicha alohida monitoring qilib borish [4; 9; 10].

Shuningdek, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan xotin-qizlarga ko‘rsatiladigan yordam turlari - ijtimoiy reabilitatsiya, ya’ni jamiyatda mustaqil ijtimoiy faoliyat ko‘rsatishi uchun qobiliyat va ko‘nikmalarini tiklash hamda rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish - profilaktika tizimining muhim bo‘g‘ini sifatida yanada takomillashtirilishi lozim. Yuqorida keltirilgan chora-tadbirlarning kompleks tarzda amalga oshirilishi nafaqat umumiy ayollar jinoyatchiligi ko‘rsatkichlarini pasaytirishga, balki retsidiv jinoyatchilikning o‘ziga xos, ancha barqaror ko‘rinishini ham sezilarli darajada qisqartirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ayollar jinoyatchiligi murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisa bo‘lib, uning kelib chiqish sabablari ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik va gender omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ayollar jinoyatchiligini kamaytirish yo‘nalishida ijobiy natijalarga erishilgan bo‘lsa-da, ayrim hududlarda saqlanib qolayotgan salbiy tendensiyalar, shuningdek jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollar orasidagi retsidiv jinoyatchilik muammosi profilaktika tizimini yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

Ayollar jinoyatchiligining oldini olish - nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning, balki davlat va jamiyatning barcha institutlarining birgalikdagi, kompleks harakatlarini talab qiluvchi strategik vazifadir. A.Sh.Murodov tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, retsidiv jinoyatchilikning oldini olish bo‘yicha maxsus, ya’ni ozod etilgan ayollar toifasiga yo‘naltirilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish umumiy profilaktika tizimining samaradorligini oshirishning muhim zaxirasi hisoblanadi. Bu borada ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, xorijiy tajribani o‘rganish va milliy mentalitetga mos profilaktika modellarini ishlab chiqish kelgusi izlanishlarning ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligining jinoyat-huquqiy va kriminologik muammolari: Monografiya. T., 2005. 148 b.

2. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya: Darslik / Mas’ul muharrir: yu.f.d., prof. M.H.Rustamboev. T.: TDYuI nashriyoti, 2008. 305 b.

3. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi va profilaktikasi // Jamiyat va innovatsiyalar (Society and innovations) ilmiy jurnali.

4. Murodov A.Sh. Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan ayollar residiv

jinoyatlarining profilaktikasini takomillashtirish: yuridik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati (12.00.08). Toshkent davlat yuridik universiteti, 2023.

5. Tursunov A.S., Murodov A.Sh. Huquqbuzarliklar profilaktikasining umumiy tushunchasi va huquqiy asoslari // Jamiyat va innovatsiyalar – Общество i innovatsii – Society and innovations ilmiy jurnali.

6. Shodiev Abdukarim. Diniy ekstremizm va terrorizmga oid ashyolarni noqonuniy muomalaga kiritganlik uchun javobgarlikni takomillashtirish: PhD dissertatsiyasi avtoreferati (12.00.08). – T.: O‘zR IIV Akademiyasi, 2023.

7. O‘zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi. Ayollar ensiklopediyasi: ilmiy-ommabop to‘plam. Toshkent: “Mahalla va oila” nashriyoti, 2024. 260 b.

8. O‘zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 apreldagi O‘RQ-532-son “Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan ayrim toifadagi shaxslar ustidan ma’muriy nazorat to‘g‘risida”gi Qonuni.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 yanvardagi “Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarni mehnat bilan bandligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.

10. Алауханов Е.О. Криминология: Дарслик. Алматы: Юридический центр Пресс, 2008.

11. Ломброзо Ч., Ферреро Г. Женщина преступница и проститутка. СПб., 1902.

12. O‘zbekistonda yoshlar jinoyatlari keskin kamaydi, voyaga yetmaganlarniki esa ortdi // Gazeta.uz, 2026 yil 15 iyul.

13. Антонян Ю.М. Женская преступность: причины и предупреждение. М.: ВНИИ МВД СССР, 1992.

THE CURRENT STATE AND ANALYSIS OF MEDIA EDUCATION IMPLEMENTATION AMONG YOUTH IN UZBEKISTAN

Jalolova Dilnoza Shuhrat qizi

E-mail: dilnozajalolova008@gmail.com

Abstract

This paper analyzes the current state of media education implementation among young people in Uzbekistan, its role in the educational process, and its effectiveness. It also examines the level of media literacy among youth, their culture of using digital technologies and social media, and the development of critical information evaluation skills. The study reviews the measures being implemented to promote media education in Uzbekistan, identifies existing challenges, and outlines future directions for its development. The findings demonstrate that media education is one of the key factors in enhancing young people's intellectual potential, civic responsibility, and information security.

Keywords

media education, youth of Uzbekistan, media literacy, digital technologies, information culture, critical thinking, social media, information security, digital competencies, education system.

O‘ZBEKISTON YOSHLARI ORASIDA MEDIATA’LIMNI QO‘LLASH HOLATI VA TAHLILI

Jalolova Dilnoza Shuhrat qizi

dilnozajalolova008@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekiston yoshlari orasida mediata’limni qo‘llashning bugungi holati, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlarning media savodxonlik darajasi, raqamli texnologiyalar

va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyati, axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalarining shakllanishi masalalari yoritiladi. Tadqiqotda O‘zbekistonda mediata’limni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar, mavjud muammolar va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi. Natijalar mediata’limning yoshlarning intellektual salohiyati, fuqarolik mas’uliyati hamda axborot xavfsizligini ta’minlashdagi muhim omillardan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: mediata’lim, O‘zbekiston yoshlari, media savodxonlik, raqamli texnologiyalar, axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy tarmoqlar, axborot xavfsizligi, raqamli kompetensiyalar, ta’lim tizimi.

XXI asrda raqamli axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jamiyat taraqqiyotining asosiy drayverlaridan biriga aylanib, nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga, balki insonning dunyoqarashi, tafakkuri va xulq-atvoriga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda dunyoning ko‘plab rivojlangan davlatlari barcha sohalarda raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga asoslangan yangi taraqqiyot modelini shakllantirmoqda. Davlatlarning raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanish darajasi innovatsion texnologiyalarni yaratish hamda ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari bilan belgilanmoqda. Natijada “raqamli bilim”, “raqamli tafakkur” va media madaniyat tamoyillariga tayanuvchi global axborot makoni vujudga kelmoqda.

Shu bilan birga, raqamli muhitning jadal rivojlanishi jamiyat va shaxs hayotiga murakkab ta’sirlarni ham olib kelmoqda. Ayniqsa, yoshlar turli axborot oqimlari, ijtimoiy tarmoqlar va media platformalarning kuchli ta’siri ostida qolmoqda. Axborot texnologiyalari taraqqiyotga xizmat qilishi bilan bir qatorda, noto‘g‘ri va manipulyativ ma’lumotlarning tarqalishi, axborotga qaramlik hamda mustaqil fikrlashning susayishi kabi xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Bu holat ayrim hollarda jamiyatning raqamli

texnologiyalar va ularni boshqaruvchi axborot manbalariga haddan tashqari bog‘lanib qolishiga sabab bo‘lmoqda[1].

Shu nuqtai nazardan, media savodxonlik zamonaviy jamiyatning muhim tarkibiy qismi, fuqarolarning axborotni tanqidiy tahlil qilish va undan oqilona foydalanish kompetensiyalarini shakllantiruvchi institut sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Binobarin, yoshlarning media savodxonligini oshirish, ularda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda axborot xavfsizligini ta’minlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi[2].

Mediata’lim axborot-kommunikatsiya vositalari va turli media manbalari orqali bilim, ko‘nikma hamda dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi uzluksiz ta’lim jarayoni bo‘lib, zamonaviy axborot jamiyatida yoshlar ta’limining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. U faqat axborotni qabul qilish bilan cheklanmay, balki uni saralash, tahlil qilish, yaratish va media makonida mas’uliyatli ishtirok etish kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Shu jihatdan mediata’lim nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtiruvchi samarali mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Media vositalari yordamida yoshlar ilmiy ma’lumotlar bilan bir qatorda ijtimoiy, madaniy, axloqiy va huquqiy masalalar yuzasidan ham kengroq tasavvurga ega bo‘ladilar[3].

Hozirgi davrda yoshlar ta’lim jarayonida an’anaviy matnli manbalar bilan bir qatorda audiovizual materiallar, raqamli platformalar, masofaviy ta’lim tizimlari hamda ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanmoqda. Internet tarmoqlari va mobil ilovalar orqali

[1] Сирожов, О., & Юлдашев, Р. (2022). ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТИ НАТИЖАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 1), 77-79.

[2] Yoqubov, S. (2020). Raqamli media va yoshlar ongini rivojlantirish. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti. – Internet va raqamli platformalarda yoshlarning media savodxonligini oshirish usullari.

[3] Сирожов, О. (2013). Глобализация и региональная интеграция: сравнительный анализ. Молодежный сборник научных статей «Научные стремления», (6), 42-47.

taqdim etilayotgan media kontent ta’lim sohasida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirib, tezkorlik, vizuallik va interaktivlik kabi ustunliklarni bir vaqtning o‘zida ta’minlamoqda. Jumladan, TikTok, Instagram va Telegram kabi platformalar yoshlarning tezkor axborotga ega bo‘lishi, turli masalalar yuzasidan fikr almashishi va tahliliy yondashuvlarini rivojlantirishiga xizmat qilmoqda. Shuningdek, audio va video shaklidagi ta’lim resurslari xorijiy tillarni o‘rganish, moliyaviy savodxonlikni oshirish hamda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Media makonining keng qamrovliligi yoshlarning kundalik hayotida uchraydigan axborotlarni mustaqil tahlil qilish va baholash tajribasini boyitmoqda. Bu jarayonda mediata’limning interaktiv pedagogik yondashuvlarga asoslanganligi alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, multimedia darslari matn, audio, video, grafik va animatsion vositalarni uyg‘unlashtirish orqali ta’lim samaradorligini oshiradi hamda o‘quv materiallarini chuqurroq o‘zlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, onlayn vebinarlar, forumlar va muhokama maydonlari yoshlar o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlab, tajriba almashish va muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Loyiha asosida tashkil etilgan ta’lim shakllari esa o‘quvchilarning mustaqil ravishda media mahsulotlarini yaratish ko‘nikmalarini shakllantirib, ularning ijodiy va kasbiy salohiyatini yuksaltiradi.

Mediata’limning asosiy maqsadi yoshlarni axborotni passiv iste’mol qiluvchi emas, balki uni ongli ravishda tahlil qiluvchi va baholovchi shaxs sifatida shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayonda ular turli axborot manbalarining ishonchliligini aniqlash, dezinformatsiya va manipulyativ kontentni farqlash, media mahsulotlarning yaratilish konteksti hamda maqsadini anglash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Shuningdek, ma’lumotlarni turli manbalar bilan taqqoslash, ularning etik va huquqiy jihatlarini baholash orqali tanqidiy fikrlash salohiyatini rivojlantiradilar.

Shunday qilib, mediata’lim zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida yoshlarning intellektual va ma’naviy rivojlanishiga xizmat qiladi. U nafaqat axborotni qabul qilish, balki uni tahlil qilish, qayta ishlash va amaliyotda qo‘llash imkonini yaratib, yoshlarning ongli, mas’uliyatli va faol fuqarolar sifatida shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi[4].

Internetda yoshlar ko‘plab zararli kontentlarga duch kelmoqda: bu — onlayn firibgarliklar, kiber bulling, jinsiy xatarlarga olib boruvchi kontentlar, manipulyativ reklama va boshqa zararli materiallar. Masalan, Jizzaxda bir o‘qituvchining so‘zlariga ko‘ra, talabalar onlayn firibgarlik, yolg‘on xabarlar va stalkerlik bilan bog‘liq xavfli holatlar bilan duch kelgan. Bu turdagi holatlar nafaqat yoshlarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, balki ularning media resurslardan xavfsiz foydalanish bo‘yicha bilimining yetishmasligini ham ko‘rsatadi. O‘zbekiston ta’lim tizimida mediata’lim yuksak darajada integratsiya qilinmagan. Ko‘pgina maktab va universitetlarda media savodxonlik yoki mediata’lim bo‘yicha ixtisoslashgan o‘quv dasturlari mavjud bo‘lsa da, bu fanlar ko‘pincha fakultativ yoki majburiy bo‘lmagan kurs sifatida o‘tiladi. Dasturlar asosiy media nazariyasi va texnologiyalari bilan chegaralanib, tanqidiy fikrlash, axborotni tekshirish va xavfsiz media foydalanish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar yetarli darajada o‘rgatilmayapti. Bu esa yoshlarni raqamli jamiyatdagi murakkab axborot oqimidan samarali himoyalanishda zaif qoldiradi. O‘zbekiston yoshlarining media muhitida duch keladigan yana bir muammo — bu manipulyativ kontentning keng tarqalishi va ularning ongli tanlov qilishdagi qiyinchiliklari. Axborot maydonida xabarlarda manipulyatsiya usullari ko‘pincha sezilmay qoladi, chunki yoshlar ko‘p hollarda kontentni kontekstdan ajratib berishni bilmaydi, bu esa ularning dunyoqarashi va axborot tanqidiy fikrlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi

[4] Sirojov, O. (2020). Politics Of Uzbekistan In Solving Border Problems In Central Asia.

so‘nggi yillarda media savodxonlikni oshirish va mediata’limni jadal rivojlantirishga qaratilgan bir qator muhim tashabbuslarni amalga oshirmoqda. Bu tashabbuslar nafaqat yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, balki jamiyatning butun axborot madaniyatini oshirishga xizmat qilmoqda[5].

Mazkur bobda O‘zbekiston yoshlari orasida mediata’limni qo‘llash holati, uning amaliy tizimi hamda yoshlarning falsafiy dunyoqarashiga ta’siri atroflicha tahlil qilindi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, mediata’lim bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, axborotni tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Empirik tadqiqot natijalariga ko‘ra, yoshlarning aksariyat qismi ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalardan faol foydalanayotgan bo‘lsa-da, ularning mediata’lim savodxonligi yetarli darajada shakllanmagan. Bu holat yoshlarning falsafiy dunyoqarashida yuzaki qarashlar, stereotip fikrlash va axborotga tanqidiy yondashuvning sustligi bilan namoyon bo‘lmoqda[6].

Shuningdek, mediata’limning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi tizimli va uzviy xarakterga ega emasligi, o‘quv dasturlarida mediata’lim elementlarining yetarlicha aks etmaganligi aniqlangan. Shu bilan birga, pedagog kadrlarning mediata’lim sohasidagi bilim va malakalarini oshirishga ehtiyoj mavjudligi ham tadqiqot davomida yaqqol ko‘zga tashlandi.

[5] Mamatqulov, A. (2019). Yoshlarning axborot madaniyati va mediata’lim. Samarqand: Universitet nashriyoti. – O‘zbekiston yoshlarida mediata’limni o‘rgatish tajribasi va metodik tavsiyalar.

[6] Sirojov, O., & Arabov, B. (2022). Uzbekistan-Afghanistan Cooperation: Need, Opportunity and Prospects. International Journal of Early Childhood Special Education, 14(5).

Umuman olganda, mediata’lim yoshlarning falsafiy dunyoqarashini shakllantirishda katta salohiyatga ega bo‘lib, undan samarali foydalanish uchun mavjud muammolarni bartaraf etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamatqulov, A. (2019). Yoshlarning axborot madaniyati va mediata’lim. Samarqand: Universitet nashriyoti. – O‘zbekiston yoshlarida mediata’limni o‘rgatish tajribasi va metodik tavsiyalar.

2. Сирожов, О. (2013). Глобализация и региональная интеграция: сравнительный анализ. Молодежный сборник научных статей «Научные стремления», (6), 42-47.

3. Yoqubov, S. (2020). Raqamli media va yoshlar ongini rivojlantirish. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti. – Internet va raqamli platformalarda yoshlarning media savodxonligini oshirish usullari.

4. Sirojov, O. (2020). Politics Of Uzbekistan In Solving Border Problems In Central Asia.

5. Сирожов, О., & Юлдашев, Р. (2022). ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТИ НАТИЖАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 1), 77-79.

6. Sirojov, O., & Arabov, B. (2022). Uzbekistan-Afghanistan Cooperation: Need, Opportunity and Prospects. International Journal of Early Childhood Special Education, 14(5).

Methods of text comprehension through creative tasks in reading lessons

Umida Yusupova
Student, Andijan State Pedagogical Institute

Abstract

This article examines methods of mastering texts through creative tasks in primary school reading lessons. It analyzes effective teaching approaches that enhance students’ reading literacy, independent thinking, creativity, and communicative competence while working with texts. The article also highlights the educational value of creative activities such as role-playing, story continuation, retelling, and problem-based tasks in improving the quality of reading instruction.

Keywords

reading lesson, text comprehension, creative tasks, reading literacy, independent thinking, communicative competence, interactive methods.

O‘qish darslarida ijodiy topshiriqlar asosida matnni o‘zlashtirish metodlari.

Andijon davlat pedagogika inisituti talbasi
Yusupova Umida Zayniddin qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida ijodiy topshiriqlar asosida matnni o‘zlashtirish metodlari yoritilgan. Matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, nutqiy kompetensiyasi hamda o‘qish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladigan samarali usullar tahlil qilingan. Shuningdek, rolli o‘yinlar, matnni davom ettirish, qayta hikoyalash, muammoli vaziyatlar yaratish kabi ijodiy topshiriqlarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni asoslab berilgan.

Аннотация: В статье рассматриваются методы усвоения текста на уроках чтения в начальных классах на основе творческих заданий. Проанализированы

эффективные педагогические подходы, способствующие развитию читательской грамотности, самостоятельного мышления, творческих способностей и речевой компетентности учащихся. Особое внимание уделено роли ролевых игр, продолжения текста, пересказа и проблемных заданий в повышении эффективности обучения.

Kalit so‘zlar: o‘qish darsi, matnni o‘zlashtirish, ijodiy topshiriqlar, o‘qish savodxonligi, mustaqil fikrlash, nutqiy kompetensiya, interfaol metodlar.

Ключевые слова: урок чтения, усвоение текста, творческие задания, читательская грамотность, самостоятельное мышление, речевая компетентность, интерактивные методы.

Kirish. Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish, matnni to‘liq anglash va undan mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. O‘qish darslari nafaqat matnni o‘qish, balki uning mazmunini chuqur tahlil qilish, qahramonlar xarakterini baholash, voqealar ketma-ketligini tushunish va o‘z fikrini erkin ifodalash imkonini beradigan muhim ta’lim jarayonidir. Shu sababli o‘qituvchi darslarni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etishi, o‘quvchilarni faol fikrlashga undaydigan metodlardan foydalanishi zarur.

Ijodiy topshiriqlar ana shunday samarali vositalardan biri hisoblanadi. Ular o‘quvchilarni tayyor bilimni eslab qolishga emas, balki o‘qilgan matnni tahlil qilishga, tasavvur qilishga, muammolar yechimini izlashga va mustaqil fikr yuritishga yo‘naltiradi. Natijada o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi ortadi, ijodiy tafakkuri rivojlanadi va matnni o‘zlashtirish sifati sezilarli darajada yaxshilanadi.

O‘qish darslarida ijodiy topshiriqlar asosida matnni o‘zlashtirish metodlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘zlashtirish darajasi darsning qanday

tashkil etilganiga bevosita bog‘liq. Agar dars davomida faqat matnni o‘qish va savollarga javob berish bilan cheklanilsa, o‘quvchilarning faolligi pasayadi. Aksincha, ijodiy topshiriqlar qo‘llanilganda ular matn mazmunini chuqurroq anglaydi, voqealarni tahlil qiladi va o‘z munosabatini bildirishga harakat qiladi.

Ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarning tasavvuri, mantiqiy fikrlashi va nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday topshiriqlarni bajarish jarayonida har bir o‘quvchi matnni o‘z dunyoqarashi asosida talqin qiladi. Bu esa bilimlarni mustahkamlash bilan birga shaxsiy fikr va xulosalarni shakllantirishga yordam beradi.

Matnni o‘zlashtirishda **matnni davom ettirish** usuli samarali hisoblanadi. O‘quvchilarga hikoyaning ma'lum bir qismi o‘qitilib, uning yakunini mustaqil yozish yoki og‘zaki bayon qilish taklif etiladi. Ushbu metod bolalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirib, voqealar rivojini oldindan tasavvur qilish ko‘nikmasini hosil qiladi.

Qayta hikoyalash ham matnni chuqur o‘zlashtirishning muhim metodlaridan biridir. Bunda o‘quvchilar matn mazmunini o‘z so‘zlari bilan ifodalaydi. Hikoyalash jarayonida asosiy g‘oyani ajratish, voqealar izchilligini saqlash va nutqni ravon bayon qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Agar qayta hikoyalash ijodiy xarakterda tashkil qilinsa, masalan, voqeani boshqa qahramon nomidan aytish yoki yangi yakun yaratish topshirilsa, uning samaradorligi yanada ortadi.

O‘qish darslarida **rolli o‘yinlar** ham keng qo‘llaniladi. Matn qahramonlari obraziga kirish orqali o‘quvchilar ularning hissiyotlarini chuqurroq anglaydi, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholaydi va voqealarni real hayot bilan bog‘lay oladi. Rolli o‘yinlar bolalarda erkin muloqot qilish, jamoada ishlash va ijodiy yondashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Yana bir samarali metod – **muammoli vaziyat yaratish**. O‘qituvchi matndagi voqea yoki qahramon harakatiga oid muammoli savollar beradi. Masalan: *"Agar sen*

bosh qahramon o‘rnida bo‘lganingda qanday yo‘l tutarding?" yoki *"Hikoyaning yakuni boshqacha bo‘lishi mumkinmidi?"* kabi savollar o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchilar o‘z qarashlarini asoslashni va boshqalarning fikrini hurmat qilishni o‘rganadi.

Shuningdek, matn asosida rasm chizish, klaster tuzish, aqliy hujum, konseptual xaritalar yaratish, kichik sahna ko‘rinishlarini tayyorlash kabi faoliyatlar ham matnni o‘zlashtirish jarayonini qiziqarli va mazmunli qiladi. Bu metodlar turli xil o‘quv uslublariga ega bolalarning darsdagi ishtirokini faollashtiradi va ularning bilimini amaliy faoliyat orqali mustahkamlaydi.

Ijodiy topshiriqlarning yana bir afzalligi shundaki, ular o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash, muloqot qilish va hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi. Guruhlarda bajariladigan ijodiy vazifalar o‘quvchilarda mas'uliyat hissini kuchaytiradi, fikr almashish madaniyatini shakllantiradi hamda ta'lim jarayonini samaraliroq tashkil etishga xizmat qiladi. Shunday qilib, o‘qish darslarida ijodiy topshiriqlardan maqsadli foydalanish matnni puxta o‘zlashtirish, o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish hamda ularning nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari darslarni rejalashtirishda ijodiy metodlarga keng o‘rin berishlari ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 416 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Davlat ta’lim standarti va umumiy o‘rta ta’limning milliy o‘quv dasturiga oid me’yoriy hujjatlari. – Toshkent, 2022.

3. Jumayev M.E., Tadjiyeva G. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: Tafakkur, 2021.

4. G‘afforova T., Nurullayeva Sh. O‘qish metodikasi (boshlang‘ich ta’lim uchun). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

5. Ro‘ziyeva D., Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.

6. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.

8. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2022.

9. PIRLS 2021 Assessment Framework. Progress in International Reading Literacy Study. Amsterdam: IEA, 2021.

10. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2023.

11. Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986.

12. Bruner J.S. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

13. Bloom B.S. (Ed.). Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I: Cognitive Domain. – New York: Longmans, Green, 1956.

14. Tomlinson C.A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. – Alexandria, VA: ASCD, 2017.

15. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris: UNESCO, 2021.

Methods of expressive reading and text analysis in reading lessons

Umida Zayniddin qizi Yusupova
Student, Andijan State Pedagogical Institute

Abstract

This article examines the pedagogical significance of expressive reading and text analysis methods in primary school reading lessons. It discusses effective teaching strategies that improve students’ reading literacy, comprehension, pronunciation, intonation, and oral communication skills. The paper also highlights the role of text analysis, question-and-answer activities, role reading, and interactive methods in enhancing the effectiveness of reading instruction.

Keywords

expressive reading, text analysis, reading lessons, reading literacy, intonation, speech culture, interactive methods, primary education.

O‘qish darslarida matnni ifodali o‘qish va tahlil qilish usullari

Andijon davlat pedagogika inisituti talbasi
Yusupova Umida Zayniddin qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida matnni ifodali o‘qish va tahlil qilish usullarining pedagogik ahamiyati yoritilgan. Ifodali o‘qish orqali o‘quvchilarning matn mazmunini chuqur anglash, nutq madaniyati, to‘g‘ri talaffuz, intonatsiya va o‘qish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar tahlil qilingan. Shuningdek, matnni mazmuniy tahlil qilish, savol-javob, rolli o‘qish va interfaol metodlardan foydalanishning ta’lim samaradorligiga ta’siri asoslab berilgan.

Аннотация: В статье рассматривается педагогическое значение выразительного чтения и методов анализа текста на уроках чтения в начальных классах. Проанализированы эффективные способы формирования читательской

грамотности, понимания содержания текста, правильного произношения, интонационной выразительности и речевой культуры учащихся. Особое внимание уделено анализу текста, вопросам и ответам, чтению по ролям и использованию интерактивных методов обучения.

Kalit so‘zlar: ifodali o‘qish, matn tahlili, o‘qish darsi, o‘qish savodxonligi, intonatsiya, nutq madaniyati, interfaol metodlar, boshlang‘ich ta’lim.

Ключевые слова: выразительное чтение, анализ текста, урок чтения, читательская грамотность, интонация, культура речи, интерактивные методы, начальное образование.

Kirish. Boshlang‘ich ta’limda o‘qish darslari o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini, nutq madaniyatini va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi. Ushbu darslarning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarga matnni ravon, ongli va ifodali o‘qishni o‘rgatish hamda uning mazmunini chuqur tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Ifodali o‘qish orqali o‘quvchilar matndagi voqea va hodisalarni his etadi, qahramonlarning ruhiy holatini anglaydi, muallifning asosiy g‘oyasini to‘g‘ri tushunishga erishadi. Shu bilan birga, matnni tahlil qilish jarayoni o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini, kuzatuvchanligini va xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Zamonaviy ta’limda o‘qituvchi faqat matnni o‘qitish bilan cheklanib qolmasdan, o‘quvchilarni faol o‘quv jarayoniga jalb etishi, turli metod va interfaol usullardan foydalanishi zarur. Ifodali o‘qish va matnni tahlil qilish usullarining uyg‘un qo‘llanilishi o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, kitobxonlik madaniyatini shakllantiradi hamda ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ifodali o‘qish – bu matnni to‘g‘ri, ravon va mazmuniga mos ohangda o‘qish jarayonidir. Bunda o‘quvchi nafaqat so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qiladi, balki pauza, urg‘u, intonatsiya va ovoz balandligidan o‘rinli foydalanadi. Ifodali o‘qish matn mazmunini

chuqurroq anglashga yordam beradi hamda tinglovchiga matndagi hissiyot va g‘oyani aniq yetkazadi. Boshlang‘ich sinflarda ifodali o‘qishni shakllantirish uchun avvalo o‘qituvchi matnni namuna sifatida ifodali o‘qib berishi lozim. O‘quvchilar o‘qituvchining talaffuzi, ohangi va pauzalariga e’tibor qaratib, uni takrorlaydilar. Bunday mashqlar o‘quvchilarning to‘g‘ri o‘qish malakasini rivojlantirish bilan birga, nutq madaniyatini ham shakllantiradi.

Ifodali o‘qishni rivojlantirishda **rollarga bo‘lib o‘qish** metodi alohida ahamiyatga ega. Dialoglarga boy matnlarda o‘quvchilar qahramonlar rolini ijro etib o‘qiydilar. Bu usul qahramonlarning xarakterini chuqurroq tushunishga, ularning his-tuyg‘ularini ifodalashga va matn mazmunini yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarda erkin muloqot qilish va jamoa bilan ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi. Matnni tahlil qilish o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantiruvchi muhim bosqich hisoblanadi. Tahlil jarayonida o‘quvchilar matnning mavzusi va asosiy g‘oyasini aniqlaydilar, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholaydilar hamda voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqligini tushuntiradilar. O‘qituvchi “Matndan qanday xulosa chiqarish mumkin?”, “Qahramon nima uchun shunday yo‘l tutdi?”, “Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda qanday qaror qabul qilardingiz?” kabi savollar orqali o‘quvchilarni tahliliy fikrlashga undaydi.

Matn ustida ishlashda **savol-javob, aqliy hujum, klaster, Venn diagrammasi, konseptual xarita** kabi interfaol metodlardan foydalanish samarali natija beradi. Ushbu usullar yordamida o‘quvchilar matndagi asosiy va ikkinchi darajali fikrlarni ajratishni, ma’lumotlarni taqqoslashni va umumlashtirishni o‘rganadilar. Natijada matnni tushunish darajasi oshadi va bilimlar mustahkamlanadi. Matnni ifodali o‘qish bilan tahlil qilishni uyg‘unlashtirish uchun ijodiy topshiriqlardan foydalanish ham muhimdir. O‘quvchilarga matnga boshqa yakun yozish, qahramon nomidan voqealarni hikoya qilish, matn asosida

dialog tuzish yoki sahna ko‘rinishini tayyorlash vazifalari berilishi mumkin. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning tasavvuri, nutqi va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

Ifodali o‘qishni baholashda faqat o‘qish tezligiga emas, balki talaffuzning aniqligi, intonatsiyaning to‘g‘riligi, pauzalarga rioya qilinishi va matn mazmunining ifodalanishiga ham e’tibor qaratish zarur. Matnni tahlil qilishni baholashda esa o‘quvchining matn mazmunini qay darajada tushungani, asosiy g‘oyani aniqlay olishi, savollarga mantiqiy javob berishi va mustaqil xulosa chiqarishi muhim mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ifodali o‘qishni rivojlantirishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Audio va videoyozuvlar, elektron darsliklar, multimedia taqdimotlari hamda interaktiv platformalar yordamida o‘quvchilar professional ifodali o‘qish namunalarini tinglaydi, o‘z o‘qishini yozib tahlil qiladi va xatolarini bartaraf etadi. Bu esa o‘qish jarayonining samaradorligini yanada oshiradi.

Shunday qilib, o‘qish darslarida matnni ifodali o‘qish va tahlil qilish usullaridan kompleks foydalanish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish, nutq madaniyatini shakllantirish, tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish hamda matnni chuqur anglash kompetensiyasini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur metodlarning muntazam qo‘llanilishi ta’lim sifatini oshirish va kitobxon avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 416 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim fanlari bo‘yicha Milliy o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti. – Toshkent, 2022.

4. G‘afforova T., Nurullayeva Sh. O‘qish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

5. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2022.

6. Safarova R., Hamidov H. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

7. Ro‘ziyeva D., Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.

8. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.

9. Matchonov S. Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

10. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2023.

11. PIRLS International Study Center. PIRLS 2021 Assessment Frameworks. – Amsterdam: IEA, 2021.

12. Rasinski T.V. The Fluent Reader: Oral and Silent Reading Strategies for Building Fluency, Word Recognition, and Comprehension. 2nd ed. – New York: Scholastic, 2010.

13. Allington R.L. What Really Matters for Struggling Readers: Designing Research-Based Programs. 3rd ed. – Boston: Pearson, 2012.

14. Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986.

15. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023.

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL FEATURES OF THE FORMATION OF THE IDEA OF HUMAN DIGNITY IN EASTERN AND WESTERN PHILOSOPHICAL THOUGHT

Jumayev Nuriddin Sodiqovich

Teacher, Ro‘zi Choriyev Specialized Boarding School of Arts, Termez

Abstract

This article presents a comparative analysis of the historical formation and evolution of the idea of human dignity in Eastern and Western philosophical thought. It examines the religious, ethical, anthropological, and axiological foundations of human dignity and evaluates the contributions of various philosophical schools to the development of this concept. The study identifies both the common and distinctive features that shape the contemporary philosophical understanding of human dignity.

Keywords

human dignity, Eastern philosophy, Western philosophy, philosophical anthropology, axiology, humanism, historical evolution, value, freedom, individual.

SHARQ VA G‘ARB FALSAFIY TAFAKKURIDA INSON QADRI G‘OYASINING TARIXIY-FALSAFIY SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Jumayev Nuriddin Sodiqovich

Termiz Ro’zi Choriyev nomida ixtisoslashgan san’at makrab-internati o’qituvchisi

e-mail: uzbekxan1986@gmail.com https://orcid.org/0009-0000-1763-7735

Annotatsiya: mazkur maqolada Sharq va G‘arb falsafiy tafakkurida inson qadri g‘oyasining tarixiy shakllanishi hamda evolyutsiyasi qiyosiy tahlil qilinadi. Inson qadrining diniy, axloqiy, antropologik va aksiologik asoslari yoritilib, turli falsafiy maktablarning mazkur tushunchaga qo‘shgan hissasi baholanadi. Tadqiqot natijasida inson qadri g‘oyasining zamonaviy falsafiy mazmunini belgilovchi umumiy va o‘ziga

xos xususiyatlar aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: inson qadri, Sharq falsafasi, G‘arb falsafasi, falsafiy antropologiya, aksiologiya, gumanizm, tarixiy evolyutsiya, qadriyat, erkinlik, shaxs.

Kirish

Inson qadri tushunchasi falsafiy tafakkur tarixida eng muhim antropologik va aksiologik kategoriyalardan biri sifatida shakllanib, insonning jamiyat va borliqdagi o‘rnini belgilashga xizmat qiluvchi fundamental nazariy asoslardan hisoblanadi. Mazkur tushunchaning mazmuni turli tarixiy davrlar va falsafiy maktablarda o‘ziga xos tarzda talqin etilgan bo‘lsa-da, uning markazida doimo insonning mohiyati, erkinligi, ma’naviy kamoloti hamda jamiyatdagi qadr-qimmati masalasi turgan. Sharq falsafasida inson qadri, asosan, axloqiy komillik, adolat, ma’naviy poklik va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari bilan bog‘liq holda rivojlangan bo‘lsa, G‘arb falsafasida shaxs erkinligi, tabiiy huquqlar, individual avtonomiya va inson huquqlari g‘oyalari ustuvor ahamiyat kasb etgan. Mazkur yondashuvlar o‘zaro farqlanishiga qaramay, insonni oliy qadriyat sifatida e’tirof etish nuqtasida mushtaraklik kasb etadi. Globallashuv, madaniyatlararo muloqot va zamonaviy sivilizatsion jarayonlar sharoitida inson qadri fenomenini Sharq va G‘arb falsafiy an’analari uyg‘unligida o‘rganish alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, inson qadri g‘oyasining tarixiy-falsafiy evolyutsiyasini qiyosiy tahlil qilish zamonaviy antropologik va aksiologik qarashlarning nazariy asoslarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Asosiy qism

Inson qadri g‘oyasi jahon falsafiy tafakkurining eng qadimiy va ayni paytda zamonaviy ilm-fan uchun dolzarb bo‘lib qolayotgan konseptual masalalaridan biridir. Mazkur tushuncha insonning biologik mavjudligi yoki ijtimoiy maqomini emas, balki uning ontologik mohiyati, ma'naviy salohiyati va jamiyatdagi daxlsiz o‘rnini ifodalovchi

universal falsafiy kategoriya sifatida shakllangan. Bugungi kunda inson qadri inson huquqlari, erkinlik, demokratiya va fuqarolik jamiyati kabi tushunchalarning metodologik negizi sifatida talqin etilmoqda. Biroq ushbu tushunchaning zamonaviy mazmuni uzoq davom etgan tarixiy-falsafiy taraqqiyot mahsuli bo‘lib, Sharq va G‘arb tafakkuri rivojining turli bosqichlarida turlicha nazariy asoslangan [1; 2; 3].

Antonio Pele inson qadri konsepsiyasining tarixiy rivojlanishini tahlil qilar ekan, uning shakllanishi antik davr falsafasi, stoitsizm, xristian falsafasi, Uyg‘onish davri gumanizmi, tabiiy huquq maktabi va nemis klassik falsafasi orqali izchil takomillashganini ko‘rsatadi [1]. Muallifning fikricha, zamonaviy **human dignity** konsepsiyasining asosiy xususiyati shundan iboratki, inson qadri shaxsning ijtimoiy foydasi yoki siyosiy mavqeidan emas, balki uning inson sifatidagi ajralmas maqomidan kelib chiqadi. Ushbu yondashuv inson qadrini davlat tomonidan beriladigan imtiyoz emas, balki har bir insonning tabiiy va ajralmas huquqi sifatida talqin etadi. Mazkur nazariya keyinchalik inson huquqlari konsepsiyasining falsafiy negizini shakllantirdi [1].

Sharq falsafasida esa inson qadri masalasi ko‘proq komil inson g‘oyasi, axloqiy poklik, adolat va ma'naviy kamolot bilan bog‘liq holda rivojlangan. Sharq mutafakkirlari insonning qadrini uning moddiy mavqei bilan emas, balki ilmga intilishi, axloqiy fazilatlari, jamiyat oldidagi mas'uliyati va ruhiy yetukligi bilan baholaganlar. Shu bois Sharq tafakkurida inson qadri individual erkinlikdan ko‘ra ko‘proq ma'naviy komillik va ijtimoiy mas'uliyat mezonlari orqali izohlanadi. Mazkur yondashuv G‘arb falsafasidagi huquqiy-antropologik qarashlardan farq qilsa-da, insonni oliy qadriyat sifatida e'tirof etishi bilan ular o‘rtasida muhim mushtaraklik mavjud [3; 10].

G‘arb falsafasining klassik bosqichida inson qadri erkinlik va huquq kategoriyalari bilan yanada chuqur bog‘landi. G.V.F. Hegel shaxsning huquqiy maqomini erkin irodaning obyektiv ifodasi sifatida talqin qilib, insonning qadr-qimmatini uning erkin subyekt

ekanligi bilan izohlaydi [2]. Hegel nazariyasida davlat shaxsni cheklovchi institut emas, aksincha, uning erkinligini ro‘yobga chiqaruvchi ijtimoiy tizim sifatida qaraladi. Shu sababli inson qadri huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati va erkinlik kategoriyalarining dialektik birligida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuv zamonaviy konstitutsiyaviy davlat nazariyalarining shakllanishida muhim metodologik ahamiyat kasb etdi [2].

XX asr falsafiy antropologiyasi inson qadri tushunchasiga yangi mazmun olib kirdi. Maks Sheler insonni biologik mavjudot emas, balki qadriyatlarni anglash va yaratishga qodir ma'naviy mavjudot sifatida tavsiflaydi [4]. Uning fikricha, insonning ustunligi aqliy salohiyatida emas, balki qadriyatlarni idrok etish va ularga muvofiq yashash qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Viktor Frankl esa inson qadrining asosini hayot mazmunini anglash va erkin tanlov qilish imkoniyatida ko‘radi. Uning nazariyasiga ko‘ra, eng og‘ir sharoitlarda ham inson o‘z qadr-qimmatini saqlab qolishi mumkin, chunki insonning haqiqiy erkinligi tashqi sharoitlarda emas, balki ichki ma'naviy tanlovida namoyon bo‘ladi [4]. Erich Fromm esa inson qadrini “ega bo‘lish” tamoyili emas, “bo‘lish” tamoyili orqali izohlab, shaxsning ma'naviy rivojlanishi va axloqiy mas'uliyatini inson mavjudligining asosiy mezoni sifatida baholaydi [6].

G‘arb falsafasida inson qadri muammosi faqat individual erkinlik yoki huquqiy maqom bilan cheklanmay, insonning mavjudlik mohiyatini anglash doirasida ham chuqur tahlil qilingan. Martin Xaydegger insonni borliqni anglashga qodir yagona mavjudot sifatida tavsiflab, uning asl mohiyati tashqi ijtimoiy maqom yoki utilitar qiymatda emas, balki autentik mavjudlikni anglash va o‘z hayotiga mas'uliyat bilan munosabatda bo‘lishida namoyon bo‘lishini ta'kidlaydi [7].Bu yondashuv inson qadri tushunchasining ontologik asoslarini ochib beradi. Insonning qadri uning jamiyatga keltiradigan foydasi yoki egallab turgan mavqei bilan emas, balki o‘z mavjudligini ongli ravishda anglay

olishi va ma'naviy tanlov qilish salohiyati bilan belgilanadi. Aynan shu jihat zamonaviy falsafiy antropologiyaning muhim metodologik xulosalaridan biri hisoblanadi.

Ernst Kassirer insonni “ramziy mavjudot” (animal symbolicum) sifatida tavsiflab, insonning qadr-qimmatini uning biologik tabiati emas, balki madaniyat yaratish qobiliyati orqali asoslaydi [8]. Olimning fikricha, til, din, fan, san'at va mif insonning ramziy faoliyat mahsuli bo‘lib, aynan ular insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turadi. Mazkur yondashuv inson qadri tushunchasiga yangi madaniy-antropologik mazmun olib kiradi. Inson faqat tabiiy mavjudot emas, balki tarix, madaniyat va ma'naviy qadriyatlarni yaratuvchi faol subyektdir. Demak, inson qadri uning biologik mavjudligida emas, balki madaniyatni yaratish va rivojlantirish salohiyatida ham namoyon bo‘ladi [8].

Gerbert Markuze texnokratik jamiyat sharoitida insonning ma'naviy erkinligi tobora cheklanib borayotganini ta'kidlab, “bir o‘lchovli inson” konsepsiyasini ilgari suradi [9]. Uning fikricha, iste'molchilik madaniyati va texnologik taraqqiyot shaxsni erkin fikrlash imkoniyatidan uzoqlashtirib, uni ishlab chiqarish va iste'mol tizimining passiv unsuriga aylantiradi. Bunday vaziyatda inson qadri shaxsning ichki erkinligi, tanqidiy tafakkuri va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini saqlab qolish bilan chambarchas bog‘liqdir. Markuzening ushbu qarashlari bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlarida ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Chunki zamonaviy axborot jamiyatida insonning nafaqat iqtisodiy, balki ma'naviy va intellektual mustaqilligini ta'minlash inson qadri tamoyilining muhim sharti sifatida namoyon bo‘lmoqda [9].

Sharq va G‘arb falsafiy an'analarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ular inson qadri tushunchasiga turli metodologik nuqtayi nazardan yondashgan bo‘lsalar-da, yakuniy maqsad jihatidan mushtarakdir. Sharq falsafasi insonning ichki komilligi, axloqiy pokligi va jamiyat oldidagi mas'uliyatini ustuvor qo‘ysa, G‘arb falsafasi shaxs erkinligi, huquqiy daxlsizlik va individual avtonomiyani asosiy mezon sifatida

rivojlantirdi. Biroq ushbu ikki yo‘nalish bir-birini inkor etmaydi. Aksincha, zamonaviy inson qadri konsepsiyasi aynan ularning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida shakllangan integral falsafiy model sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur modelda insonning huquqiy maqomi, ma'naviy kamoloti, ijodiy salohiyati va ijtimoiy mas'uliyati o‘zaro bog‘liq holda qaraladi. Bizningcha, inson qadri g‘oyasining tarixiy-falsafiy evolyutsiyasi inson haqidagi qarashlarning oddiy rivojlanishi emas, balki sivilizatsion tafakkurning insonni oliy qadriyat sifatida anglash sari bosib o‘tgan murakkab yo‘lini aks ettiradi. Agar antik davrda insonning qadri uning fazilatlari yoki fuqarolik maqomi bilan izohlangan bo‘lsa, zamonaviy falsafada insonning o‘zi barcha qadriyatlarning mezoni sifatida e'tirof etiladi. Shu sababli bugungi demokratik taraqqiyot sharoitida inson qadri nafaqat axloqiy yoki huquqiy kategoriya, balki davlat siyosati, fuqarolik jamiyati va barqaror rivojlanishning metodologik tamoyiliga aylanmoqda. Mazkur holat Sharq va G‘arb falsafiy merosining eng muhim umumiy xulosasi sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inson qadri g‘oyasi Sharq va G‘arb falsafiy tafakkurida turli nazariy asoslarda shakllangan bo‘lsa-da, uning markazida insonni oliy qadriyat sifatida e'tirof etish tamoyili mujassamdir. Sharq falsafasi inson qadrini ma'naviy kamolot, axloqiy yetuklik va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog‘lagan bo‘lsa, G‘arb falsafasi shaxs erkinligi, huquqiy daxlsizlik va individual avtonomiya orqali asoslagan. Mazkur yondashuvlarning evolyutsiyasi natijasida inson qadri zamonaviy falsafada huquqiy, antropologik va aksiologik mazmunni o‘zida mujassamlashtirgan universal kategoriya sifatida qaror topgan. Tahlillar asosida inson qadri tushunchasi shaxsning biologik yoki ijtimoiy holatini emas, balki uning ajralmas huquqlari, ma'naviy salohiyati, erkin tanlovi va madaniyat yaratuvchi subyekt sifatidagi mohiyatini ifodalovchi integrativ falsafiy kategoriya ekanligi asoslandi. Shu nuqtayi nazardan,

Sharq va G‘arb falsafiy merosining qiyosiy tahlili inson qadri tamoyilining zamonaviy demokratik taraqqiyot, inson huquqlarini ta'minlash va fuqarolik jamiyatini rivoj-lantirishning metodologik negizi sifatidagi ahamiyatini yanada yaqqol namoyon etadi.

Foydalanilgan manbalar ro’yxati

1. Pele A. Human Dignity in Philosophy and History: PhD Dissertation. – Madrid: Universidad Carlos III de Madrid, 2010. – 1189 p.

2. Гегель Г. В. Философия права. – Москва: Мысль, 1990. – 524 с.

3. Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. – Москва: Прогресс, 1988. – 552 с.

4. Проблема человека в западной философии: Переводы/Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю.Н. Попова. – М.: Прогресс, 1988—552 с.

5. Бердяев Н. А. О назначении человека. – Москва: Республика, 1993. – 382 с.

6. Фромм Э. Человек для себя. – Москва: АСТ, 2026. – 320с.

7. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Бибихина. — Харьков: «Фолио», 2003. — 503 с.

8. Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры (Перевод Муравьев А.Н.). // Проблема человека в западной философии. / Переводы / Сост. и послесл. П.С. Гуревича; Общ. ред. Ю.Н. Попова. Москва: Издательство «Прогресс», 1988. С.3-30.

9. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – Москва: Республика, – С. 44-128.

10. Назаров Қ., Файзихўжаева Д., Нурматова М., Шер А., Абдуллаева Н., Қалқонов Э., Қандов Б. Фалсафа асослари: дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2018. – 380 б.

STATUTORY FORMS OF ALTERNATIVE CARE FOR CHILDREN IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Bekbutayeva Lobar Shovkat qizi

Independent Researcher, National Center for Human Rights of the Republic of Uzbekistan, Tashkent

Abstract

This paper examines the system of statutory forms of alternative care for children deprived of parental care, as established by the legislation of the Republic of Uzbekistan as of 2025. Based on an analysis of the Family Code, the Law on Guardianship and Custody (ZRU-364), the Law on the Protection of Children from All Forms of Violence (ZRU-996), Presidential Decree UP-256, and Cabinet of Ministers Resolution No. 893 of December 27, 2024, the paper describes the substance of each form of care placement: adoption, guardianship and custodianship, foster family, patronage, family-type children's home, and specialized residential care institutions. The hierarchy of placement forms, with priority given to family-based care, is outlined, along with the relationship between legislative and sub-legislative levels of regulation. The paper notes that the reform of 2024–2025 significantly updated the sub-legislative framework, creating a more differentiated system of care placement compared to the current Family Code.

Keywords

alternative care for children, children's rights, guardianship and custodianship, foster family, patronage, family-type children's home, adoption.

ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ АЛЬТЕРНАТИВНОГО УСТРОЙСТВА ДЕТЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Бекбутаева Лобар Шовкат кизи

Независимый исследователь Национального центра по правам человека

Республики Узбекистан, г. Ташкент

Аннотация. В работе рассматривается система правовых форм альтернативного устройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, закреплённая законодательством Республики Узбекистан по состоянию на 2025 год. На основе анализа Семейного кодекса, Закона «Об опеке и попечительстве» (ЗРУ-364), Закона «О защите детей от всех форм насилия» (ЗРУ-996), Указа Президента УП-256 и Постановления Кабинета Министров № 893 от 27 декабря 2024 г. раскрывается содержание каждой формы устройства: усыновления, опеки и попечительства, приёмной (фостерной) семьи, патроната, детского дома семейного типа и специализированных воспитательных учреждений. Характеризуется иерархия форм с приоритетом семейного устройства, описывается соотношение законодательного и подзаконного уровней регулирования. Отмечается, что реформа 2024–2025 гг. существенно обновила подзаконный уровень, сформировав более дифференцированную систему форм устройства по сравнению с действующим Семейным кодексом.

Ключевые слова: альтернативное устройство детей, права ребёнка, опека и попечительство, приёмная (фостерная) семья, патронат, детский дом семейного типа, усыновление.

В настоящей работе рассматриваются правовые формы альтернативного устройства детей, закреплённые действующим законодательством Республики Узбекистан с учётом реформы 2024–2025 гг. Нормативную базу анализа составляют Семейный кодекс Республики Узбекистан (1998, в действующей редакции), Закон “Об опеке и попечительстве” (ЗРУ-364), Закон “О защите детей от всех форм насилия” (ЗРУ-996), Указ Президента УП-256 от 24 декабря 2025 г., а также Постановление Кабинета Министров № 893 от 27 декабря 2024 г. с приложениями.

Международные основы. Республика Узбекистан присоединилась к Конвенции ООН о правах ребёнка (1989) постановлением Верховного Совета от 9 декабря 1992 года. Конвенция закрепляет право ребёнка, лишённого семейного окружения, на альтернативную опеку со стороны государства (ст. 20), устанавливает приоритет наилучших интересов ребёнка (ст. 3), право на сохранение идентичности (ст. 8) и недопустимость произвольного разлучения с семьёй (ст. 9). Руководящие принципы ООН по альтернативному уходу за детьми (резолюция A/RES/64/142, 2010) конкретизировали данные положения, закрепив принципы необходимости и пригодности при помещении ребёнка вне семьи, иерархию форм устройства с приоритетом семейных форм над институциональными, а также стандарты мониторинга и оценки качества ухода. Комитет ООН по правам ребёнка в Заключительных замечаниях по объединённым пятому и шестому периодическим докладам Узбекистана (CRC/C/UZB/CO/5-6, 2022) также подтвердил значимость развития семейных форм устройства в национальном контексте.

Система форм альтернативного устройства. Согласно определению, содержащемуся в Приложении 1 к ПКМ № 893 альтернативными формами устройства детей являются–опека и попечительство; усыновление; приёмная (фостерная) семья, включающая два подвида - патронат и детский дом семейного типа (ДДСТ) в трёх вариантах (краткосрочном, долгосрочном и специализированном); специализированные воспитательные учреждения; а также иные формы, предусмотренные законодательством. Данный перечень выстроен с приоритетом семейных форм устройства над институциональными, что корреспондирует иерархии, закреплённой Руководящими принципами ООН: биологическая семья → расширенная семья → замещающая семья→ институциональный уход как крайняя мера.

Усыновление (удочерение) регулируется главой 20 Семейного кодекса (ст. 151–172) и представляет собой приоритетную форму устройства, при которой между усыновителем и ребёнком устанавливаются правоотношения, аналогичные родительским. Усыновление производится в судебном порядке — и это принципиально: судебный контроль здесь служит содержательной гарантией того, что интересы конкретного ребёнка рассмотрит независимый орган. Усыновлённый ребёнок утрачивает правовую связь с биологическими родителями и приобретает полный объём прав и обязанностей в отношении усыновителя. Законодательство устанавливает требования к личности усыновителя, включая возрастной ценз, состояние здоровья, жилищные и материальные условия, а также предусматривает обязательное согласие ребёнка, достигшего определённого возраста. Порядок международного усыновления подчинён дополнительным требованиям, направленным на обеспечение приоритета внутринационального устройства.

Опека и попечительство. Опека устанавливается в отношении детей, не достигших четырнадцати лет, попечительство - в отношении несовершеннолетних в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет. Правовую основу составляют статьи 173–175 Семейного кодекса, Закон “Об опеке и попечительстве” и Приложение 4 к ПКМ № 893. Данная форма остаётся наиболее распространённой в практике альтернативного устройства детей в республике — что отражает как укоренённость традиции родственной опеки в узбекском обществе, так и относительную доступность этой формы по сравнению с новыми договорными механизмами. Назначение осуществляется решением центра “Инсон” - уполномоченного органа в сфере опеки и попечительства - с приоритетом родственников ребёнка. Опекун (попечитель) наделяется статусом законного представителя ребёнка и несёт

ответственность за его содержание, воспитание и образование. Мониторинг условий жизни подопечного ребёнка осуществляется центром “Инсон” в соответствии с Приложением 3 к ПКМ № 893. Сохранение семейных связей и культурной идентичности ребёнка при данной форме устройства корреспондирует требованиям статей 8 и 9 Конвенции о правах ребёнка.

Приёмная (фостерная) семья. Данная форма устройства введена реформой 2024 года и урегулирована Приложением 6 к ПКМ № 893. Приёмная (фостерная) семья основана на возмездном договоре, заключаемом между центром “Инсон” и приёмными родителями, прошедшими обязательную профессиональную подготовку и получившими соответствующий сертификат. Финансирование ухода за каждым ребёнком осуществляется из Государственного фонда социальной защиты, что отличает данную форму от безвозмездной опеки. Согласно Приложению 6, приёмная (фостерная) семья выступает зонтичным понятием, объединяющим два подвида: патронат и детский дом семейного типа. Патронат, в свою очередь, ориентирован преимущественно на устройство ребёнка у родственников или иных близких лиц и регулируется также главой 22 Семейного кодекса (ст. 194–198), где используется формулировка “приемная семья (патронат)”.

Указом Президента УП-256 от 24 декабря 2025 г. в рамках Стратегии защиты детей от всех форм насилия на 2026–2030 годы введена специализированная разновидность - “профессиональная приёмная семья”, предназначенная для устрой-ства детей с травматическим опытом, то есть детей, пострадавших от насилия, пренебрежения или изъятых из неблагополучных семей. Для данной разновидности предусмотрено требование прохождения специализированной реабилитационной подготовки приёмными родителями. Введение профессиональной приёмной семьи находится в прямой взаимосвязи с Законом

“О защите детей от всех формнасилия”: закон создал правовую основу для системы защиты, а УП-256 – конкретный инструмент работы с последствиями насилия на уровне индивидуального устройства ребёнка.

Детский дом семейного типа (ДДСТ). ДДСТ предусмотрен в трёх вариантах: краткосрочном, долгосрочном и специализированном. Краткосрочный ДДСТ предназначен для временного размещения ребёнка на период до определения постоянной формы устройства. Долгосрочный обеспечивает стабильное проживание ребёнка в семейной среде на продолжительный период. Специализированный ДДСТ ориентирован на детей с особыми потребностями. Как подвид приёмной (фостерной) семьи, ДДСТ занимает промежуточное положение между индивидуальными семейными формами устройства и институциональным уходом: он обеспечивает семейную среду для большего числа детей, чем традиционная приёмная семья, сохраняя при этом индивидуальный характер ухода и воспитания.

Специализированные воспитательные учреждения в системе альтернативного устройства рассматриваются как форма, применяемая при невозможности использования семейных форм. Институциональный уход, таким образом, занимает последнее место в иерархии форм устройства, что соответствует принципу деинституционализации, последовательно проводимому в Руководящих принципах ООН и подтверждённому Комитетом ООН по правам ребёнка в Заключительных замечаниях по Узбекистану (CRC/C/UZB/CO/5-6, 2022). Перечень форм устройства также включает “иные формы, предусмотренные законодательством”, что оставляет систему открытой для дальнейшего развития.

Соотношение уровней регулирования. Описанная система форм устройства регулируется на двух нормативных уровнях. На законодательном

уровне действуют Семейный кодекс и Закон “Об опеке и попечительстве”, закрепляющие усыновление, опеку (попечительство) и патронат. На подзаконном уровне ПКМ № 893 расширяет данный перечень, вводя приёмную (фостерную) семью как зонтичное понятие и детализируя ДДСТ в трёх вариантах. Указ Президента УП-256 дополнительно вводит профессиональную приёмную семью. Таким образом, новые формы устройства введены преимущественно актами исполнительной власти, тогда как Семейный кодекс продолжает оперировать прежним терминологическим аппаратом, в частности используя понятия “приёмная семья” и “патронат” как синонимы (ст. 194). Данное соотношение уровней отражает динамичный характер реформы: подзаконное регулирование опережает законодательное, формируя более дифференцированную систему форм устройства. Это - характерная черта преобразований в ускоренном режиме: исполнительная власть реагирует быстрее, чем успевает обновиться кодифицированное право.

Таким образом, действующее законодательство Республики Узбекистан закрепляет многоуровневую систему форм альтернативного устройства детей, включающую как традиционные формы (усыновление, опека и попечительство), так и новые, введённые в ходе реформы 2024–2025 гг. (приёмная (фостерная) семья, профессиональная приёмная семья, ДДСТ в трёх вариантах). Система выстроена с приоритетом семейных форм устройства, что корреспондирует международным стандартам, закреплённым Конвенцией о правах ребёнка и Руководящими принципами ООН по альтернативному уходу за детьми. Характерной чертой современного этапа является опережающее развитие подзаконного регулирования, формирующего более дифференцированный и детализированный перечень форм устройства по сравнению с действующим

Семейным кодексом. Вопрос о том, когда кодифицированное право догонит подзаконное, остаётся открытым.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Конвенция ООН о правах ребёнка. Принята резолюцией ГА ООН 44/25 от 20 ноября 1989 г. Вступила в силу 2 сентября 1990 г. 1577 UNTS 3.

2. Руководящие принципы ООН по альтернативному уходу за детьми. Приняты резолюцией ГА ООН A/RES/64/142, 24 февраля 2010 г.

3. Комитет ООН по правам ребёнка. Заключительные замечания по объединённым пятому и шестому периодическим докладам Республики Узбекистан. CRC/C/UZB/CO/5-6. Женева, 2022.

4. Семейный кодекс Республики Узбекистан. Утверждён Законом Республики Узбекистан от 30 апреля 1998 г. № 607-I (в действующей редакции).

5. Закон Республики Узбекистан «Об опеке и попечительстве» от 2 января 2014 г. № ЗРУ-364 (в действующей редакции).

6. Закон Республики Узбекистан «О гарантиях прав ребёнка» от 7 января 2008 г. № ЗРУ-139 (в действующей редакции).

7. Закон Республики Узбекистан «О защите детей от всех форм насилия» от 14 ноября 2024 г. № ЗРУ-996. Вступил в силу 15 мая 2025 г.

8. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии защиты детей от всех форм насилия на 2026–2030 годы» от 24 декабря 2025 г. № УП-256.

9. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении нормативных документов в сфере альтернативного устройства детей, оставшихся без попечения родителей» от 27 декабря 2024 г. № 893.

TABLE OF CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

1.	**Regional Private Universities Prospects** Rahimov Sardor	**3-8**
2.	**The Influence of Social Media on English Language Learning: Opportunities and Challenges** Maxamatismoilova Umidaxon	**9-14**
3.	**SCIENTIFIC AND PRACTICAL ASPECTS OF MECHANISMS FOR ENHANCING INVESTMENT ATTRACTIVENESS BASED ON THE GREEN ECONOMY IN THE ACTIVITIES OF MINING INDUSTRY ENTERPRISES** Zikrillayev Nusratilla	**15-22**
4.	**ROBOTICS AS A STEAM MODULE** Axmedova Gulrux	**23-27**
5.	**THE TRANSFORMATION OF TURKEY'S FOREIGN POLICY WITHIN NATO AS A FORM OF STRATEGIC AUTONOMY** Abdurakhimov Orifxon	**28-38**
6.	**IMPROVING THE LINK BETWEEN PHYSICAL ACTIVITY AND SELF-CONFIDENCE IN UNIVERSITY STUDENTS** Botirova Gulbaxor	**39-47**
7.	**THE RELATIONSHIP BETWEEN PHYSICAL ACTIVITY AND ACADEMIC ACHIEVEMENT AMONG STUDENTS** Arabova Nargiza	**48-57**
8.	**COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE ELECTRICAL AND HOME APPLIANCE MARKET AND ITS IMPACT** Kamolxodjayev Jamoliddin	**58-62**
9.	**METHODOLOGY FOR IMPROVING BIO-MOTOR QUALITIES IN BASKETBALL PLAYERS THROUGH AN 8-WEEK TRAINING PROGRAM** G'ofurov Doston	**63-71**

10.	**ANALYSIS OF SCHOOL STUDENTS' INTEREST IN DIGITAL GAMES AND ITS IMPACT ON PHYSICAL ACTIVITY MOTIVATION** Abdullayev Vohob	**72-78**
11.	**RESEARCH RESULTS OBTAINED FROM THE SECOND-YEAR PROGENY TEST NURSERY OF THE DURUM WHEAT VARIETY "BILLURDON"** Qarshiboyev Hasan	**79-86**
12.	**ECONOMIC EFFICIENCY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN INDUSTRIAL ENTERPRISES** Berdiyev Usmon, Allanazarov Ravshan	**87-96**
13.	**THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ESSENCE OF AN INDIVIDUAL APPROACH IN THE PROCESS OF INCLUSIVE EDUCATION** Aslonov Madamin	**97-103**
14.	**THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF PROJECT COMPETENCE IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS** Erkinova Lutfiya	**104-108**
15.	**THE ROLE OF GREEN MANURE-BASED CROP ROTATION SYSTEMS IN ENHANCING WATERMELON PRODUCTIVITY IN RAINFED AGRICULTURAL AREAS** Mamatkulov Ikrom	**109-115**
16.	**FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF REGIONAL ENTREPRENEURSHIP AND PROSPECTS FOR ENSURING INVESTMENT ACTIVITY** Khabibullayev Islomjon	**116-121**
17.	**THE CIVIL LAW NATURE AND FUNCTIONS OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT** Ikhtiyor Bakhtiyorov	**122-131**
18.	**CIVIL LAW FOUNDATIONS FOR THE JOINT EXERCISE OF EXCLUSIVE RIGHTS (ON THE EXAMPLE OF TRADEMARKS)** Kamoljon Rakhmatov	**132-147**

19.	**WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP UNDER LABOUR MARKET TRANSFORMATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF CHINA AND UZBEKISTAN** Khasanova Shakhzoda	**148-154**
20.	**MODERN FEATURES OF WOMEN'S CRIME AND ITS IMPACT ON SOCIETAL DEVELOPMENT** Abduraimova Guzal	**155-164**
21.	**THE CURRENT STATE AND ANALYSIS OF MEDIA EDUCATION IMPLEMENTATION AMONG YOUTH IN UZBEKISTAN** Jalolova Dilnoza	**165-171**
22.	**Methods of Text Comprehension Through Creative Tasks in Reading Lessons** Umida Yusupova	**172-176**
23.	**Methods of Expressive Reading and Text Analysis in Reading Lessons** Umida Yusupova	**177-181**
24.	**HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL FEATURES OF THE FORMATION OF THE IDEA OF HUMAN DIGNITY IN EASTERN AND WESTERN PHILOSOPHICAL THOUGHT** Jumayev Nuriddin	**182-188**
25.	**STATUTORY FORMS OF ALTERNATIVE CARE FOR CHILDREN IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN** Bekbutayeva Lobar	**189-196**